

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ

Літературне читання

5 клас
(для ЗНЗ з польською мовою навчанням)

Підручник

Київ
«КОНВІ ПРІНТ»
2019

УДК 811.161.2'35(075.3.054.57=162.1)*5 кл.

*Рекомендовано до друку вченою радою Інституту педагогіки НАПН України
(протокол № 15 від 29 листопада 2018 року)*

Рецензенти:

Балаховська Ю.М. — старший викладач кафедри методики викладання української мови та літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, кандидат педагогічних наук;

Подільчик З.С. — учитель української мови і літератури, «старший учитель» Мостиської ЗОШ № 3 І–ІІІ ступенів Львівської області.

Експерт:

Яценко Т.О. — головний науковий співробітник відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України, доктор педагогічних наук.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

— пригадуємо, міркуємо

— вивчаємо теорію літератури

— дискутуємо, збагачуємо та розвиваємо мовлення

— фантазуємо, творимо

— працюємо в парах, групах

— виконуємо вдома

Кохно Т. Н., Хорошковська Т. П.

Літературне читання : підруч. для 5 кл. закладів загальної середньої освіти і навч. польською мовою / Т. Н. Кохно, Т. П. Хорошковська. — К. : КОНВІ ПРІНТ, 2019. — 160 с.

ISBN 978–617–7724–46–8

Підручник укладено відповідно до навчальної програми з літературного читання для 5 класу закладів загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин. У ньому реалізовано всі змістові лінії програми, спрямовані на формування читацької компетентності учнів.

Підручник містить твори усної народної творчості, класиків української літератури та сучасних митців, переможців літературних конкурсів, відомості з теорії літератури, цікаві біографічні матеріали про письменників.

Методичний апарат підручника охоплює пізнавальні завдання, зорієнтовані на вдосконалення техніки читання, збагачення словникового запасу, формування комунікативної компетентності п'ятикласників, розвитку літературно-творчої діяльності.

УДК 811.161.2'35(075.3.054.57=162.1)*5 кл.

ISBN 978–617–7724–46–8

© Інститут педагогіки НАПН України, 2019
© Кохно Т.Н., Хорошковська Т.П., 2019, 2019
© КОНВІ ПРІНТ, 2019

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

ДОРОГІ П'ЯТИКЛАСНИКИ!

Ви розпочинаєте вивчення нового шкільного предмета — «Літературне читання» українською мовою. Цей курс має на меті долучити вас до найкращих надбань української літератури.

У підручнику, який ви тримаєте в руках, уміщено художні твори, цікаві відомості про їхніх авторів, літературознавчі поняття. Щоб працювати з підручником було зручно й цікаво, його матеріали організовано за допомогою рубрик «Чи уважно ви читали?», «Пригадуємо, міркуємо», «Міркуємо над особливостю літературного твору», «Учімося читати виразно», «Фантазуємо, творимо», «Збагачуємо та розвиваємо мовлення», «Чи знаєте ви, що...», «Радимо прочитати», «Слухаємо митців слова». Якщо протягом навчального року ви забудете якісь визначення, то швидко пригадати їх допоможе вам уміщений у кінці підручника «Словник літературознавчих термінів».

Маємо надію, що цей підручник допоможе вам глибше пізнати чарівний світ літератури, знайомство з яким ви розпочали в початковій школі, а читання творів кращих українських письменників збагачуватиме ваше мовлення, робитиме його точним, виразним, красивим. Ми сподіваємося, що книга, написана українською мовою, стане для вас не лише засобом отримання необхідної інформації, а й джерелом задоволення, а твори української літератури будуть справжніми вірними друзями і порадиниками.

Бажаємо вам цікавої подорожі у світ української літератури!

Автори

РОЛЬ КНИЖКИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Коли ви були зовсім маленькими, дорослі купували вам перші книжки. Вони були, напевно, яскравими, з красивими ілюстраціями? Ви гортали їх, розглядали малюнки, вивчали алфавіт і потроху починали читати самостійно.

Книжка супроводжує людину протягом усього життя. Вона розповідає нам про те, що було сто, двісті й навіть тисяча років тому, вона є своєрідним «сховищем» мудрих думок, наукових відкриттів, людських знань. Із книжки ми дізнаємося про зірки й планети, про рослини, тварин і багато-багато іншого.

Водночас, книжка розважає, веселить і вчить нас бути чесними, працьовитими, любити свій край, поважати людей. На її сторінках є чудові вірші, казки, оповідання, які надовго залишаються в нашій пам'яті.

У народі кажуть: «Будеш книги читати, будеш усе знати». Чи погоджуєтеся ви з цим?

1. Перелічіть усе, що може дати людині книжка.

2. Народна мудрість говорить: «Золото добувають із землі, а знання — з книги». Поясніть, як ви це розумієте.

Чи знаєте ви, що...

У давні часи на землі не було книг, оскільки люди не вміли їх робити. Однак необхідно було записувати певні відомості, знання, передавати досвід один одному. Тому почали писати на всьому, що було під рукою, — камені, стінах печер, щитах воїнів.

З часом наші предки вигадали писати на глиняних дощечках, які потім висушували та обпалювали на вогні. Але такі книги були важкі та некрасиві, і писати на них було незручно.

Люди продовжували шукати матеріал, з якого можна було виготовляти книги. І знайшли. У Давньому Єгипті на болотистих берегах ріки Нілу було багато папірису — рослини, волокна якої перетворювалися в сухі вузькі стрічки і добре поглинали фарбу. Окремі листки папірису склеювали між собою, утворювалися т. зв. св'ятки, які могли досягати до 100 метрів у довжину. Так і з'явилися книги з папірису. Писати на сухих стеблах папірису було зручно, але з часом такі книги «ламалися» та розсипалися.

Пізніше люди навчились виготовляти легкі та зручні книги зі шкіри тварин — кози, барана чи теля. Першу таку книгу було зроблено в Малій Азії, у місті Пергамі у 2 столітті до нашої ери. Папір зі шкіри назвали пергаментом. Матеріал був міцним, але книги, виготовлені з нього, були дуже дорогі. Щоб зробити одну книжку, потрібно було забити більше десяти тварин.

А перший папір винайшли давні китайці. Саме він і став основним матеріалом для виготовлення книг, починаючи з 13 століття.

У наші часи все більш популярними стають електронні книги, які можна читати за допомогою комп'ютера, мобільного телефону чи спеціального пристрою. Сторінки таких книг просто виводяться на екран.

(За О. Ісаєвою)

1. На чому писали наші предки до появи книг?
2. Чому писання на глиняних дощечках не стало популярним?
3. У чому був недолік зроблених з папірусу книг?
4. Чому пергамент саме так назвали?
5. Ким було винайдено перший папір?
6. Як називаються сучасні книги, які можна читати за допомогою комп'ютера, мобільного телефону чи спеціального пристрою?
7. Що нового ви дізналися з тексту?
8. У чому переваги сучасних паперових та електронних книжок?
9. Які книжки подобається вам читати більше: електронні чи паперові? Чому?
10. Розкажіть про свої улюблені книжки та письменників. Чому саме вони стали вам близькими?
11. Яку книжку ви порадили б прочитати своєму другу чи подрузі?

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ ВИДИ МИСТЕЦТВА. ОБРАЗНЕ СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Мистецтво (пол. — *sztuka*)! Спробуйте, не поспішаючи, вимовити це слово. Які образи виникли у вашій уяві? Можливо, театр і виступ акторів? А може, чарівні звуки музики, танець чи пісня улюбленого співака? А може яскрава картина художника, скульптура, архітектурна пам'ятка?

Поміркуйте, що ж таке *мистецтво*. Вам у цьому допоможуть ілюстрації.

Архітектура

Живопис

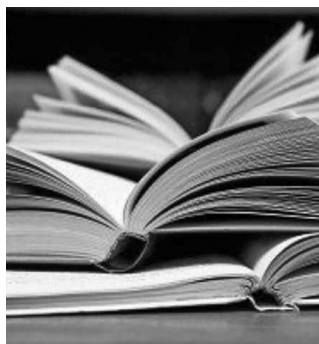
Скульптура

Театр

Музика

Художня література

Музика, живопис, скульптура, архітектура, театр, кіно, хореографія, художня література — це все **види мистецтва**.

Миті́ць — так називають людину, яка професійно займається мистецтвом. Кожен із митців має свій інструмент, за допомогою якого він зображує нашу дійсність. Але не копіює реальне життя, а додає своєї фантазії, вигадки, уяви, тобто творить **художній образ**.

Так, композитор пише музичний твір за допомогою семи чарівних нот, переплетених у казкову гармонію звуків. Художник передає красу природи за допомогою палітри фарб. А ось письменник створює картину, вживаючи звичайні слова, але водночас надає їм емоційного забарвлення та виразності. Саме тому нас хвилює і захоплює своєю чарівністю як поезія, так і живопис, як музика, так і архітектура. І не можна сказати, що якесь мистецтво більш або менш важливе. Усі вони по-своєму відображають світ і впливають на людину. Однак література посідає особливе місце в нашому житті, тому що словом можна передати і звуки, і барви, і почуття, і переживання, і настрій, і події...

Порівняйте два невеликі тексти:

Сьогодні цілий день був вітер. Лише ввечері встановилася безвітряна погода.

Молодий веселий вітер прилетів здалека. Він грався цілий день, а надвечір стомився і заснув на лісовій галявині (Юрій Ярмаши).

Який із текстів більш емоційний? Які слова допомогли письменнику зобразити вітер, як живу істоту? Слова *молодий, веселий, прилетів, стомився і заснув* вжиті в переносному значенні. Це **образні слова**. Вони точніше, яскравіше, емоційніше, описують предмет, передають настрій, почуття, події. Образні слова (у літературі їх називають іще **художніми засобами**, або **трóпами**) допомагають автору змалювати природу, як живу істоту.

Художня література — вид мистецтва, що зображує життя, створює художні образи за допомогою слова.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Художній образ — картина людського життя чи навколишнього світу, створена творчою уявою митця.

Художні засоби, або **трóпи** — слова або вислови, вжиті в переносному, образному значенні.

Чи знаєте ви, що...

У літературі є твори, написані багато років, навіть століть тому, але вони досі популярні та цікаві. Ці твори читали ваші дідусі та бабусі, ваші батьки, а тепер читаете ви. У них порушуються питання, актуальні як 100 років тому, так і зараз. Такі твори називають **класичні**, а їх авторів — **класиками**. Класичними є твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана

Франка та багатьох інших письменників. У наш час, тобто в останні десятиліття і по сьогодні, також з'являються нові літературні твори, у яких часто порушуються проблеми, що хвилюють людей сьогодні. Такі твори називають *сучасними*. Серед сучасних письменників варто пригадати Ліну Костенко, Зірку Мензатюк, Сашка Дерманського, Сергія Грідіна, Оксана Іваненко, Всеволода Нестайка, Анатолія Костецького та інших.

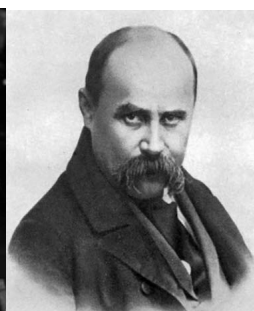
1. Назвіть відомі вам види мистецтва. Чим вони відрізняються?

2. Яке місце посідає література серед інших видів мистецтва?

3. Як ви розумієте поняття образне слово? Наведіть приклади образних слів із відомих вам віршів?

4. Хто зображений на світлині? Установіть відповідність між митцем, його професією та видом мистецтва. Наприклад, художня література — письменник Іван Франко. За потреби скористайтесь довідкою.

Довідка: живопис (образотворче мистецтво), Олена Шоптєнко, кіно, письменник, Володимир Зелєнський, музика, актор, Анатолій Солов'яненко, художня література, Марія Приймаченко, співак, Ліна Костенко, художниця, Богдан Ступка, хореографія, Тарас Шевченко.

5. Кого з цих митців можна віднести до сучасних?

6. Назвіть імена інших відомих вам митців. Чим вони прославились?

7. Чи хотіли б ви займатися мистецтвом? Яким саме? Чому?

8. Розкажіть, яку роль займає книжка у вашому житті.

Працюємо з різними джерелами

Користуючись енциклопедією або мережею Інтернет, підготуйте невелике повідомлення про відомого українського письменника, художника, співака або актора.

Знайдіть самостійно та запишіть у зошит 2–3 висловлювання відомих людей про книжку.

НАРОДНА МУДРІСТЬ. СВІТ ФАНТАЗІЇ

Література кожного народу пройшла два шляхи розвитку — усний і писемний (книжний). Спочатку з'явилися твори, авторів яких ніхто назвати не може, бо час не доніс до нас їхні імена. Це твори, які народилися і довго жили лише в народній пам'яті, бо створені вони були до появи писемності. Це казки, міфи, легенди, перекази, пісні, загадки, скоромовки, прислів'я та приказки, лічилки, дражнилки тощо. Ці твори і становлять розділ літератури, який називається **усна народна творчість**.

Як виникають такі твори? Одна людина складе казку чи пісню, переповість чи наспіває її іншим, а ті, якщо сподобалась, — ще комусь. І так передають від покоління до покоління. Звичайно, легенда, казка чи пісня зазнає змін, бо кожен може щось додати до неї чи змінити в ній. З часом забувається ім'я першого творця й усіх тих, хто змінював чи доповнював твір. Пригадайте, як часто вам доводиться чути начебто одну й ту саму народну пісню з різними мелодіями. А казки? Вони — справжні мандрівники. Від народу до народу переходять ті самі сюжети, герої, які навіть називаються інколи дуже подібно.

З часом витвори людської фантазії почали записувати, а ще пізніше і друкувати. Так дійшли до нас найдавніші пам'ятки, які й сьогодні приваблюють своєю щирістю і неповторністю. Усну народну творчість ще називають **фольклором**. У перекладі з англійської мови це й означає мудрість народу.

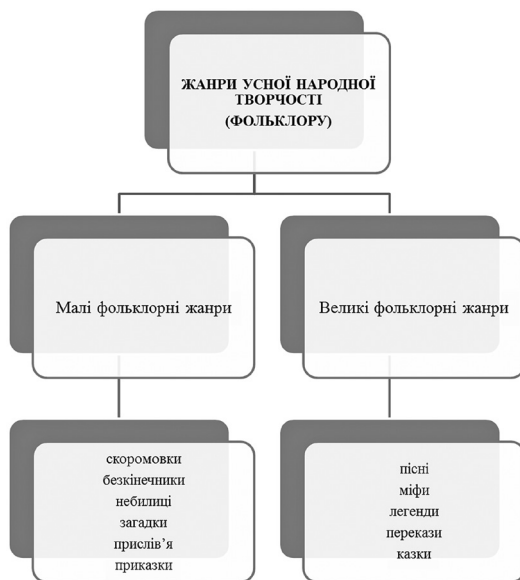
(За О. Бондарук)

Усна народна творчість, або фольклор (пол. — *folklor*) — це твори, які створювались народом, усно передавались від покоління до покоління, зазнавали певних змін.

У народній творчості розрізняють *малі й великі фольклорні жанри*.

Людей, які збирають, записують і вивчають усну народну творчість, називають *фольклористами*. Відомі українські фольклористи — Пантелеймон Куліш, Олександр Потебня, Павло Чубинський, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Борис Грінченко, Володимир Гнатюк, Філарет Колесса, Катерина Грушевська, Михайло Івасюк, Микола Зінчук, Лідія Дунаєвська, Микола Дмитренко та інші. Усну народну творчість збирають і записують і в наш час.

¹ Фольклорний — прикметник від слова *фольклор*.

Чи уважно ви читали?

1. Що називається усною народною творчістю?
2. Розкажіть, як створювались фольклорні твори. Хто їх автор?
3. Пригадайте, які жанри усної народної творчості вам уже відомі.
4. Як називають людей, які збирають і вивчають фольклор?
5. Назвіть імена відомих вам фольклористів.

МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ

СКОРОМОВКИ

Скоромовка (пол. — *wprawka do szybkiego mówienia*) — жартівливий вислів, складений із важких для швидкої вимови слів.

Той, хто хоче швидко вимовити скоромовку, часто потрапляє у смішну ситуацію — «спотикаючись», перекидає слова. Тому скоромовку також називають *спотиканою*.

Можливо, вам здається, що скоромовки призначені лише для дітей? Це не зовсім так, у їх вимові вправляються і дорослі: диктори телебачення, радіо, актори і всі, хто хоче навчитися гарно, правильно, чітко і розбірливо говорити.

Які скоромовки рідною мовою ви знаєте? А які українською?

Для чого їх використовують?

Учімося читати швидко, правильно і розбірливо

Спробуйте прочитати скоромовки спочатку тихо і повільно, чітко й правильно вимовляйте всі звуки, а також закінчення слів. Слідкуйте за диханням. А потім читайте голосніше і швидше, потім — ще швидше і швидше.

Якщо не вийшло за першим разом, не засмучуйтесь! Тренуйтеся!

Гава гаву запитала:

— Ти на ганок не літала?

— Не літала я на ганок,

То й прогавила сніданок.

* * *

Будували дім бобри,

Замість дому дві діри.

Видра вдерлася у дім,

Буде жити видра в нім.

* * *

Ящірка від дощичку

В щілинку під ліщинку

Швидко шмигнула.

Іди іще, дощичку!

* * *

Борщик у горщику,

Щавель у борщику,

А до борщу

Ще й по лящу.

Яка зі скоромовок вам найбільше сподобалась? Спробуйте повторити її напам'ять.

Свинка плащика купила,

З нього гудзика згубила.

Свинка гвалту наробила,

Поки гудзика змінила.

* * *

Дзьобнув хлібця горобець,

Дзьоб обтер об стовбурець,

Барабольки подзьобав,

По бруківці пострибав.

* * *

У лузі журавлик

Щипав собі щавлик.

Купіть йому горщик,

Він зварить вам борщик.

* * *

В мамі є великий горщик.

Мама в ньому варить борщик.

І такий смачний той борщик,

що ми ладні з'їсти горщик.

Улаштуйте змагання: «Хто кращий скоромоовець?» Для цього поділіться на групи, оберіть журі, конкурсantів і слухачів. Переможцем стане той, хто найшвидше і без помилок промовить скоромовку.

I група:

Ніс Гриць горіх через поріг.
Став на горіх, упав на поріг.

II група:

Горох у городі виріс небувалий,
Горобці город пограбували.

III група:

Приснивсь сьогодні сон синиці:
Приніс сусіда сік з суніці.

IV група:

Ось приїхало таксі, ми поїдемо не всі.
Хай старий сіда дідусь, а я ніжками
пройдуся.

Вивчіть напам'ять одну-дві скоромовки, які вам найбільше сподобались.
До однієї з них намалюйте малюнок.

НЕБИЛИЦІ, БЕЗКІНЕЧНИКИ

Прочитайте вірш.

Кріт улітку в лісі зміг
Збудувать собі барліг.
А ведмідь заліз в дупло,
Влаштував собі житло.

Білка теж знайшла містечко –
На кущі звилла гніздечко.
Вирив нірку горобець –
Нісенітниці кінець.

Поміркуйте, що в ньому не так. Чи можливе таке в житті?

Вірш, який ви щойно прочитали, називається *небилиця*.

Небилиця — це невеликий смішний фольклорний твір, у якому говориться про те, чого не може бути в дійсності, вигадка, дурниця.

Небилицю також називають *побрехенька*, *нісенітниця*. Раніше ними часто розважали молодь на різних забавах і вечорницях. Нерідко виконавці чи автори небилиць застерігають слухачів або читачів уважно слухати, а головне — не заперечувати почуту дурницю. Небилиці складають для того, щоб повеселитися.

Читати вірш-небилицю треба весело, у швидкому темпі.

1. Поміркуйте, який твір називається безкінечником.
2. Як ви думаєте, про що йтиметься у віршах-безкінечниках?
3. Прочитайте безкінечник і перевірте свої міркування.

Жили-були дід та баба,
Була в них вівця,
Почнемо з кінця:
Жили-були дід та баба,
Була в них вівця,
Почнемо з кінця...

Безкінечник — це жартівливий твір, у якого немає кінця, тому що описана дія постійно повертається до свого початку.

1. Чому цей вірш називається безкінечником? Чим він відрізняється від звичайного вірша? Як його можна продовжити?

2. Як ви думаєте, з яким настроєм (сумно, весело, бадьоро) треба читати вірш? А у якому темпі: повільно чи швидко?

Прочитайте безкінечник. Правильно передавайте інтонацію питальних і окличних речень. Продовжіть вірш-безкінечник.

Був у баби горобець,
Розбив бабі горнець.
Прилітає горобчиха,
Питається баби сти́ха:
— Був у тебе горобець?

Розбив тобі горнець?
Підбий йому крильця!
— Чи казати знов з кінця?
Як казати, то казати:
Був у баби горобець...

Прочитайте безкінечник «Ми з тобою йшли?», дотримуйтесь необхідної інтонації, темпу, настрою.

— Ми з тобою йшли?
— Йшли.
— Кожух знайшли?
— Знайшли.
— Я тобі кожух дав?
— Дав.
— Ти кожух взяв?
— Взяв.

— А де ж він?
— Та що?
— Та кожух!
— Та який?
— А ми з тобою йшли?
— Йшли.
— Кожух знайшли?...

1. Про що йшлося у прочитаних вами безкінечниках? Чим схожі ці вірші?

2. Безкінечники також називають надокучливими¹ казками? Як ви думаєте чому?

3. Чи подобається вам читати вірші-безкінечники? Чому?

Навчіться читати безкінечник, який вам найбільше сподобався, дотримуючись необхідної інтонації, темпу, настрою.

Спробуйте самі письмово скласти твір-небилицьку.

ЗАГАДКИ

Серед творів усної народної творчості великою популярністю як серед дітей, так і серед дорослих користуються загадки. З цими дотепними, часто поетичними творами ви вже знайомі. Пригадайте, які загадки ви знаєте. Загадайте їх один одному.

За́гадка (пол. — *zagadka*) — невеликий за обсягом твір усної народної творчості, у якому в прихованій формі описано задуманий предмет, котрий слід назвати.

¹ Надокучливий — той, що набридає.

Саме слово «загадка» походить від слова «гадати», що означає «думати», «міркувати». У загадках предмет або явище не називають, а описують. Часто загадка містить підказку, тобто натяк на правильну відповідь.

Загадки поділяються на кілька видів.

Загадки			
Про людей та їхнє життя	Про природу та її явища	Про рослини	Про тварин

В основі більшості загадок — перенесення рис одного предмета на інший на основі подібності (перенесення ознак живого предмета на неживий). У літературі це називається **метафорою** (пол. — *metafora*; із грец. — *перенесення*).

Загадки часто будуються на основі **порівняння** (пол. — *porownanie*): «Білий, як сніг, в пошані у всіх, до рота попав, там і пропав» (Цукор), «Білий, як пір'їна, холодний, як крижина» (Сніг).

Існують загадки, у яких використано *протиставлення*, наприклад: «Не золото, а найдорожче» (Життя), «Не звір, а з ногами, не птиця, а з пір'ям, не людина, а в одязі» (Ліжко).

Багато загадок побудовано у формі запитань: «Що воно за штука, що день і ніч стука?» (Серце), «Що може одночасно стояти, висіти, ходити, лежати і казати правду?» (Годинник), «Хто завжди правду каже?» (Дзеркало).

Загадки можуть бути прозові та римовані або мати римовану відгадку, наприклад:

Білий ведмідь на кухні стоїть,
Холод виробляє, продукти зберігає... (холодильник).

Не олень, хоча й рогатий,
В нього роги — як лопати.
Хто ж це? Згадався хтось?
Це великий, дужий ... (лось).

Але будьте уважними: рима в загадках може навмисне збивати вас з пантелику¹, наприклад:

Вийшов зайчик погулять,
Лап у зайця рівно... (чотири).

В барлозі взимку
Бачить сон
Кошлатий,
Клишоногий... (ведмідь).

Загадки можуть бути *жартівливі*², тобто мати відповідь-жарт, наприклад: «Під яким кушем ховається заєць у дощ?» (Під мокрим), «Людина потрапила під зливу³. Вона прийшла додому вся мокра, але жодна волосина на її голові не промокла. Чому?» (Людина була ліса).

Існують *математичні* й *логічні* загадки, які також часто можуть бути жартівливими: «У млині було вісім мішків, на кожному мішку сиділо по дві миші. Прийшов мельник з котом. Скільки тепер стало ніг?» (Дві ноги мельника, бо всі інші — лапи), «Троє зіграли в шашки. Усього зіграли три партії. Скільки партій зіграв кожний?» (Дві), «Що станеться з білою панамою, якщо її опустити на дно озера на 3 хвилини 20 секунд?» (Намокне).

Крім народних, існують *авторські загадки*, які складали Дмитро Білоус, Грицько Бойко, Леонід Глібов, Наталія Забіла, Ігор Калинець, Анатолій Камінчук, Анатолій Качан, Тамара Коломієць, Володимир Лучук, Лариса Новацька, Марійка Підгірянка, Іван Франко та інші.

¹ Збивати з пантелику — заплутувати.

² Жартівливий — прикметник від слова *жарт*.

³ Злива — сильний дощ.

Розгадування загадок — то гімнастика для розуму, бо сприяє розвитку кмітливості, винахідливості, уяви.

Прочитайте і спробуйте відгадати загадки.

Про людей та їхнє життя

1. Плету хлівець на четверо овець, а на п'яту — окремо.
2. Брат з братом через дорогу живуть, а один одного не бачать.
3. Зуби залізні цілий ліс розгризли.
4. П'ять комірок, одні двері.
5. Удень з ногами, а вночі без ніг.
6. Іде слідом за тобою: утікай — не утечеш, доганяй — не доженеш.
7. Що можна побачити із заплющеними очима?
8. Солоне, а не сіль, біжить, а не річка, блищить, а не золото. Коли б угадати та менш його знати!

Про природу та її явища

9. Рукавом махнув, дерева нагнув.
10. Червоне коромисло через річку повисло.
11. Чорне сукно лізе у вікно.
12. Біжать чотири брати, один одного не можуть наздогнати.
13. Надворі горою, а в хаті — водою.
14. Сестра до брата в гості прийшла, а він від неї ховається.
15. Тисяча овець, а між ними баранець.
16. Що за гість, що темноту їсть?

Про рослини

17. Сидить Марушка в семи колушках, хто її роздягає, той сльози проливає.
18. Чия голова не має носа?
19. Зубів не має, а кусає.
20. Літом одягається, а на зиму одягу цурається.
21. Маленьке, кругленьке, а зачепає — плакати будеш.
22. Як дерево називається, що влітку в білий пух одягається?
23. Батько синів тисячі має, кожному шапочку справляє.
24. На сонечко я схожий і сонечко люблю,
До нього повертаю голівоньку свою.

Про тварин

25. Часто умивається, та рушником не витирається.
26. Хто на собі ліс носить?
27. Пір'я є, та не літає, ніг не має, а не здоженеш.
28. П'ятак є, а нічого не купить.
29. Іде в поле — як дощечка, а з поля — як бочечка.
30. Хто спить, а очей не заплющує?
31. Хто із води виходить сухим?
32. Хто мене вб'є, свою кров проллє.

1. Які з прочитаних загадок вам найбільше сподобались? Чому? Які приховані ознаки допомогли вам відгадати їх?
2. Порівняйте загадки українського та польського народів. У чому їх схожість?

Сфінкс

Чи знаєте ви, що...

Сьогодні для нас відгадування загадок — це весела, захоплива гра. А ось у сиву давнину¹ — це було серйозним випробуванням для хлопчиків. У наших предків існував обряд² посвяти юнаків у мисливці. Щоб довести свою готовність полювати на звіра, хлопчики повинні були показати свою силу й витривалість. А щоб перевірити розум, знання й кмітливість³ майбутніх мисливців, їм загадували загадки.

Згодом, коли не було ні телевізорів, ні радіо, ні газет, а книги були великою рідкістю, довгими зимовими вечорами, після того, як усе було зроблено по господарству, збиралися дорослі, а разом із ними молодь і діти в одного з господарів. Старі люди розповідали цікаві й повчальні історії, задавали хлопцям і дівчатам хитромудрі⁴ питання — загадки, а ті змагалися у їх відга-

дуванні. Так загадка стала випробуванням розуму, кмітливості й мудрості.

У багатьох регіонах України існував звичай, за яким наречений повинен був відгадати кілька загадок перед тим, як до нього виведуть наречену. Якщо він не міг виконати завдання, то вважався недостойним дівчини, і вона не ставала його дружиною.

Існує давньогрецький міф, у якому розповідається, як фантастичне чудовисько — Сфінкс — з головою жінки, тулубом лева і з крилами — загадувало всім одну загадку, яку ніхто не міг відгадати. І тоді воно поїдало нещасних. Лише одному героєві — Едіпу — вдалося дати правильну відповідь. А загадка була така: зранку ходить на чотирьох, удень — на двох, увечері — на трьох. Здогадалися, хто це?

1. Чи відгадали ви загадку Сфінкса? Назвіть відгадку. Поясніть свої міркування.

2. Пригадайте, які ви знаєте твори, де герою потрібно було відгадати загадки.

Складіть загадки:

I група — про предмети, які вас оточують.

II група — про улюблені овочі, фрукти або ягоди.

Дискутуємо

Прочитайте репліки діалогу між однокласниками, які висловлювали свої міркування щодо загадок:

— Відгадувати загадки любить лише малеча. Це твори, призначені лише для їхнього читання.

— А я іншої думки. Відгадування загадок цікаве й корисне кожній людині, не залежно від її віку.

Яку думку підтримуєте ви? Доведіть свої міркування.

Доберіть і запишіть 5 загадок на одну з тем: «Явища природи», «У світі тварин», «Одяг і взуття». Вивчіть напам'ять кілька українських загадок, які вам найбільше сподобались, і загадайте їх своїм друзям або дорослим.

Запитайте в дорослих, які загадки свого дитинства вони пам'ятають. Чи змогли ви їх відгадати?

¹ Сива давнина — дуже давно.

² Обряд — певні дії, пов'язані з традиціями народу.

³ Кмітливість — здатність швидко знайти рішення.

⁴ Хитромудрі — тут: дуже складні.

ПРИСЛІВ'Я І ПРИКАЗКИ

Дідусь повчав п'ятикласницю Галинку:

— Пам'ятай, онучко: *під лежачий камінь вода не тече*.

А бабуся доповнила:

— *Не кажи «не вмію», а кажи «навчуся»*.

Мама почула розмову та й додала:

— *Зробив діло — гуляй сміло*.

1. Прочитайте ще раз виділені вирази. Поясніть, що мали на увазі рідні дівчинки, так говорячи. Чи чули ви колись такі вислови? Як вони називаються?

2. Пригадайте, що ви вже знаєте про прислів'я та приказки. Які вони за розміром? Хто є їх автором? Яка різниця між прислів'ями та приказками? Які українські народні прислів'я та приказки вам відомі? Про що вони?

Свої міркування звірте з поданими нижче відомостями.

Прислів'я (пол. — przysłowie) та приказки належать до неоцінених скарбів усної народної творчості. Зверніть увагу на художню форму прислів'їв. Вони короткі, у них немає жодного зайвого слова. А скільки мудрості, повчання! А що нагадують вам прислів'я за своїм звучанням?

Треба нахилитися, щоб з криниці води напитися.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.

Дійсно, вони нагадують короткі вірші. Чому саме так складав їх народ? Мабуть, для того, щоб ми з легкістю їх запам'ятовували й керувалися ними у своєму житті. Адже за змістом вони є своєрідним зібранням правил. Майже кожне прислів'я дає якусь пораду, застерігає від помилок або неправильної поведінки.

Отже, **прислів'я** — це влучний образний вислів, який має повчальний зміст.

Приказки схожі на прислів'я, але мають і певні відмінності.

Пříказка — це короткий образний вислів, який стверджує факт, але, на відміну від прислів'я, без повчального змісту, наприклад:

побігти за двома зайцями (одночасно прагнути виконувати кілька справ);

гостре словечко ранить сердечко (слово, що завдало болю);

в одне вухо входить, а в друге виходить (говорять про неухажного).

Приказки будуються як короткі речення, а прислів'я більш розгорнуті. Приказка іноді може входити до складу прислів'я. Порівняйте:

Прислів'я	Приказка
Щоб пізнати людину, треба з нею пуд солі з'їсти.	З'їсти пуд солі.
Не той друг, що медом маже, а той, хто правду каже.	Мазати медом.
Слово — не горобець, як вилетить — не впіймаєш.	Слово — не горобець.

Прислів'я й приказки слід розуміти не в прямому, а в переносному значенні. Коли ми говоримо: *«Не копай яму іншому, бо сам упадеш у неї»*, маємо на увазі не конкретну яму і не те, що її хтось копає, а розуміємо, що копання ями в цьому вислові означає підступний план у відношенні до іншої людини, щось, що може їй зашкодити. І тому не треба бажати біди іншому, бо неприємність може статися будь з ким.

У прислів'ях і приказках народ прославляє працелюбність, сміливість, скромність, кмітливість, розсудливість, розум, вірність слову й водночас засуджує лінь, пихатість, неробство, брехливість. Багато українських прислів'їв виражають любов до Батьківщини, готовність її захищати, засуджують зрадників, стверджують необхідність дружби між народами тощо.

Тож читайте, запам'ятовуйте, набирайтеся розуму й доречно вживайте ці перлини народної мудрості у своєму мовленні.

Чи уважно ви читали?

1. Що називається прислів'ям? А що приказкою?
2. Чим схожі і чим відрізняються прислів'я та приказки? Поясніть різницю між ними за допомогою конкретних прикладів.
3. Чого навчають нас прислів'я та приказки?

Прочитайте українські прислів'я. Поясніть їх значення. Доберіть до них польські прислів'я. За потреби скористайтесь довідкою.

Хочеш їсти калачі — не сиди на печі.
Не на те голова, щоб на ній шапку носити.
Дружба без довіри нічого не варта.
Краще з розумним загубити, ніж з дурним знайти.

Довідка: Lepiej z mądrym zgubić, niż z głupim znaleźć; nie po to głowa, żeby na niej czapkę nosić; bez pracy nie ma kołaczy; przyjaźń bez zaufania nic nie warta.

Прочитайте подані прислів'я і приказки та спробуйте пояснити їх значення.

1. Знаєш — кажи, не знаєш — мовчи.
2. За розумною головою і рукам легше.
3. Добрій пораді ціни немає.
4. Не кидай слова на вітер.
5. За словом у кишеню не полізе.

Доберіть польські прислів'я та приказки, що за змістом відповідають українським, які ви щойно прочитали.

Визначте, про що йдеться в кожній групі прислів'їв і приказок.

Як звучать прислів'я про працю, навчання, дружбу, розум тощо польською мовою?

Зробіть висновок про ставлення різних народів до людських цінностей.

З прислів'ям, яке вам найбільше сподобалось, складіть речення.

I.

Праця чоловіка годує, а лінь марнує.
Не взявшись за сокиру, хати не зробиш.
Маленька праця краща за велике безділля.

II.

Вік живи — вік учись.
Скільки голів, стільки й умів!
Що знаєш, що вмієш, те за плечима не носи.

III.

Грім гримить — хліб буде родить.
Як у травні дощ на дворі, то восени хліб у коморі.
Посієш вчасно, то і вродить рясно.

IV.

Кого кохає, за тим і зітхає.
Силою не бути милою.
Як гляне — серце в'яне.

V.

Всякій матері свої діти милі.
У дитини заболить пальчик,
а у матері — серце.
У семи няньок дитина без носа.

Прочитайте. Спробуйте визначити, що є прислів'ям, а що приказкою. Розподіліть їх за зразком:

Прислів'я	Приказка
Чужими руками легко жар загірбати.	Чужими руками жар загірбати.

I.
Рідна мова — не полова: її за вітром
не розвієш.
Рідна мова — не полова.
Не одяг прикрашає людину, а добрі
справи.
Не одяг прикрашає людину.

II.
Правда очі коле.
Рання пташка дзьобик чистить,
а пізня очиці¹ жмурить.
У страху великі очі.
Дожився до ручки.

Продовжіть приказки, утворивши з них прислів'я. За потреби скористайтесь довідкою.

Не кажи гоп...
Моя хата скраю...
Лякає миша кицьку...
Як «на» — то чує...
Якби знав, де впаду...

Довідка: я нічого не знаю; а як «дай» — то глухий; то й соломки б підстелив; поки не перескочиш; та сама з нори не вилазить.

Поєднайте частини прислів'їв правої та лівої колонок, поясніть їх значення:

Добрий початок —	а друг старий.
Хто рано посіє,	там хата неметена.
Де сім господиць,	такі й яблука.
Яка яблунька,	половина справи.
Одяг краще новий,	той рано й постане.

Чи знаєте ви, що...

Багато дослідників збирали й записували прислів'я та приказки — коштовні перлини народної мудрості. Лише Іванові Франку вдалося записати й опублікувати 31091 прислів'я та приказку!

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поміркуйте над ситуацією. Доберіть із довідки відповідне прислів'я.

Уявіть, що ви довго не могли відгадати загадку, а разом із товаришем зробили це швидко.

Уявіть, що з вами трапилася біда і до вас на допомогу прийшли друзі.

Яке прислів'я допоможе вам відшукати дорогу в незнайомому місті?

Назвіть приказку, яка означає «стало відомо про щось».

Назвіть приказку, яка означає «треба робити все вчасно».

Довідка:

Сорока на хвості принесла.
Друзі пізнаються в біді.
Одна голова добре, а дві краще.
Язик до Києва доведе.
Всякому овочеві свій час.

¹ Очиці — очі.

Познайтеся: хто назве більше українських народних прислів'їв і приказок?

Вивчіть напам'ять 5 прислів'їв та приказок, які вам найбільше сподобались.

Напишіть невеликий твір, використавши вивчене українське прислів'я чи приказку про дружбу або добро (на вибір).

ВЕЛИКИ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ

МІФИ

Нині кожен може пояснити, чому буває день і ніч, чому весна змінює зиму, чому відбуваються землетруси й що таке гроза... А ось у сиву давнину все, що відбувалося в навколишньому світі, люди пояснювали по-своєму. Давні слов'яни-язичники вірили, що на небесах живуть боги, які керують світом, а на землі поміж людей є чарівні істоти, духи природи. Вони можуть бути як добрими, так і злими.

Життя наших предків повністю залежало від природних сил, тому й вірили, що все навколо: дерева, струмки, кожна травинка — живе, має душу, уміє розмовляти, як людина. Тепер вам зрозуміло, чому в народних і літературних творах *«сонце усміхається»*, *«вітер з гаєм розмовляє»*, *«сніжинки танцюють»*, а *«стежечка біжить»*? Намагаючись пояснити навколишній світ, прадавні люди, у тому числі й слов'яни, створювали *міфи*, головними героями яких були боги.

Міфом тепер ми називаємо щось нереальне, вигадане, таке, чого не було в історичній дійсності. І коли хочемо сказати про щось, чогось насправді не існує, то вживаємо прикметник *«міфічний»*.

Сьогодні ми сприймаємо міфи як витвір людської фантазії, а ось у давні часи вони сприймалися як правдиві розповіді про те, що було колись насправді: як було створено Землю, Місяць, Зірки, людину, у яких пояснювалися різні явища природи, а головне — стверджувалося, що все на світі залежить від волі богів.

Пригадайте, які міфи ви вже читали. Про що вони? Хто їх головні герої? Чим міфи схожі на казки і чим відрізняються?

Вам, мабуть, відомі імена Герáкл, Зевс, Афíна, Прометéй? Це боги і герої грецької міфології. Слов'яни також мали своїх богів і духів, яким поклонялися і в яких вірили. Це:

Сварóг — головний бог, бог неба, небесного світла та вогню.

Дажбóг — син Сварога, божество сонця та земного достатку.

Перúн — бог вітру та грози.

Велес — бог торгівлі, музики, мистецтва, поезії та підземного світу.

Хорс-сонце — воїн-змієборець.

Стрибóг — повелитель вітрів.

Окрім головних богів, у слов'янській міфології були другорядні божества: русалки, мавки, водяники, лісовики, домовики тощо.

На жаль, дуже мало залишилися від нашої міфології, бо писемності в слов'янських племен не було. А християнство ставилося до язичницьких звичаїв дуже нетерпимо. Тому власну міфологію ми відтворюємо буквально за шматочками, вивчаючи усну народну творчість і знахідки археологів¹.

Багато слов'янських міфів стали відомими українським читачам завдяки письменникам Сергію Плачинді, Євгéну Шморгу́ну, О́льзі Бондару́к.

¹ *Археóлог* — людина, яка вивчає побут і культуру древніх цивілізацій за збереженими рéштками їх життєдіяльності.

Міф (пол. — *mit*) — давній за походженням твір, що передає уявлення наших предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот чи людську долю.

1. Чому прадавні люди почали складати міфи? З чим це було пов'язано? Хто є героями міфів?
2. Імена яких слов'янських богів ви запам'ятали? У які божества вірили наші предки?
3. Міфи й казки належать до усної народної творчості. Як ви вважаєте, які з цих творів з'явилися раніше? З чим це було пов'язано?
4. У якому значенні тепер вживають у мовленні прикметник «міфічний»? Поясніть.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Дізнайтеся, із яких міфів увійшли в нашу мову такі вирази: «троянський кінь», «ахіллєсова п'ята», «самозакоханий Нарцис». Що вони означають? Знайти відповідь вам допоможе мережа Інтернет.

ПРО СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДЕЙ

Вікторія Ковальчук.
Український всесвіт

В усних народних творах слов'янських народів зберігся погляд дуже давніх людей на те, як було створено світ.

Ще до початку світу, коли не було ні неба, ні землі, а саме лише синє море, то посеред того моря стояло велике дерево, що його різні слов'янські народи називали по-різному: дубом, явором, сосною, березою, яблунею і т. д.

На тому дереві була золота кора, перлова роса, і сиділи на ньому дивовижні птахи. Дехто каже, що то були два голуби, а дехто — що сивий сокіл. Серед гілля того дерева роїлися бджоли, у його корінні жили всілякі тварини, на гілках знайшли притулок птахи. З дерева капала роса, а з тієї роси утворювалися озера, річки та криниці.

Таке дерево, що існувало до початку світу, у міфології називається світовим. А найголовніші істоти на ньому — два голуби і сивий сокіл. То не просто птиці. Це втілені у пташину подоби боги, які створили світ — заснували небо з сонцем, місяцем і зорями з синього та золотого каміння, а землю — із дрібного піску.

А ще древнішим є уявлення праслов'ян про світове яйце, з якого постає Всесвіт, або Бог-творець, якому належить створити землю і все на ній... Недаремно деякі слов'янські племена вважали яйце символом життя. З язичництва це перейшло до християнства, і сьогодні яйце — головний символ Великоднього свята. Погляньте на українські великодні писанки. Ви бачите на них не тільки дивовижні візерунки, які за найдавнішими уявленнями мали магічну силу, але й зображення сонця, місяця, зірок, світового дерева, небесних оленів, коней, птахів і т. д.

А звідки взялися на землі люди?

Найдавніші міфи твердять, що людей розмножила по світу птиця. Ота первісна птиця — Першоптах — голуб чи сокіл, як кажуть народні легенди.

Як же це відбулося?

Постала земля серед води, та покорила вона деревами і травою. Але сумним був світ без людського гомону. І тоді Першоптах, що мав в собі божественний вогонь, здатний запалити живу душу, злетів над лісом і вдарив блискавкою в сухий пенюк, що стримів на

галявині. З того пенька постало тіло першого чоловіка, а з вогню Птаха-Бога — безсмертна людська душа.

За іншими легендами, тіло першочоловіка зробив Бог із глини.

Однак глина — мертвий матеріал, і, щоб оживити людину, Творець схилився до неї й просто в уста вдихнув безсмертну душу.

(За О. Бондарук)

1. Про які дві версії походження світу ви дізналися з твору?
2. Знайдіть у тексті та прочитайте уривок про те, яким давні слов'яни уявляли світове дерево. Розгляньте зображення світового дерева на вишитих рушниках і писанці. Порівняйте ілюстрації з текстом.
3. Який язичницький символ походження світу запозичило християнство? Як саме? Що символізує яйце сьогодні?
4. Як, за уявленнями давніх слов'ян, з'явилися на землі люди?
5. Які міфи інших народів про створення світу та людей ви знаєте?

ПЕРУН ТА ВЕЛЕС

Найголовнішими праслов'янськими богами були Перун — бог блискавки і грому та Велес, чи Волос — бог скотарства і багатства, покровитель тварин, опікун творців, пастухів і торговців.

Існує грозовий міф, у якому бог грози Перун, що жив на небі, переслідує свого змієподібного ворога (ним спочатку, очевидно, і був Велес), який жив внизу, на землі. Причиною ворожнечі стало те, що Велес викрав тварин, людей чи то дружину громовержця. Велес ховається від переслідування спочатку під деревом, потім під каменем, обертається то людиною, то конем, то коровою. Перун метає на землю свої стріли-блискавки. Вони влучають у дерево, розколюють камінь. Нарешті він перемагає, і на землю спадає благодатний дощ.

Так те, що почалося з ворожнечі, а можливо, з боротьби за владу, закінчується миром.

Праслов'яни своєрідно уявляли собі зовнішність Перуна: срібний чуб, золоті вуса, в руках — вогненні стріли і лук. Вони вірили, що грім — то його мова, а блискавка — погляд.

Східні слов'яни вшановували Перуна щотижня у четвер (у Перунів день). Цього дня дівчата приходили до води, а взимку до місця, де поклонялися богам, і співали довкола багаття пісень про Перуна.

Давні люди вважали, що дуб — то дерево Перуна, а папороть — його зілля. За легендами, у ніч на Івана Купайла на кущ папороті міг упасти вогонь Перуна й спалахнути яскравим саявом. Якщо сміливець зуміє оволодіти жар-квіткою, то знатиме усі таємниці світу, володітиме чарами і буде вічно молодим.

А ось що розповідають легенди про Велеса.

Як покровитель тваринного світу, Велес «поріднив» людей з тваринами, навчив давніх слов'ян не вбивати, а приручати тварин, запрягати їх у плуга та воза, брати від них молоко, вирощувати і пасти їх.

Відколи розвинулось скотарство, Велес стає одним з найголовніших слов'янських богів. Він навчав людей лікувати тварин, а пастухів — вигравати на сопілці, що мала магичну силу, — мирила ворогів і заспокоювала стривожених.

І ще один чудодійний дар приписували праслов'яни Велесові: за повір'ям, він наділяє людей талантами, добрими фізичними даними — високим зростом, гарним голосом, музичним слухом. Саме тому Велеса уявляли великим і могутнім та вважали батьком велетнів.

У жнива наші стародавні предки незмінно дотримувалися такого звичаю: останнє колосся на полі не жали, а сплітали у «бороду» в подарунок богові Велесу. Це називалося «завивати бороду».

(За О. Бондарук)

1. У яких богів вірили наші предки? Хто із них вважався найголовнішим?
2. Поміркуйте, чому міф про ворожнечу (битву, боротьбу) Перуна з Велесом названо грозовим.
3. Яким праслов'яни уявляли Перуна? Як відзначали Перунів день? Свою відповідь підтвердіть словами тексту.
4. Чому Велеса слов'яни вважали покровителем тварин і пастухів?
5. Які дари праслов'яни приписували Велесові? Який із них ви вважаєте найціннішим? Чому?
6. Що ви дізналися із міфу про звичай «завивати бороду»?
7. Чому, на вашу думку, наші предки вірили, що цвіт папороті має магичну силу?

Працюємо з різними джерелами

Знайдіть у бібліотеці або мережі Інтернет цікаву інформацію про магичну силу квітки папороті. Поділіться нею зі своїми однокласниками.

Чи знаєте ви, що...

В Україні в ніч з 31 жовтня на 1 листопада вже багато років відзначають іноземне свято Хелловін. За легендою, у цю ніч душі всіх померлих приходять на землю та блукають вулицями. Дехто ставиться до його святкування негативно, зазначаючи що це «чуже», запозичене свято. Проте запозичена лише назва, адже в українців раніше був свій Хелловін. Існував він за часів вірування в рідних богів і звався Велесова ніч (на честь одного з язичницьких богів — Велеса).

Що вам ще відомо про Велесову ніч, або Хелловін? Розкажіть про традицію святкування у вашій родині.

СВАРОГ, ДАЖБОГ ТА СТИБОГ

Серед багатьох богів, у яких вірили стародавні слов'яни, особливе місце посідають бог вогню — Сварог, його син Дажбог — бог сонця і Стрибог — бог повітря.

Сварога мали за владика неба і часто називали Старим богом, чи Прабогом (Сварогом). Вважали, що живе Сварог на високій горі. А на горі тій — великий двір, що стоїть на сімох

стовпах, обгороджений золотим терном (блискавками), з точеними золотими ворітьми. На дворі тому – калинові й золоті мости, а ще стоять там понакривані столи. І сидить він за тими столами — лічить гроші й чекає гостей.

Бог Сварог — поважний, старий і дуже ясний. На всі боки від нього випромінюється ясність, що певно і є життям.

Тож не випадково називають його богом світла, найстаршим од всіх богів. А що уявляли його люди стареньким добрим Прабогом, то й досі живе в народі повір'я, що був він не тільки богом світла й неба, а ще заліза, ковальства та шлюбу. Саме Сварог навчив людей добувати і обробляти метал, будувати кузні. То він викував першого плута і першу шлюбну золоту обручку.

І був у Сварога син — Сварожич, якого слов'яни шанували під іменем Дажбога, Дажд-бога чи Сонця.

Стародавні слов'яни вірили, що Дажбог — сонцеликий, тобто подібний до сонечка на безхмарному небі. У давні часи на вітрилах слов'янських кораблів, що виходили у далекі мандри, малювали яскраво-жовте сонце, подібне до велетенської квітки з вогняними пелюстками, але з людським обличчям. Так зображали наші пращури улюбленого бога.

Оскільки сонцю слов'яни надавали дуже великого значення, то згодом Дажбога почали вважати ще й богом жнив. До нього молилися, прохаючи достатку, доброго врожаю.

У багатьох слов'янських казках одним із персонажів є сонце.

Це зрозуміло: бога-Сонце так довго уявляли живою істотою, яка володіла чудодійною силою, давала життя, тепло. От і приписували наші пращури сонцю риси, притаманні лише людині.

У найдавніших фольклорних творах поряд з іменем Дажбога майже завжди стоїть ім'я Стрибога. Може тому, що в народній уяві ці два верховні правителі протистояли один одному, а може, навпаки, поряд, плече до плеча, боролись зі злом і дарували людям долю та благодаті. Стрибога вважали богом повітряної стихії. Вірили у те, що його дихання голосне і розмірене. Та варто розгнівати його — загуде, зависе, збере хмари, підніме хвилю, розкидає по морю човни, а то й потопить їх. Вітри буйні — то Стрибожі онуки, це вони виконували небесну волю свого «дідуса». Пригадуєте, як часто в народних піснях і казках ми зустрічаємося з Вітром чи його синами? Як і Сонце, це один із найулюбленіших казкових персонажів. Та й у пісні народ звертається до вітра, мов до живої істоти, яку можна вблагати, упросити, умиловити.

(За О. Бондарук)

1. Назвіть імена таких слов'янських богів: бога вогню, бога сонця, бога повітря. Кого з них наші предки вважали найстаршим?
2. Продовжіть речення: «Сварог навчив людей ...».
3. Як слов'яни зображували Дажбога?
4. Що просили наші предки в бога сонця? Прочитайте.
5. Чому, за віруваннями слов'ян, не можна гнівити бога повітря?
6. Який із трьох богів сподобався вам найбільше? Чим саме?

ДАНА І ЛАДА

Окрім богів-чоловіків, у слов'янській міфології, як і в інших світових міфологіях, були богині-жінки.

Особливо прекрасною була в уяві прадавніх слов'ян вічно юна і чарівна Дана, богиня води, — Діванна, Дівонія чи Діва, так її ще називали. Дану вважали дружиною Сонця, тобто Дажбога. Це жінка-річка, жінка-вода.

Образ Дани не такий сяючий, як образ її чоловіка Дажбога. У ньому менше золота — більше срібла, більше блиску смарагдів та перлів. Ті перли в уборі Дани — то вранішня роса, дорожча за коштовні камені. Можливо, саме тому деякі слов'янські народи називали Дану богинею Зорею.

Існує повір'я, що Зоря жде додому милого і вистелює йому стежку дорогими килимами, мостить мости, садить виноградні сади, засіває поля дорогими перлами. І коли нарешті сходить сонце — сам Дажбог приходить до дружини, — увесь світ укривається перлами роси; сади і ліси стоять обсіпані дрібними росяними краплями. Од живучої тієї роси ростуть і розцвітають сади та наливається солодким соком виноград. Вогонь і вода продовжують саме життя.

Деякі вчені кажуть, що від імені Дани походять назви найбільших слов'янських річок: Дон, Дніпрó, Дністéр, Двіна́, Дуна́й.

А в народних піснях, як згадка про особливу пошану до богині, залишився, на перший погляд, не зрозумілий сьогодні приспів: ой, дана, ой, дана, дана.

Ще однією великою богинею слов'ян, яку дуже поважали і любили в народі, була богиня весни Лада.

Люди уявляли її молодою дівчиною або дівою з дитятком. Часто її зображали з колосом і квітами або з виноградом чи яблуком.

Свято Лади наставало тоді, коли починав танути сніг.

Східні слов'яни кажуть, що богиня Лада тримає на руках дитину і пучечок червоної калини, а не галузки винограду, як вважають інші слов'янські народи.

Багата народна фантазія змалювала Ладу неабиякою красунею. Її прихід — це завжди свято і радість. Люди так люблять сонце і тепло, що особливо нетерпляче очікують приходу богині весни Лади. Вона пробудить природу — земля стрепенеться від сну, зазеленіють поля, сади, і життя забуває з новою силою.

Богиня весни у народних переказах — це ще й втілення Любові. То ж не випадково своїх коханих наші предки називали ладами.

(За О. Бондарук)

1. Що ви дізналися про богинь-жінок слов'янської міфології?
2. Які ще імена мала богиня Дана? Назви яких річок походять від її імені? Де вони протікають?
3. Якою була богиня Лада в уявленні давніх слов'ян? Якою уявили її ви? Опишіть.
4. Чому свято богині Лади було для наших предків особливо радісним? Чому вони називали своїх коханих «ладами»? Відповідь підтвердіть словами тексту.
5. У народі існує прислів'я «Не треба й клад, якщо у сім'ї лад». Як воно пов'язане з віруванням давніх людей у богиню Ладу?

Фантазуємо, творимо

Складіть невелику розповідь, у якій би діяли герої слов'янської міфології.

Радимо прочитати

Дізнатися більше про міфи давніх слов'ян ви зможете, прочитавши книгу Сергія Плачинди «Міфи і легенди Давньої України».

О. Бондарук. «Міфи народів світу».

НАРОДНІ ЛЕГЕНДИ

Поміркуйте: невже вам не цікаво знати, звідки пішли назви річок і міст України? А як виник Київ? І хто ж вони такі, славні богатирі землі нашої?.. Саме про це й розповідають нам легенди.

Слово «*легенда*», яке походить із латинської мови, перекладається як «те, що слід прочитати». Вдумливе, неспішне прочитання легенд допоможе вам не лише глибше пізнати рідну історію в її народному баченні, але й навчить більш чітко розрізняти в житті Добро і Зло, Правду і Кривду, підкаже-порадить, як треба гідно чинити в житті, щоб залишатися чесним і щирим перед людьми й перед собою...

(За А. Костецьким)

Легенда (пол. — *legenda*) — це народний твір про походження назви села чи міста, місцевості, гори, річки, про птахів, тварин, про рослини, які колись нібито були живими істотами, а також про давні історичні події й життя героїв.

У легенді поряд із достовірними фактами має місце вигадка, фантазія, певне уявлення. Тут реальне тісно переплітається з фантастичним і неймовірним. Хоча події в легенді нерідко перебільшуються, у народній свідомості вона все ж сприймається як правдива розповідь.

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно. Рівнина зеленіла шовковими травами, вічнозеленими смереками і ялинами, могутніми буками і яворами, берестами й тополями, долиною текли потічки та річки, багаті на форель та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень на ім'я Силун. Коли йшов Силун, від його кроків земля здригалася. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві¹. Мав безліч усякої худоби. Череди корів та волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів та свиней паслися на толоках², бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок та гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакало на фермах.

Жив цей газда³ у прекрасному палаці: з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до самих хмар. Палац був вибудований на вершині гори, висипаному людськими

¹ *Газдівство* — господарство.

² *Толока* — тут: поле, що служить пасовищем для худоби.

³ *Газда* — господар.

руками. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблукати. А в помешканні — добра всякого!

Уночі Силун спав у золотій колиці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати у срібленому кріслі.

На широкій долині слуги землю обробляли, хліб вирощували, за худобою доглядали, птицю годували. Люди мучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силуніві.

Слуги і служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках та землянках. Не хотів господар, щоб у світлицях смерділо гноєм чи людським потом.

Ні чоловіки, ні жінки, ні літні, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна і йти собі шукати іншої роботи. Мусили жити і вмирати кріпаками.

Серед інших служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським. Він прийшов сюди від берегів Дніпра. Подався в мандри ще десятирічним хлопчиком: шукати щастя, бо батько помер, а мати жила бідно, і мусив їй чимось допомогти.

Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю та жито, ячмінь і овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабеньких.

Полюбили його всі слуги і служниці. За чесність, працьовитість, справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до самих ніг нахилився. Тяжко йому було дивитись, як Силун усе забирає, а народ голодує.

Коли Карпові виповнилось двадцять років, вирішив повертатись додому. Був певний, що за доброю працю пан йому заплатить, і він *повернеться* до матері *не з порожніми руками*. І тільки про це тепер і думав. Усе міркував, як із паном поговорити про розрахунок.

Раз уночі він вийшов надвір освіжитися. Проходив коло наймитських хатинок і побачив раптом якусь тінь. Скоро впізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном.

Коли Силун наблизився. Карпо дав про себе знати кашлем.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши хлопця. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповідає Карпо, — а Вас, світлий пане. Хочу з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався на те, щоб проситися геть від нього. Та й платні ніхто не вимагав. Але Карпо й не думав відступати:

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, вважаю, щось коштує.

— Нікуди не підеш! — розізлився пан. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

— Я піду, пане, — настоював Карпо. — Лише ще раз Вам мушу сказати, що моя робота чогось коштує.

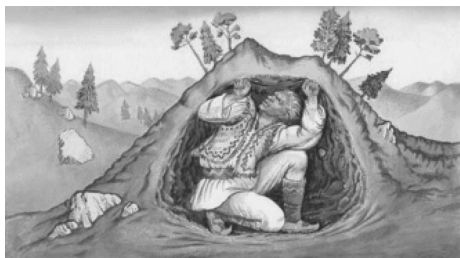
Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

— Туди, під землю, тебе відпущу! — лютував він, підходячи до парубка і показуючи пальцем униз. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступив ані на крок.

— За мою роботу, пане, прийдеться платити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще гірше розізлила Силуна: скипів так, що аж *очі кров'ю налились*, а з рота вогонь сапнув. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив ним об землю. Ударив так, що аж яма зробилася.

Але слугі нічого не сталося, звівся на ноги і відчув у собі непереможну силу, — то, мабуть, земляця йому подарувала за те, що робив на ній. Схопив Карпо Силуна, вдарив ним об землю, далі ще раз і ще раз, не витримала матінка-земляця тих ударів, розкололася.

І опинився Силун у підземній печері, у яку хотів загнати непокірного слугу. Даремне він намагався вибратися на поверхню — земля закри-

лася, і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до своєї сили. Вдарив ногою у земну кору — вона вигнулася, та не відчинилася, вдарив другою — вигнулася ще більше, а відчинитися не хоче. Пробував головою пробивати, плечима витискати — марно, кулаками бив — теж не допомогло. Але від його ударів на землі прерівній гора за горою рибилася, і чим дужче кидав собою Силун-велетень, тим вищі гори піднімались навколо. А найдужче бив собою там, де Гуцульщина, і там гори вигналися найвищі.

Уранці як прокинулись наймити і побачили, що сталося, дуже здивувались. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не залишилося, усе провалилося в прірву. Раптом із-під землі вдарила вода, заповнила ту прірву. Дивувалися люди, а скоро зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевирським, бо було синє-синє, як небо. А горам на честь Карпа дали ймення Карпати.

Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші пішли в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися ліси рубати, хати будувати.

Кажуть, що Силун ще й тепер не стих під землею, намагається вирватися, але вже не викидає гори, бо постарів і сили такої не має. То вже не вирватись йому на поверхню ніколи!

1. Знайдіть на початку легенди та прочитайте, якою була наша земля в давні часи.
2. Хто є героями прочитаної легенди? Чим вони займалися?
3. Якими рисами характеру наділені Карпо і Силун? За потреби скористайтеся довідкою.

Довідка: відвертість, гордість, жадібність, нахабність, непокірливість, скупість, сміливість, справедливість, честолобство.

Підтвердіть свою відповідь уривками з тексту.

4. Поміркуйте, що є незвичним у легенді. Що могло відбуватися насправді, а що додано завдяки народній фантазії?
5. Розгляньте ілюстрацію до легенди. Чи вдалося художнику передати процес створення Карпат так, як описано в легенді? Поясніть свої думки.
6. Чи згодні ви з Силуном, який вважав, що просити Карпом платню за роботу — «нечувана зухвалість»? Який зміст вкладав у це слово Силун? Чи погоджуєтесь ви з ним? Подискутуйте.

Довідка: Зухвалий — 1. Який не виявляє належної поваги до когось, чогось; нахабний.
2. Відчайдушно сміливий.

7. Чому в боротьбі матінка-земля Карпові додавала сил, а Силуна кинула в підземну печеру?
8. Чого навчає нас легенда? Яка думка, висловлена в ній народом, є цінною для нас і сьогодні?

Учімося читати виразно

Виразно прочитайте розмову між Силуном і Карпом. Спробуйте передати інтонацією настрої героїв.

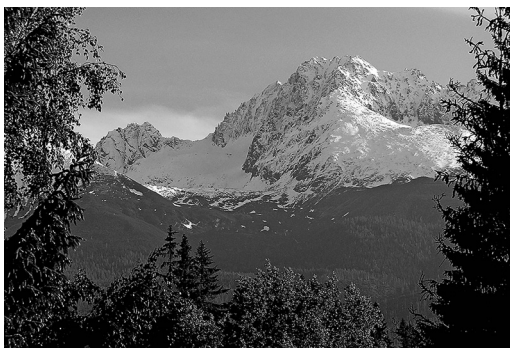
Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте вирази «шовкові *трави*», «*очі кров'ю налились*», «і він повернеться до матері не з порожніми руками»?

Чи знаєте ви, що...

Карпати (пол. *Karpaty*) — гори на заході України, які займають територію Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської та Чернівецької областей. Окрім території України, Карпати розташовуються ще в низці інших країн: Румунії, Словаччині, Угорщині, Чехії та Польщі. Загальна протяжність становить близько 1500 км. Ширина Карпат досягає 430 км. Найвища вершина — Герлахівський штит¹ (Словаччина), її висота становить 2655 м, а найвища гора Українських Карпат — Говерла, висота якої 2061 м. Карпатські гори відносно молоді — їм понад 25 мільйонів років. У Карпатах знаходиться до 20% усіх лісів України, а також безліч річок, найбільші з яких Прут, Стрий і Черемош.

Назва «Карпати» має давню історію і з різних мов перекладається як «камінь», «купа каміння», «дрібні камені», «тріщина в каміннях», «скеля», «скелясте місце», «хребет», «нерівність» (з пол. *karpa*).

Герлахівський штит, або
Герлахівка — найвища гора Карпат

Говерла —
найвища гора Українських Карпат

ЛЕГЕНДА ПРО МАТЕРІВ

Колись дуже давно на узбережжі Чорного моря жили люди. Вони орали землю, випасали худобу, рибалили, полювали на диких звірів. Восени, коли закінчувалися польові роботи, люди виходили на берег моря і влаштовували веселі свята, ігри, які завершувалися пусканням стріл щастя. Якщо хлопець хотів стати мисливцем, він пускав стрілу в бік лісу, якщо пастухом, — у бік табуна, а якщо хліборобом, — у бік поля.

Дивитися на ці ігри виходив цар морських глибин Нептун, надзвичайно страшний і сердитий володар морської стихії. Очі в нього великі, білі, ніби пузирі, борода зелена — з водоростів, а тіло синьо-зелене, під колір моря. Щоразу, дивлячись на ігри, він, сміючись, говорив:

— Хоч як люди хваляться своєю силою, а мене бояться. Ніхто не пускає стріл у мій бік.

¹ Штит у перекладі зі словацької означає шпиль, вершина.

Говорив він так тому, що був упевнений: ніхто не наважиться спробувати своє щастя на морі.

Та одного разу вийшли до вогнища три юнаки і пустили в бік Нептуна три стріли.

Як розсердився Нептун!

— Я вас поховаю у морській безодні! — заревів він.

Матері, дивлячись на своїх синів, замислилися. Цар морів і справді може це зробити. Думали вони, думали і вирішили віддати свою силу синам. Хлопці стали та-

кими дужими, що могли вистояти навіть під ударом величезної хвилі. А матері, які віддали свої сили дітям, стали слабкими.

Ви бачили коли-небудь слабких, немічних жінок? Якщо зустрінете їх, не посміхайтесь. То вони віддали свої сили рідним дітям.

Коли Нептун побачив, що юнаки витримали натиск хвилі, він дико зареготав і люто вигукнув жінкам:

— Ці хлопці вистояли проти мене на березі, але в морі я порву їм руки!

Жінки знову зажурилися. Раптом на поверхню води вийшли дочки морського царя. Вони були, як і їхній батько, некрасиві.

Дочки сказали:

— Жінки, віддайте нам свою красу, ми врятуємо ваших синів. Із морської трави сплетемо для них жили, і руки у них будуть такі самі сильні, як у нашого батька.

Жінки погодилися.

Якщо ви побачите десь некрасиву жінку, не смійтесь, не відвертайтеся. Знайте: вона пожертвувала своєю красою заради рідних дітей.

Коли цар Нептун дізнався про вчинок своїх доньок, він страшенно розгнівався і перетворив їх у чайок.

Ви чули, як плачуть чайки над морем? Це вони просяться додому, але жорстокий батько не пускає їх. А моряки на чайок дивляться — не надивляться. Тому що вони носять красу їхніх матерів.

От, нарешті, юнаки, ставши сильними, вийшли в море. Вийшли та й не повернулися.

Голосно зареготав Нептун:

— Не дочекатися вам своїх синів! Вони заблукали, бо у морі нема доріг.

Тоді матері вигукнули:

— Хай у наших очах буде менше світла, але хай над землею яскравіше світяться зорі, щоб сини наші знайшли дорогу до рідних берегів.

Тільки-но матері сказали це, як у небі яскраво-яскраво засіяли зірки... Юнаки побачили їх і благополучно повернулися додому.

Ось яка сила материнської любові! Пам'ятайте цю легенду! У ній сказано так багато!

Чи уважно ви читали?

1. Як звали володаря морської стихії?
2. У кого перетворив Нептун своїх доньок?
3. Що допомогло юнакам знайти дорогу до берега?

1. Чи сподобалась вам легенда? Чим саме?
2. Що зробили матері для своїх синів? Розкажіть.
3. Знайдіть і прочитайте звертання автора до читачів. Про що в них ідеться?

ДІВОЧА ГОРА

Стояло колись два села по обидва боки Дністра. Парубок, який жив на подільському березі Дністра, покохав дівчину з буковинського берега¹. Зустрічалися вони щодня: невеличкий острівець посеред Дністра був їхнім місцем побачень, а дністрові хвилі та човен-чайка переносили їх з берега на берег.

Усі в обох селах знали, що гарний високий парубок з Поділля, який пас панські вівці понад Дністром, та струнка золотокоша буковинська дівчина-наймичка люблять один одного і мріють одружитися.

Але обоє не мали ні кола ні двора², їм треба було заробити спершу хоч на сяку-таку хату... Якось, коли закохані знову зустрілись на островці, знялася буря, чорні хмари нависли над ними.

— Треба поспішати додому, а то гроза буде, — мовила дівчина, і прощаючись з милим, запитала тривожно: — А що, як після дощу Дністер затопить наш острів? Як ми тоді зустрінемось? Я без тебе не проживу і дня...

— Після дощу зійде веселка, — стиснув парубок руку дівчини. — Кажуть, що як стати там, де веселка воду п'є, то по ній можна й через море перейти...

Хоч не було тоді зливи і Дністер не розлився, але другого дня парубка не допустили до буковинського берега й на гарматний постріл³: по річці пройшов румунський кордон, і Буковина стала румунською.

Парубок щодня підходив до подільського берега Дністра, пускав вінок з червоних маків на сині хвилі, все дивився-видивлявся, але коханої своєї не бачив.

Якось після дощу над Дністром зійшла веселка. Наче справжній міст, вона перекинулась з берега на берег і одним своїм кінцем вперлася в підніжжя найбільшої гори, що на буковинському боці.

Люди в обох селах у той день бачили, як пташкою вилетіла на вершину гори струнка золотокоша дівчина і, розпростерши руки, наче крила, кинулася в кипучий Дністер, а навздогін їй стріляли посіпаки румунських бояр.

Ніхто не знає, що сталося з відважною дівчиною, і парубка відтоді ніхто не бачив. А гору ту люди стали називати Дівочою. Уже в наш час хтось посадив на її вершині білокору берізка, а вітер навкруги насіяв зеленого барвінку...

1. Хто головні герої твору? Якими вони зображені в легенді?
2. Чому закохані не змогли зустрітися?
3. Знайдіть у тексті речення, яке підтверджує силу кохання хлопця до дівчини.
4. Звідки пішла назва Дівочої гори?

ЧОМУ В МОРІ ВОДА СОЛОНА

Багато років тому жили два брати. Молодший — бідний, а старший — багатий. Померли їхні батько й мати. Тоді менший брат став жити іще гірше. Старший брат забрав собі всю батьківську спадщину. Меншому брату не лишилось нічого. Жив він із дружиною у великих злиднях⁴.

¹ Буковинський і подільський береги Дністра — Дністер є природним кордоном між Буковиною і Поділлям, тобто, за сучасним адміністративним поділом, — між Чернівецькою і Хмельницькою областями.

² Не мати ні кола ні двора — бути дуже бідним, не мати господарства.

³ Не допустили й на гарматний постріл — ні за яких обставин; нізащо.

⁴ Жити у злиднях — бідувати.

— Ні, жінко, нема риби. От приніс тобі жорна.

Відтоді жили вони в достатку. Мололи сіль і продавали, і мали з того добру користь.

— Позич, брате, мені жорна.

Дуже не хотілося молодшому братові позичати жорна старшому братові, але віддав. Старший брат приніс додому жорна і штовхнув їх ногою. Жорна почали молоти. Менший брат забув розповісти старшому, як вони зупиняються, а той не спитав. Жорна мололи-мололи сіль і намололи таку купу, що аж до стелі. Стіни затріщали. Злякався старший брат, що розвалиться хата, а як зупинити чарівні жорна — не знає. Узав він жорна і викотив з хати. Вони й покотилися з гори просто в море та й потонули. От і до цього часу на дні моря крутяться жорна та все мелють і мелють сіль.

1. Молодший брат вирішив попросити у брата:

- а) солі; б) борошна; в) хліба.
2. Щоб зварити юшки, молодший брат пішов ловити:
- а) рибу; б) звіра; в) птицю.
3. Жорна зупинилися, коли чоловік:
- а) вдосталь намовів солі; б) наказав не молоти; в) перекинув жорна.

- 1. Яким у легенді зображено старшого брата, а яким молодшого? Як ви оцінюєте ставлення старшого брата до молодшого?
2. Як пояснюється в легенді, чому в морі вода солонa? А чи знаєте ви справжню причину такого смаку морської води? Вам допоможе знайти пояснення цього мережа Інтернет або статті енциклопедії.
3. Які народні легенди рідного краю ви знаєте? Коротко розкажіть, про що вони.

Чи замислювались ви, звідки кожен народ знає про минуле своєї країни, героїв та їхні вчинки? З давніх часів, коли ще не було письма, люди переповідали, тобто переказували ці відомості з уст в уста. Звідси і виникла назва переказ. Вам, напевно, відомі перекази про запорожців та їхні подвиги, про напади татар на українську землю? Упевнені, що ви чули про таких народних героїв, як Устим Кармелюк, Семен Палій, Олекс Довбуш, Богдан Хмельницький, Лук'ян Кобилиця та ін.

За своїм змістом перекази близькі до легенд. Однак між ними є певні відмінності. Якщо народні легенди розповідають про походження назви села чи міста, місцевості, гори, річки, про птахів, тварин, про рослини, які колись нібито були живими істотами, але з елементами казки і фантастики, то в переказах розповідається про визначні події з життя народу та про героїв цих подій, часто наводяться достовірні, більш правдоподібні факти, відсутні фантастичні елементи. Однак іноді провести чітку межу між переказами і легендами буває дуже важко.

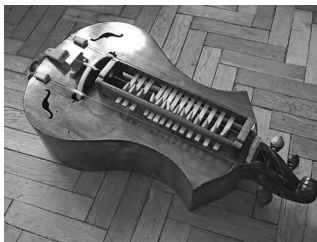
Переказ (пол. — *streszczenie*) — це твір усної народної творчості, у якому розповідається про історичні події та народних героїв, їхні подвиги.

Чи знаєте ви, що...

Співців, які в давнину під супровід музичних інструментів таких, як кобза, ліра або бандура переповідали народні перекази, називали *кобзар*, *лірник* або *бандурист*.

Кобза

Ліра

Бандура

СВЯТИЙ АНДРІЙ НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ

Святий апостол¹ Андрій Первозваний мандрував човном по Борисфену (так колись звався Дніпро) аж до місця, де тепер стоїть Київ, щоб навестити населення на християнську віру.

Довго пливли. Нарешті пристали човни до високого берега. Наказав апостол Андрій витесати з дубка гарного хреста й поставити його на горі.

Коли хрест був готовий, декілька юнаків узяли його на плечі й пішли на вказану гору. За ними святий Андрій, а за ним — усі.

Вийшли на верх гори, викопали яму, підняли хрест і поставили його. Стоїть хрест. Міцний, високий. Перший хрест на горах над ревучим Борисфеном!

Стоїть, немов благословляє гарну, багату країну обабіч² ріки.

Святий Андрій став під хрестом, сказав:

— З волі господньої занесла нас доля ось сюди, у ці гарні околиці країни безмежної... Бачите ці гори? На горах цих засяє благодать Божя. Тут постане велике місто, і церков буде багато в ньому. Нехай же хрест буде першим благословенням господа — місту, й землі оцій гарній і багатій, і народові, що збудує і прикрасить це місто.

¹ Апостол — людина, послана Богом на землю через церкву з певним завданням.

² Обабіч — з обох боків.

1. Про що ви дізналися з легенди?
2. Як раніше називався Дніпро?
3. Який хрест поставили юнаки на горі? Як ви думаєте, чому саме на горі?
4. Якою бачив святий апостол Андрій нашу країну? Доведіть свою думку словами з тексту.
5. Чи знаєте ви інші легенди про заснування Києва? Які саме? Розкажіть одну з них.

Чи знаєте ви, що...

Андрій Первозванний — особистість реальна і невідгадана. Він був одним із 12 апостолів, обраних Ісусом Христом і першим покликаним до цього служіння, тому Андрія і називають Первозваним.

У пам'ять Андрія Первозванного в Києві, на тому місці, де апостол поставив перший хрест, споруджено дерев'яну церкву Воздвиження Чесного Хреста Господнього, також зведені церква святого Андрія та храм Святого Андрія Первозванного на Андріївському узвозі.

Які народні перекази рідного краю ви знаєте? Коротко розкажіть, про що вони.

Андріївська церква
(собор Андрія Первозванного)
у Києві

НАРОДНІ КАЗКИ

Скільки казок на світі? Мабуть, дати однозначну відповідь на це питання неможливо. «Їх так багато, як зірок на небі, як зернинок на пшеничному полі», — скажете ви. І це дійсно так. Казка як своєрідний жанр народної творчості здавна посідає важливе місце у фольклорі всіх народів світу.

Нині фольклорна казка є своєрідною прародичкою¹ інших жанрів художньої літератури: літературної казки, легенди, переказу, байки, пригодницького роману тощо. Але її особливістю є те, що в казці завжди є вигадка.

Ви, мабуть, помітили, що в казках діють котик, півник, лисичка-сестричка, вовчик-братик, заєць, ведмідь, лев, дід, баба, дівчина, сини, Дідоля?.. Це *дійові особи* (їх також називають *героями*, або *персонажами*) казок.

Відомо, що у давнину люди надавали магічного значення певним числам. В українських казках, як і у фольклорі взагалі, такими числами є 3, 7, 9, 12. Наприклад, число 7 у народі з давніх-давен вважалося виразником найбільшої повноти міри. Навіть слово «сім'я» утворено від «сім» і «я», тобто числа членів родини.

Пригадайте, змії в казках бувають три-, дев'яти-, дванадцятиголові. Як правило, певні події повторюються тричі. Так, тричі лисичка викрадає півника, тричі коза-дереза виконує свою пісеньку, тричі героєві доводиться долати певні перешкоди, а допомагають йому в цьому чарівні речі, яких, як правило, теж три.

А скільки мудрих прислів'їв і приказок, влучних порівнянь і цікавих загадок зустрічаємо ми в казках!

¹ *Прародич* — дуже давній родич; предок; попередник.

Більшість казок обрамлюються цікавими *зачинами* та *кінцівками* типу: «Був — не був, та кажуть люди, що був...», «Стали гарно жити та долю хвалити, що їм помагала», «А вони й донині живуть, хліб жують і постолом хліб возять», «Стали вони жити-поживати і добра наживати».

Ми ж повинні подякувати тим, хто записував народні казки, обробляв їх, готував до друку, — усім, хто доніс до нас ці *дивовижні перли мудрості*. Це Олена Пчілка, Іван Франко, Борис Грінченко... До жанру казки звертаються і сучасні письменники: Оксана Іваненко, Юрій Ярмиш, Наталія Забіла, Анатолій Костецький, Зірка Мензатюк, Іван Андрус'як та інші.

(За Л. Дунаєвською)

Казка (пол. — *bajka, baśń*; від слів «казати», «говорити») — оповідь про вигадані незвичайні події та пригоди.

Народна казка — твір усної народної творчості, який не має конкретного автора, про вигадані події та героїв.

Дійовими особами (їх також називають *героями*, або *персонажами*) казок можуть бути люди, тварини, рослини, птахи, явища природи.

Казки поділяються на кілька *груп*.

Казки		
Про тварин Дійові особи — звірі, птахи, інші тварини, що розмовляють, діють, як люди («Лисичка і Журавель», «Котик і Півник»).	Чарівні (фантастичні) Дійові особи наділені надзвичайною силою і повинні виконати неможливе: перемогти змія, побудувати за одну ніч міст тощо. У них часто є помічники, наприклад: звірі, птахи, риби, чарівні речі, жива вода («Царівна-жаба»).	Соціально-побутові Дійові особи — люди (бідний селянин, жадібний пан, кмітлива дівчина). У таких казках висміюються людські недоліки («Мудра дівчина»).

Ви, напевне, помітили, що існує багато схожих, але не повністю однакових казок? А сталося так тому, що давним-давно казки, як і всі фольклорні твори, усно передавалися із уст в уста. Розказуючи їх, хтось випадково, а хтось і навмисне щось змінював, вигадував, доповнював. Так і з'явилися варіанти казок.

1. Як автор статті Л. Дунаєвська називає казки? Чи погоджуєтесь ви із таким порівнянням? Свою думку доведіть.
2. Пригадайте, які казки ви читали рідною мовою. А які українською? Про що вони? Яка мудрість цих казок? Навіщо народ їх складав?
3. На які групи поділяються казки? Хто є їх дійовими особами?

НАЗВАНИЙ БАТЬКО¹

Залишилися три брати сиротами — ні батька, ні неньки. І вдома немає нічого — ні господарства, ні хати. Пішли вони всі втрьох найматися². Іде назустріч їм дід старий-старий, борода біла, питає:

— Куди це ви, дітки, йдете?

А вони кажуть:

— Найматися.

— Хіба у вас свого господарства немає?

¹ Назва́ний батько — нерідний батько.

² Найма́тися — працювати в чужих людей за невеликі гроші або їжу.

— Немає, — кажуть. — Якби до доброго чоловіка в найми попасти, то ми б йому по правді робили, по щирості слухалися і за рідного батька його мали б.

Тоді дід і каже:

— Добре! Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтеся мене, то я з вас людей пороблю¹, навчу, як жити, з правдою не розминаючись².

Погодилися вони та й пішли з тим дідом. Ідуть темними лісами, широкими полями. Ідуть та й ідуть, коли бачать, що стоїть хатка — чепурна³, біленька, у вишневому садку, квітками обсаджена. Вибігає з хатки дівчина, така гарна, як та квіточка. Глянув на неї старший брат та й каже:

— Коли б мені цю дівчину посватати, та ще щоб були в мене воли та корови!

А дід-батько й каже:

— Добре, ходім сватати! Буде тобі дівчина, будуть у тебе воли й корови. Живи щасливо, та тільки за правду не забувай!

Вони й пішли сватати ту дівчину. Висватали її, відгуляли весілля. Вже старший брат господарем став і в тій хаті жити залишився.

Ідуть вони далі — уже втрюх. Коли знову стоїть хата гарна, а коло неї млин і ставочок, і дівчина гарна щось робить коло хати — така працювита. То підстарший брат тільки глянув та й каже:

— Коли б мені ту дівчину за себе взяти⁴ та ще щоб млин і ставочок мені, то я б у млині сидів та й хліб мав би, поки мого й віку.

А дід-батько й каже:

— Добре, синку, так і буде!

Пішли вони в ту хату, посватали дівчину, уже підстарший брат до тієї дівчини в прийми пристає⁵. Відгуляли весілля. Тоді й каже дід-батько:

— Ну, синку, тепер живи щасливо, та гляди, за правду не забувай!

Та й пішли собі вже вдвох: дід-батько та найменший син. Ідуть, коли бачать — хатка вбога стоїть, і дівчина виходить з хати, гарна дуже, як зірочка ясна, а вбога така, що лата на латі⁶. То найменший брат і каже:

— Коли б мені з цією дівчиною одружитися, то робили б ми, і хліб у нас був би, не забували б ми і про вбогих⁷ людей: і самі їли, і людей наділяли б⁸.

То дід-батько й каже:

— Добре, синку, — так і буде. Гляди ж тільки, правди не забувай!

Одружив і цього сина та й пішов собі по світах.

А три брати живуть. Старший брат так забагатів, що вже будинки собі помуровував, червінці складає та тільки про те й думає, як би йому тих червінців найбільше постягати. А щоб убогому чоловікові допомогти, то того й не нагадує — дуже скупий був. Підстарший брат теж забагатів. Стали за нього наймити робити, а сам він тільки лежить, їсть, п'є та порядок дає. Найменший так собі живе: коли що дома є, то й з людьми поділиться.

¹ Я з вас людей пороблю — виховую вас чесними та порядними людьми.

² Жити, з правдою не розминаючись — жити чесно.

³ Чепурний — охайний, чистий.

⁴ Дівчину за себе взяти — тут: з дівчиною одружитися.

⁵ В прийми пристати — одружитися і жити в родині дружини.

⁶ Лата на латі — дуже бідний (одяг), з латками.

⁷ Вбóгий — дуже бідний.

⁸ Наділяти (людей) — тут: ділитися з людьми, допомагати їм.

Ото пішов дід-батько по світах. А тоді вертається — подивитися, як то його сини живуть та чи з правдою не розминаються. Приходить до найстаршого старцем убогим. Той ходить по двору. Він кланяється, каже:

— Якби ваша ласка подати мені милостині!

А той каже:

— Ге, не який старий! Схочеш, то заробиш, — я сам недавно на ноги зіп'явся.

А в нього добра, що страх: будинки муровані, стоги¹, стодоли², товару повні обори, комори добра повні, гроші... А милостині не дав!

Пішов той дід. Відійшов так, може, з версту³, став, оглянувся назад на ту господу та на те добро — і все добро запалало. Пішов він тоді до підстаршого брата. Приходить, а в того і млинок, і ставок, і хазяйство гарне.

І сам він у млині сидить. От дід уклонився низенько та й каже:

— Дай, чоловіче добрий, хоч трохи борошна: я вбогий чоловік, не маю чого з'їсти.

— Шкода, — каже, — я ще й собі не намолов. Багато вас тут таких валандається!

Пішов дід. Відійшов трохи, оглянувся — так і охопило той млин полум'ям.

Приходить дід до третього брата. А той живе вбого, хатка невелика, тільки чистенька. Прийшов та такий уже зробився обшарпаний, обідраний.

— Дайте, — каже, — хоч шматочок хліба!

То той чоловік:

— Ідіть, — каже, — дідусю, в хату, — там вас нагодують і з собою дадуть.

Приходить він у хату. Жінка як глянула на нього, що він такий обідраний, пожаліла його, пішла в комору, внесла штани, сорочку внесла, дала йому. Надів він. Так як надівав, вона глянула, аж у нього на грудях рана велика, така страшна!.. Посадили вони його за стіл, нагодували, напоїли. А тоді чоловік і питається:

— Скажіть мені, дідусю, з чого це у вас рана на грудях?

— А це, — каже, — така в мене рана, що від неї мені скоро смерть буде. Тільки мені день і зостався жити.

— Оце лихо! — каже жінка. — І нема на неї ніяких ліків?

— Є, — каже дід, — та тільки ніхто тих ліків не дасть, хоч кожен може.

Тоді чоловік і каже:

— А чому ж не дати? Аби міг? Кажіть які.

— Та такі, — каже дід, — як хазяїн сам візьме та підпалить свою хату, та все його добро згорить, треба взяти того попелу та й затоптати мені рану, то тоді загоїться. Та хіба ж є такий чоловік на світі, щоб те зробив?

Замислився найменший брат. Довго думав, а тоді до жінки:

— А ти як, жінко, думаєш?

¹ Стіг — купа сіна, соломи або снопів.

² Стодола — будівля для зберігання снопів, сіна, половин тощо, а також для молотьби, віяння.

³ Верста — давня міра відстані, яка дорівнює 1 066,781 м.

— Та так, — каже жінка, — що ми хату вдруге наживемо, а добрий чоловік як умре, то вже йому другого життя не буде.

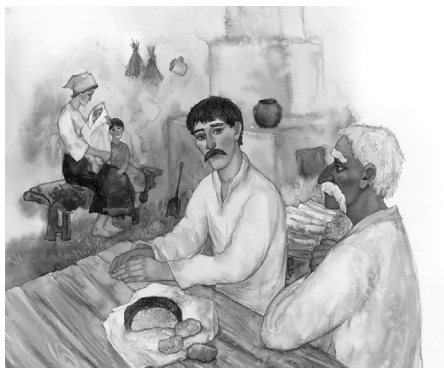
— Ну, коли так, — каже чоловік, — то винось дітей з хати!

Повиносили вони дітей, самі повиходили. Глянув чоловік на хату — жалко йому свого добра! А чоловіка ще жалкіше! Взяв та й підпалив. Так ураз хата полум'ям і взялася — де й ділася. А замість неї постала інша хата, така гарна та пишна.

А дід стоїть та тільки всміхається.

— Бачу, — каже, — сину, що з вас трьох тільки ти й не розминувся з правдою. Живи ж щасливо!

Тут відразу пізнав чоловік свого названого батька. Кинувся до нього, аж його вже й нема.

Чи уважно ви читали?

1. Головним героєм казки є:

а) старший брат; б) дід-батько; в) молодший брат.

2. Хатка майбутньої дружини брата стояла:

а) біля річечки; б) коло лісу; в) у вишневому садку.

3. Рану діда можна було вилікувати:

а) травами; б) попелом; в) пігулками.

4. Як ви розумієте заголовок казки? Прочитайте уривок тексту, з якого зрозуміло значення слів «названий батько».

1. Куди йшли брати? Чому дід запропонував братам стати їхнім батьком?

2. Якими були бажання двох старших братів? Знайдіть місце в тексті казки, де про це сказано. Прочитайте. Які цінності для братів були головними?

3. Які настанови давав названий батько кожному із синів, коли виконував їхні побажання? Як ви розумієте такі слова? Поясніть.

4. Чого забажав молодший брат? Прочитайте. Порівняйте його слова із бажаннями братів.

5. Розкажіть близько до тексту, як жив кожен із братів.

6. Як вирішив батько перевірити, чи виконують його настанову сини?

7. Що відповіли старший і середній брати старцеві, коли той звернувся до них із проханням? Зверніть увагу, які слова вони вживають під час розмови. Про що це свідчить?

8. Чому дід-батько сказав, що з трьох названих синів лише найменший не розминувся з правдою?

9. Поміркуйте, від чого у названого батька була «на грудях рана велика, така страшна». І чому рана була саме на грудях? Що в нього боліло?

10. Які ліки були потрібні дідові? Прочитайте, як він про це сказав.

11. Розкажіть, як міркували найменший брат з жінкою, коли вирішили допомогти дідусяві. Чи погоджуєтеся ви з такими думками? Поясніть.

12. Батько пообіцяв братам: «Я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись». Як ви розумієте такі слова? Чи зміг він навчити синів «жити по правді»? Доведіть свою думку.

13. Народна мудрість говорить: «Казка — це скарбниця мудрості». Яка мудрість казки «Названий батько»? Чи актуальним є зміст казки сьогодні? Чому ви так вважаєте?

14. У якому із прислів'їв висловлено основну думку казки:

Добре роби, добре й буде.

Хто добре серце має, той усе здолає.

Милостивий людині і Бог подає.

Господь щедроти тим рясно посилає, де один іншому допомагає.

Міркуємо над особливістю соціально-побутової казки

1. До якої групи казок належить казка «Названий батько»? Чому так ви вважаєте?

2. Що у казці фантастичне (вигадане), а що реальне, як у житті?

Фантазуємо, творимо

Названий батько побажав кожному із синів «жити щасливо». Як, на вашу думку, має жити людина, щоб почувати себе щасливою? Придумайте «Правила Щастя». Обговоріть їх з однолітками та дорослими.

ВЧИМОСЯ ЧИТАТИ ВИРАЗНО

Що значить читати виразно? Виразно читати — значить *голосом передавати думки, почуття, настрої, переживання героїв*. Саме виразне читання змушує слухача хвилюватися, радіти, сумувати, дає можливість насолоджуватися красою слова.

Окрім цього, важливо *зрозуміти задум автора*, усвідомити, які питання його хвилювали, для чого він написав твір. І все це донести слухачам. А щоб цього досягти, потрібно уважно прочитати твір, з'ясувати значення незрозумілих слів, фраз, речень. Уявити картини, події, описані у творі.

Є певні правила, дотримання яких зробить ваше читання виразним і красивим.

Так, читаючи вголос, *чітко вимовляйте* звуки, слова, фрази. Водночас пам'ятайте про силу голосу: *не кричіть*, але й *не читайте занадто тихо*. Змінюйте висоту голосу (тон) залежно від змісту тексту. Для цього правильно керуйте своїм диханням.

Ви вже знаєте, що кожен з розділових знаків вимагає від читця своєї інтонації й паузи. Не забувайте про це. *Робіть паузи* і добирайте повітря на місці розділових знаків: перед комою та перед і (й) — короткі паузи, а на місці тире, крапки, двокрапки — довші.

Голосом виділяйте найважливіші слова у фразі, реченні — *робіть логічний наголос*.

Обов'язково враховуйте жанрову специфіку твору. Адже виконання творів різних жанрів мають свої особливості.

Казку слід читати не поспішаючи, так, ніби розказувати те, що самі бачили або чули. Адже й термін «казка» походить від слова «казати».

Слова автора й героїв теж потрібно розрізняти. Читаючи *слова персонажів*, змінюйте силу голосу, темп читання: уповільнюйте чи прискорюйте, залежно від того, хто з героїв розмовляє. Водночас, намагайтеся інтонацією передати їх характер, почуття, поведінку. Слова ж автора читайте без особливих емоцій, трохи тихіше. Будьте уважні під час читання таких слів, оскільки в них інколи висловлено ставлення автора до зображуваного.

Готуючись до виразного читання, ви можете зробити розмітку тексту — *партитуру* читання: підкреслити в реченні логічно наголошені слова, позначити паузи, місця підвищення й пониження голосу. Наприклад:

Залишилися три брати / сиротами — // ні батька, / ні неньки. // І вдома немає
нічого — // ні господарства, / ні хати. // Пішли вони всі втрьох найматися.

ЯЗИКАТА ХВЕСЬКА

Нема гірше від чоловіка, який не вміє *язика за зубами вдержати*. А найбільше лихо з жінками. Тільки що почує, зараз уже й *задзвонила по всьому селу*: «Ой кумасю рідне-сенька, що я чула! Та тільки глядіть, нікому не кажіть, бо це таке, що нікому й знати не можна, я це вам тільки...» І почала! А кума почула та другій кумі, а та — третій, а третя — п'ятій — десятій, і вже всі про те знають, чого не треба нікому знати.

Були собі чоловік і жінка, Петро і Хвеська. І гарна б жінка була Хвеська, усім гарна, та тільки *на язык швидка*. Що не скаже їй чоловік, усе своїм довгим язиком розплеще. Просто хоч нічого їй не кажи! Уже її чоловік і просив, і вмовляв, і сердився — нічого не допомагає!

Раз виорав Петро гроші, скарб. А було це ще за панщини¹. І думає він: «Як дізнається економ², то відніме. А дізнається обов'язково, бо від Хвеськи не сховаєшся, вона по всьому селу рознесе. Що його робити?»

Дунав, дунав бідолаха та й надумав: «Треба, — каже, — відлучити її від такої поганої звички. Та й гроші щоб не пропали».

Узяв він ті гроші, привіз їх додому, заховав, а жінці нічого не каже. А другого дня поїхав Петро на базар; купив там трохи не з лантух³ бубликів та зайця застреленого, а повертаючись з базару, повернув до річки та витяг з ятерів⁴ рибу, а зайця поклав у вершу⁵.

Тоді рибу ту відніс у ліс і порозкидав попід кущами, а бублики почіплав на одній груші, що на краю лісу стояла. По-

вернувся додому, пообідали з жінкою, він і каже їй:

— Жінко, ходімо в ліс, пошукаємо, чи не притхнулась⁶ там риба, то позбираємо!

А Хвеська каже:

— Що це ти, чоловіче, здурів, чи що? Хіба ж таки буває у лісі риба?

— Авжеж, буває, — каже Петро, — здається, сьогодні ліс притхнувся, то ми й назбираємо риби. Ось ходім лиш!

Хвеська не вірить, а все ж пішла. Приходять у ліс, коли так: то під тим, то під тим кущем лежить риба. Петро каже:

— А що, Хвесько? Не казав я тобі?

— Оце диво! — говорить вона. — І родилася, і хрестилася, а такого дива не бачила.

— Ну, добре, — каже Петро, — ходім до річки, чи не піймався часом заєць у ятір або у вершу!

— Тю на тебе, чоловіче! Чи ти не здурів? — каже Хвеська. — Де ж таки видано, щоб зайці у верші ловились?

— Не видано! Отже, ти й риби в лісі не бачила! А є! Ходім лиш! — каже він.

Пішли... Виходять на узлісся, аж стоїть груша, і на ній бубликів рясно — аж віти гнутьяся. Хвеська кричить:

— Чоловіче, чоловіче! Чи бачиш? Бублики на груші!

— Та бачу, — каже чоловік, — то що?

¹ *Панщина* — безкоштовна примусова праця селян-кріпаків у господарстві пана.

² *Економ* — завідуючий панським господарством.

³ *Лантух* — великий мішок з грубої тканини.

⁴ *Ятір* — знаряддя для рибної ловлі типу пастки (сітка, натягнута на обручі), його встановлюють на дно водоймищ.

⁵ *Верша* — сплетена з вербової лози риболовна снасть, що має форму лійкоподібної корзини.

⁶ *Притхнутися* — трохи засмердитися.

— Та як же таки: бублики на груші! Хіба ж таки бублики ростуть на груші?

— Звісно, не ростуть, — каже він. — А то, мабуть, бubleйна хмара йшла та й зачепила ліс, оце й залишились бублики.

— Нум же, чоловіче, струшувати!

Струсили, ідуть до річки. Витяг чоловік ятір — нема нічого, витягає другий — нема; тоді вершу, аж у ній заєць.

— Ох ти ж моя ненько! — аж скрикнула Хвеська. — Заєць у верші! І родилась, і хрестилась, такого не бачила.

— То що, що не бачила? — каже Петро. — Не бачила, то побачиш! Ходім додому, а то вже пізно.

Приходять додому, жінка й почала:

— І що то, чоловіче, за день такий! І родилась, і хрестилась, такого дня не бачила: риба в лісі, заєць у верші, бублики на груші!

— Це ще нічого, — каже Петро. — От що диво, я сьогодні й гроші знайшов.

— Йо!?

— Їй-бо знайшов!

— А де ж вони, чоловіче?

— Та ось! — витягає ті гроші.

— Тепер же, чоловіче, будемо ми багаті!

— Будемо, — каже чоловік, — та не дуже, бо як економ дізнається, то зразу відніме.

— От! — каже жінка. — А як же він дізнається? Щоб мені те та се — я нікому не скажу!

— Гляди ж, жінко, не кажи, а то буде нам лихо. Та гляди, не кажи нікому й про те, що ми в лісі та в річці знаходили, бо люди як дізнаються, що це був такий день, то зараз здогадаються, що я гроші знайшов, бо в такі дні звичайно скарби знаходять.

Отак Петро каже жартуючи, а Хвеська:

— Добре, — каже, — нікому в світі не скажу.

Надвечір чути галас, гомін на селі.

— Чоловіче, що таке? — Хвеська питається. — От там! — каже.

— То що-бо там таке? Я піду подивлюся!

— От не дивись та не слухай поганого, — каже Петро.

А Хвеська:

— Ну-бо, Петрику, голубчику, ріднесенький, скажи!

— Та то, — каже чоловік, — наш економ покрав у пана ковбаси, то тепер його по селу водять та ковбасами б'ють, щоб більше не крав!

Це ж чоловік так собі, на сміх вигадує, а Хвеська вже й повірила.

— Ох, лишенько! Побіжу я до куми Меланки та розкажу! — скрикнула Хвеська та так і схопилася з місця.

— Не ходи краще, сиди вдома! — каже чоловік. — Хіба ти не знаєш нашого економа? Він як дізнається, що ти про нього таке розказувала, то й тебе й мене з'їсть.

Хвеська послуhalась і не пішла. Терпить вона, не каже нічого про ті гроші день чи два, а далі не втерпіла — як-таки про своє щастя не розказати? І побігла до куми Меланки. Прибігла, «добридень» сказала, сіла. Сидить, от-от хочеться сказати, та боїться. А далі:

— От горе на світі убогому, хоч би й нам. Хотіла купити собі нові чоботи до свята, так нема за що й купити.

А кума Меланка й собі:

— Що правда, то правда, кумасю, я ж кажу!..

А Хвеська не дає їй і доказати та зараз своє:

— Ну, та, може, бог дасть, скоро не будемо вбогі...
 — Як-то так? — питаєть кума Меланка, а сама вже й вухо на-шорошила¹.
 — Ох, кумасю, не знаю, як і казати...
 — Та кажіть-бо, кажіть, — умовляла кума Меланка.
 — Та не знаю, як і казати, бо це діло таке, що нікому, нікому не велів чоловік казати!
 — Ох, ненько! Та хіба ж я така? Та *я все одно, що стіна!* — каже кума Меланка.
 — Ну, куманю, — каже Хвеська, — це вже я вам тільки та глядіть же — нікому, нікому!
 Та й давай пошепки про ті гроші.
 Тільки Хвеська з хати, а кума Меланка за свиту та до куми Пріськи:

— Ох, кумочко, чи ви чули?..
 А тут свято трапилось, кума Пріська пішла до куми Марини, у неї вже є кума Явдоха — уже й бесіда готова. Погуляли та й про Петрові гроші погомоніли.
 А тут саме у той день Петро посварився за щось на Хвеську і добре-таки нагримав. Вона тоді:
 — Стривай же ти, такий-сякий! Коли так!..
 І побігла, і вже дзвонить по всьому селу, що її чоловік налаяв і трохи не бив, і що він гроші знайшов, і що він ховається з ними, і все.
 День чи два минуло — кличуть Петра в контору, до економа. Той на нього:
 — Кажи, такий-сякий, знайшов гроші?
 — Ні, — каже Петро, — не знаходив.
 — Як не знаходив? Адже твоя жінка каже!
 — А що ж, пане, що моя жінка каже? Моя жінка *не сповна розуму*, то вона чого й на світі нема наплете!
 — А так чи не так! — каже економ. — Покликати сюди жінку! — Приводять Хвеську. Питає економ:
 — Знайшов твій чоловік гроші?
 — Знайшов, — каже, — паночку, знайшов!
 — А що, — питає тоді економ у Петра, — бачиш?
 — Та що, — каже той, — вона чого не наплете! А ви краще спитайте її, пане, коли це було?
 — А коли це було? — питає економ.
 — Еге! Коли! Саме тоді, як ліс притхнувся, ми ходили в ліс по рибу та під кожним кущем рибу збирали.
 — Що ще далі скажеш? — питає Петро.
 — Еге! Що! Тепер уже не одбрешешся! Саме тоді й було, як ми рибу в лісі збирали, і бублейна хмара йшла, і в лісі бубликів ми натрусили, і у вершу заєць піймався.
 — Слухайте, пане, — каже Петро, — *чи ж вона до діла плете?* Нехай вона вам до пуття розкаже², коли й як то було.
 — Еге, коли й як! Саме тоді, як увечері вас, милостивий пане, по селу водили...
 — А чого мене водили по селу? — питає економ.
 — Коли ж... вибачайте, пане... Уже коли питаєте, то казатиму. Тоді саме, як вас били ковбасами, що ви у пана покрали...
 Як скрикну економ:

¹ Вухо нашорошила — напружено, уважно прислухається до чогось.

² До пуття розкаже — розкаже так, як слід.

— Ах ти така-сяка! Як ти мені смієш таке казати?! Візьміть її та дайте доброго хльосту¹, щоб казна-чого не базікала!

Тут Петро заступився, почав просити, що його жінка несповна розуму.

Пан подумав, подумав — і справді дурна, та й відпустив.

Ідуть вони вдвох, Хвеська і Петро, він собі сміється з-під вуса, а вона й носа похнюпила², зрозуміла, що вклепалась³. Прийшли додому, вона в плач:

— Так ти, — каже, — мене підвів!

— Хвесько, жінко моя люба, — каже Петро, не я тебе підвів, ти сама себе підвела! *Не ляпай* ніколи по-дурному *язиком*, то й нічого не буде. А тепер не сердься, та давай помиримся.

Помирилися, живуть і потрошку ті гроші витрачають. А Хвеська бачить, що погано багатого говорити, та й мовчить.

Чи уважно ви читали?

1. Де Петро взяв скарб?
 - а) знайшов у лісі;
 - б) виловив у воді;
 - в) виорав;
 - г) йому подарували.
2. Що Петро поклав у вершу замість риби?
 - а) курку;
 - б) сало;
 - в) груші;
 - г) зайця.
3. Що чоловік Хвеськи порозкидав під кущами?
 - а) бублики;
 - б) рибу;
 - в) гроші;
 - г) груші.
4. Що Петро повісив на груші?
 - а) яблука;
 - б) гроші;
 - в) рибу;
 - г) бублики.

1. Чому Петро боявся розказати дружині про свою знахідку?
2. Як чоловік вирішив відучити жінку багато говорити?
3. Охарактеризуйте Петра та Хвеську.
4. Хто з героїв казки вам сподобався, а хто — ні? Чому?
5. Про яких людей говорять «язиката Хвеська»?
6. Знайдіть і прочитайте речення, у якому висловлено основну думку твору.
7. Чи сподобалась вам казка? Чим саме? Чого вона вчить?
8. Перегляньте казку мовчки і подумайте, на скільки частин можна її поділити. Дайте назви цим частинам.

¹ Дати хльосту — побити.

² Носа похнюпила — зажурилася, засмутилася.

³ Вклепалась — потрапила в неприємне становище внаслідок помилки, необачності.

Міркуємо над особливістю соціально-побутової казки

До якого різновиду належить казка «Язиката Хвеська» — про тварин, соціально-побутова чи чарівна? Доведіть свою думку.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте значення висловів «несповна розуму», «тримати язика за зубами», «ляпати язиком», «дзвонить по всьому селу», «швидка на язик», «довгий язик»? Складіть невелику розповідь з одним із поданих виразів.

Дайте відповіді на питання:

I група. Які риси характеру Петра допомогли йому витримати натиск економа?

II група. Як поплатилася Хвеська за свій довгий язик?

III група. Чи змінилися стосунки між чоловіком і жінкою в кінці твору? Чому?

Складіть невелику розповідь на тему: «Слово срібло, а мовчання — золото».

ПРО ЛИПКУ І ЗАЖЕРЛИВУ БАБУ

Жили собі дід та баба. Вони були дуже вбогі. От баба і каже:

— Ти б, старий, пішов у ліс і вирубав липку, щоб було чим протопити.

— Добре, — каже дід. Узав сокиру та пішов у ліс. Вибрав липку, тільки замахнувся сокирою, щоб рубати, коли чує — липка каже людською мовою:

— Не рубай мене, чоловіче добрий, я тобі в пригоді стану!

Дід з переляку і сокиру опустил. Постояв, подумав та пішов додому.

Розповів дід бабі про свою пригоду. А баба й каже:

— Який же ти дурень! Піди зараз до липки та попроси конячку з возом. Хіба ми ще не находились із тобою?

— Та як так, то й так, — каже дід.

Приходить до липки і каже:

— Липко, липко, казала баба, щоб ти дала конячку з возом.

— Добре, — каже липка, — іди додому.

Приходить він додому, а біля хати стоїть віз і конячка біля нього прив'язана.

— Бач, старий, — каже баба, — тепер і ми люди. Тільки хата наша от-от завалиться. Піди, старенький, попроси ще й хату. Може, дасть.

Пішов дід до липки, попросив і хату.

— Добре, — каже липка, — іди додому.

Приходить дід до двору і не пізнає: замість старої стоїть нова гарна хата. Радіють обоє, як діти.

— А що, старий, якби ти попросив ще й худоби та птиці? Тоді, здається, вже й нічого нам не треба.

Пішов дід до липки, попросив худоби.

— Добре, каже липка, — іди додому.

Приходить дід і не натішиться. Повен двір худоби і птиці.

— Ну, тепер уже нам більше нічого не треба, — каже дід.

— Ні, старенький, ще піди попроси й грошей.

Пішов дід до липки і попросив гроші.

— Добре, — каже липка, — іди додому.

Приходить дід, а баба сидить за столом і гроші в купки складає.

— От, старий, які ми тепер багаті, — каже баба, — але того мало, треба ще, щоб усі люди нас боялися, бо ми ж багаті. Піди до липки, попроси, нехай зробить так, щоб нас усі люди боялись.

Пішов дід до липки, попросив, щоб так зробила.

— Добре, — каже липка, — іди додому.

Прийшов дід додому, а там у них повно війська та поліції, і все їх охороняють. Але старій і цього мало.

— Що ж, — каже вона, — старий, треба ще, щоб усі люди в селі були нашими наймитами, бо чого ж нам більше хотіти — все вже у нас є.

Пішов дід до липки та й просить, щоб зробила вона так. Довго мовчала липка. А потім каже:

— Іди додому, зроблю ще вам останнє.

Приходить дід додому, аж глядь: нічого нема, стоїть та сама стара хата і баба коло неї.

Так покарала липка за те, що ненажерлива баба хотіла всіх людей наймитами зробити.

1. Якими були бажання в баби? Прослідкуйте за тим, як збільшувалися вимоги баби до липки.

2. Як ви думаєте, чому баба не зупинялась у своїх вимогах? Про яку рису характеру це свідчить?

3. До яких пір липка виконувала бабині бажання?

4. Яким зображено діда в казці? Свої відповіді підтверджуйте рядками казки.

5. Яка основна думка казки? Які ви знаєте інші казки, подібні до цієї за основною думкою?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте значення слова «зажерлива»?

ПРО ВІРНОГО ТОВАРИША

Був собі король. Мав він сина-одинака. А держава в нього була дуже багата. Цар і не знав, чим більше пишатися: державою чи сином. І став думати, що пора шукати наречену для свого королевича.

Та багатство короля стало причиною заздрощів. Сусідський володар розпочав проти нього війну. От король і сказав своєму синові:

— Ну, сину, тепер нам не до весілля. Відкладемо його до кінця війни, мусимо зараз державу боронити.

І поїхав король на війну. А його син залишився правити державою.

Минув місяць, другий. Пройшов рік, а війна все не закінчується. Королевич став думати, що таки пора йому женитися. За старого парубка дівчата не захочуть заміж іти.

Порадився королевич зі своїм вірним товаришем ще з дитячих літ, а той і каже, що хоч не годиться порушувати батькове слово, але якби королевич одружився з дівчиною із царського роду, то й державою легше було б правити.

Зібрав королевич військо, аби його наречена не подумала, що він із простого роду, і виїхали на пошуки дівчини.

Ще не доїхали до кордону, як зустріли старого короля. Побачив він сина і дуже зрадив, що той прийшов йому на допомогу. Але син сказав, що його військо без зброї, бо він не на війну зібрався, а на пошуки нареченої.

Розгнівався старий король.

— То тобі в голові одруження, коли наша держава в такій небезпеці? Знай: ти мені не син. Я забираю твоє військо, дам йому зброю. А ти іди собі, куди намірився.

Залишився королевич лише зі своїм вірним товаришем.

— Не журися, — сказав той королевичу, — котра дівчина тебе покохає, то прийме і без багатства.

Поїхали вони до царя сватати його дочку. Приїхали, королевич уклонився та розповів йому все, як є. Цар вислухав його і каже:

— Не журися. Твоє діло ще можна поправити. Твій батько з часом забуде образу. Як треба буде, то дамо йому допомогу.

І згодився віддати за нього свою дочку. Справили весілля. Зійшлися керманичі сусідніх країн крім тих, що на війні. По весіллі цар каже королевичу:

— Спокійно живи у мене. А я постараюся допомогти твоєму батькові.

Цар відразу послав слуг до старого короля, просив простити провину своєму синові і запропонував допомогу.

Але королеві уже не потрібна була допомога, бо свіжим військом він переміг нападника. Король подякував цареві за бажання допомогти, переказав, що радий за сина, прощає його і просить приїхати з невісткою до свого дому.

Але слуги, які мали передати королівські слова, відчували його нещирість.

Побув молодий королевич у тестя дець із півроку, та вже хотілося йому побувати вдома. Зібралися вони з жінкою і поїхали до старого батька. Коли приїхали до кордону, товариш його і каже:

— Я завжди радив тобі добре, і цього разу прошу, аби ти відпустив свою охорону додому.

Він і послухав. Сів королевичів товариш замість візника і вони поїхали. Підїхали до корчми, вирішили переночувати. Молоді полягали спати, а товариш узяв рушницю і став сторожувати. Коли це опівночі на даху будинку сіли три ворони і стали між собою говорити.

— Гарна пара молодих заночувала в цьому місці, — каже один ворон.

— Та що воно варт, — каже другий, — коли завтра вони загинуть. Старий король, дізнався, що вони їдуть, і наказав підрізати на річці міст.

— А хто це чув і скаже комусь іншому, той по коліна стане соляним, — сказав третій ворон. З тим ворони знялися й полетіли.

А на те місце сіли вже три соколи й також розмовляють:

— Ой, гарна пара! Навіть якщо вони уникнуть біди на річці, все одно карі їм не минути. Бо старий король дуже хитрий. Як почує, що не втопилися, то пошле синові золоту карету. А як хто в неї сяде, вона відразу й загориться. А хто це чує та скаже, той до підплеч стане соляним.

Сказали так і полетіли.

На їхньому місці сіли три орли й перемовляються:

— Гарні й розумні молодята заночували в цьому місці. Можуть обійти міст і золоту карету, та смерті не минуть. Бо старий король приготував у дарунок синові шаблю на золотому поясі, а для невістки — золотий пояс та золоті перстені. Дуже дорогий подарунок, але зроблений так, що як одягнуть їх, то відразу їх на порох рознесе. А хто нашу бесіду іншому передасть, той стане соляним стовпом.

«Хоч я і стану соляним стовпом, а все одно розповім!» — подумав товариш.

Вранці молодята повставали та поїхали. Приїхали до мосту. Товариш зупинив коней і звелів:

— Виходьте!

— Що таке? — здивувався королевич.

— Виходьте! — твердо повторив товариш.

— У нього така звичка інколи командувати, — казав королевич, бо йому стало незручно перед жінкою. Але послухався товариша.

Перейшли вони міст пішки. А карету товариш віддав іншим людям. Обурився королевич, що той роздає його майно.

— Слухай мене — і все буде добре, — пообіцяв товариш.

Ідуть вони і бачать, що назустріч їм цілий королівський почет іде. Вклонилися королевичу та й кажуть, що його батько прислав молодим золоту карету. Зрадив королевич, бо думав, що батько уже не сердиться на нього. Хотів сідати в карету, але його товариш звідкись узяв сокиру і почав рубати її. Обурився королевич і сказав:

— Досі я завжди слухав тебе, а тепер сумніваюся у твоїй вірності. Ти мене ганьбиш перед усім народом. Як так буде далі, доведеться нам розійтися.

— Я тобі добра бажаю. Ти слухав мене і все було добре. Прошу тебе, послухай мене ще один раз!

— Ні, як такі будуть поради, то не буду тебе слухати!

І з тим рушили далі. Прийшли до столиці, а тут уже сам король із прислугою зустрічає сина з невісткою. Почав їх цілувати, обнімати, подарував дорогі дарунки. Молоді аж цвітуть від щастя. А товариш ухопив ті дарунки і вмиє їх шаблею розрубав. Царівна плаче від жалю та ганьби, гості заніміли.

— Нічого, — мовив старий король, — це діло вдома розберемо.

Веде їх у палати, приймає. А товариш іде за ними, як німий.

У розпалі гостини король піднявся і каже:

— Слухайте, чесні гості! Я відпустив провини своєму синові. А мій син всі мої подарунки знищив і зганьбив мене перед усім народом. Нехай відповідає за свої вчинки!

— Так, так! Нехай відповідає! — закричали гості.

Тут устав королевич і сказав:

— Я не хотів свого батька ганьбити! Це все мій товариш! Спитайте його.

Усі глянули на товариша, а той промовив:

— Так, це я все знищив своєю рукою. І якби таких подарунків було більше, я б усі знищив. І не каюся. Що вчинив, за те й відповідаю.

Тоді старий король каже:

— Усі чули, що він зізнався. Розсудіть цю справу. А після суду гостину продовжимо.

І всі одноголосно присудили хлопця до страти.

Привели його до шибениці, а він і каже:

— Я не боюся смерті. Я помру, але своєму другові, з котрим виріс ізмалку, врятував життя.

Тут царевич попросив, щоб той розповів, як врятував йому життя. Товариш і став розповідати. А поки розповідав, то по коліна став соляним, а далі до пояса. Як розповів усе, що чув від птахів, то став увесь соляним стовпом. Люди зі страху аж помліли. А король від сорому утік у чужі землі.

Молодий королевич дуже сумував за товаришем і думав, як би його врятувати. Минуло півроку, і якось королевич зустрів жінку, яка йому порадила, що робити:

— Ти, сину, знайди Долю. Сама Доля нічого не вдіє, тільки її донька допоможе. Але я не знаю, де та Доля — шукай її по всьому світу.

Зібрався королевич у дорогу. Поблукав він по світу десь із півроку, прийшов якось до млина і вирішив заночувати. Розпитує в мельника, чи не чув він про Долю і її доньку.

— Ні, не чув, хоч вони і мені дуже потрібні. Будь добрий, як знайдеш їх, то розпитай, чому в мене є всього вдосталь, а спокою не маю.

Другого вечора попросився королевич на ніч до хатини, де жило троє дівчат. Розговорилися вони, розповів їм про свою біду. А вранці дівчата попросили його, як знайде Долю, щоб розпитав у неї, чому вони такі гарні й роботящі, а заміж вийти не можуть.

Пішов він далі і прийшов до великої ріки. Броду нема, вода глибока. Став із собою говорити, а ріка озвалася:

— Як знайдеш Долю, спитай і за мене: чому в мене немає ні риби, ні рака, хоч вода чистенька?

— Добре, дізнаюся й за тебе.

Ріка розступилася, і царевич по сухому перейшов на той бік.

Довго він ішов і зайшов у густий ліс. Тут стояла невеличка хатина. Відчинив двері — а там якась жінка вечерю готує.

— Добрий вечір! — вклонився.

— Добрий вечір тобі! Що шукаєш, сину?

— Спершу прошу прийняти мене на ніч.

— Прийму. Сідай та повечеряй.

Сів царевич їсти і розказав, що шукає Долю та її дочку.

— Якщо так, то ти, сину, потрапив на потрібне місце. Я Доля, та вже зістарілася, і тепер моя дочка поміж люди ходить. Може, вона тобі допоможе. Але моя дочка допомагає лише тим, хто заслужив.

Уранці королевич устав, а жінка знову сама.

— А де ж ваша донька?

— Вона зараз винницю¹ копає. Піди й ти покопай, тільки до обіду з нею не розмовляй. А опівдні розкажеш про свою біду.

Королевич узяв лопату й пішов у виноградник. Дівка на вигляд не дуже гарна, але працює, аж горить. Він і не вклонився, став коло неї, копає. Дівка його то про те, то про се розпитує, а він мовчить.

А як настав полудень, донька заклала лопату в землю й каже:

— Ну, багато я по світу походила, але таких людей не зустрічала. Кожен лащиться, прибріхує, канючить. Тому одне треба, тому інше. Хто ти такий? Чи ти німий?

— Ні, я не німий. У мене великий тягар на серці, через те й мовчу.

І розповів геть чисто все.

— Якщо ти за свого товариша не пошкодував стількох зусиль, то заслуговуєш на допомогу, — сказала донька Долі. — Вертайся додому. Твоя жінка народить сина. Розріж малому руку і кров'ю намасти соляний стовп. Твій товариш й оживе.

Подякував королевич і вже зібрався йти, а вона його просить ще пообідати. А за обідом згадав він про тих трьох, що просили поради в Долі.

— У тій ріці нема риби ні рака, — сказала дівчина, — бо в ній ще ніхто не топився. І ти міркуй, дай відповідь річці тільки після того, як перейдеш на другий бік. А дівчата не можуть вийти заміж, бо коли замітають хату, то сміття проти сонця викидають. Мельникові скажеш, що не має він спокою, тому що жодному убогому ще хліба не дав, усе про себе тільки дбає.

Подякував королевич на доброму слові й пішов додому. Дійшов до річки та й каже, що повідомить їй, чому в ній нема риби, коли вона його на той берег перепустить. Як став уже на другім березі, переказав, що Доля говорила. Річка піднялася й кинулася його наздоганяти, та не змогла. Далі передав дівчатам і мельникові, що казала Доля. Ті подякували.

Коли ж прийшов додому, його жінка народила сина. А королевич швидко ухопив сина, надрізав йому пальчика та побіг і кров'ю помастив соляний стовп. Тут його товариш і ожив.

Став королевич правити державою, а старий король помер.

Розбився горнець — от і казці кінець.

¹ Винниця — виноградник.

1. Чи сподобалась вам казка? Яке місце у ній вас схвилювало? Чому?
2. Хто головні герої казки? Чому казка називається «Про вірного товариша», хоча у ній є й інші герої?
3. Що стало причиною війни між державами?
4. Який наказ дав цар своєму синові? Чи дотримався його молодий царенко?
5. Яку пораду дав товариш царевичу? Прочитайте. Чи погоджуєтесь ви з такою порадою? Поясніть свої міркування.
6. Знайдіть і прочитайте уривок, який підтверджує вірність товариша молодому королевику.
7. Чому королевику знищив подарунки батька? Як він це пояснив? Знайдіть його відповідь у тексті. Прочитайте. Про яку рису характеру свідчать такі слова?
8. Кого із героїв казки ви хотіли б мати своїм другом? Чому?

Міркуємо над особливістю чарівної казки

1. До якого виду казок належить прочитана казка (чарівних, соціально-побутових, казок про тварин)?
2. Які особливості народної казки ви в ній побачили (зачин, кінцівка, повтори, постійні епітети)? Наведіть приклади із тексту.
3. Які ознаки фантастичності є в казці?

ПРО БІДНОГО ПАРУБКА І ЦАРІВНУ

Була собі в гаю хатка, а в тій хатці жила жінка з сином. Поля у них не було, бо кругом був гай густий, а хліб вони купували. Коли не стало в них хліба, жінка каже:

— На тобі, сину, гроші, піди купи хліба.

Іде та іде син, коли дивиться: веде чоловік собачку.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти собачку ведеш?

— Поведу, — каже, — у гай та повішу, а то вже старий став, ні до чого не годящий.

— Не вішай, чоловіче, продай краще мені!

— Купи!

— Що ж ти хочеш за нього?

— А що ти даси?

Він віддав ті гроші, що мати йому дала на хліб, а собачку взяв і повів додому.

Прийшов додому, а мати його й питає:

— А що, синку, купив хліба?

— Ні, мамо, не купив.

— Чом же ти не купив?

— Я йшов, коли дивлюсь — веде чоловік собачку вішати, так я взяв та й купив.

Дала йому мати грошей і послала знову по хліб. Іде, коли дивиться — несе чоловік kota.

— Здоров, дядьку!

— Здоров!

— Куди ти, дядьку, йдеш?

— Несу kota в гай.

— Нащо ти його несеш у гай?

— Повішу. Не можна через нього нічого в хаті вдержати: що б не поставив, що б не поклав, уже він його не промине!

— Ти б, — каже, — мені його продав!

— Купи!

— Що ж тобі дати за нього?

— Я не буду торгуватися: що даси, за те й продам.

Він ті гроші, що мати дала на хліб, віддав, узяв kota та пішов додому. Приходить, а мати й питає:

— А де ж ти хліб дів?

— Та я не купив!

— Чому ж не купив? Де ж ти гроші дів? Може, ще яке лихо купив?

— Купив, — каже.

— Що ж ти купив?

— Ніс чоловік kota у гай і хотів повісити, так мені його жалко стало, я взяв та й купив.

— На ж тобі ще грошей, та гляди вже — нічого не купуй: у хаті вже й окрайця хліба нема. Пішов він. Іде та йде, коли дивиться — б'є чоловік гадюку.

— Нащо ти, — каже, — чоловіче, гадюку б'єш? Ти б краще мені її продав.

— Купи, — каже, — продам.

— Що ж тобі дати?

— Що даси, то те й буде.

Віддав він йому всі гроші. Той чоловік забрав і пішов собі далі, а гадюка й каже:

— Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти визволив мене від смерті. На тобі оцей перстень: як тобі чого треба буде, то ти перекинь його з однієї руки на другу — до тебе зараз прибіжать слуги. Що б ти їм не загадав, що б ти не придумав — усе зроблять тобі.

Узяв він той перстень і пішов додому. Підходить до хати, перекинув з однієї руки на другу — прибігло слуг стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже він їм, — був хліб!

Тут сказав, а тут уже й нанесли хліба стільки, що страх!.. Прийшов він у хату та й каже до матері:

— Ну, тепер, мамо, уже не будемо ходити хліба купувати: дала мені гадюка такий перстень, що як перекинути його з однієї руки на другу, то зараз прибіжать слуги: що б я їм не казав, що б я їм не загадав, — усе зроблять.

— За що ж вона тобі дала?

— За те, що я її визволив від смерті. Її чоловік хотів убити, а я в нього купив за ті гроші, що ви дали на хліб.

Так вони і живуть, і ті собачка та кіт із ними. І тільки йому чого схочеться — він зараз перекине перстень, слуги прибіжать і зроблять, що треба.

Схотілося йому женитися. Він і каже своїй матінці:

— Підіть, матінко, та висватайте за мене царівну.

Пішла вона до царівни, розказала, чого прийшла, а царівна й каже:

— Як пошиє твій син такі черевички, щоб на мою ногу якраз прийшлись, то піду за нього заміж.

Пішла мати додому та й каже синові:

— Казала царівна, як ти пошиєш їй такі черевички, щоб на її ногу прийшлись, то піде за тебе заміж.

— Добре, — каже, — пошию.

Увечері вийшов у двір, перекинув з руки на руку перстень, — зараз і набігло слуг. Він і каже їм:

— Щоб мені до ранку були черевички, золотом шиті, а сріблом підбиті, і щоб ті черевички якраз прийшлися царівні на ногу.

На другий день устає він, — уже черевички готові стоять. Взяла мати черевички і понесла царівні. Поміряла вона, — якраз на її ногу. Вона й каже:

— Скажи своєму синові, щоб він пошив мені за одну ніч сукню до вінця і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка — щоб саме на мене прийшлась.

Приходить жінка додому та й каже:

— Казала царівна, щоб ти пошив їй через ніч до вінця сукню і щоб та сукня була не довга і не коротка, не тісна і не широка — щоб вона саме тільки на неї прийшлась.

— Добре, — каже, — мамо, лягайте спати: все зроблю, що б вона мені не загадала.

Полягали спати, а він вийшов у двір, перекинув перстень з руки на руку, — зараз слуг найшло стільки, що страх!

— Щоб мені, — каже, — до ранку була сукня із матерії, що світиться так, як сонце, і щоб та сукня саме прийшлась на царівну.

— Добре, усе зробимо.

Ліг він спати.

На другий день устає й каже матері:

— Ну, йдіть, мамо, до царівни та несіть сукню. Що вона ще скаже?

— Що ж я, — каже, — синку, понесу? Де ж та сукня?

Пішов він до столу, підняв хустку, — так у хаті засяяло, неначе сонце зійшло.

— Ось, мамо, на столі сукня лежить під хусткою, — несіть царівні.

Взяла вона сукню та й понесла. Приходить до царівни, а вона й питає:

— А що ти нам скажеш, жінко добра?

— Принесла, — каже, — вам сукню до вінця.

Як відкрила царівна ту сукню — так у покоях і загорілось усе.

Наділа царівна її, стала перед дзеркалом, подивилась — аж підскочила: так зраділа, що така гарна зробилась. Пройшла вона раз по світлиці, пройшла вдруге — просто як сонечко: так від неї і сяє.

— Ну, — каже, — жінко добра, нехай він мені ще зробить міст від мого палацу аж до тієї церкви, де ми будемо вінчатися, щоб той міст був із срібла й золота. Як міст буде готовий, тоді підемо до вінця.

Приходить жінка додому та й каже синові:

— Казала царівна, щоб був міст від того палацу, де вона живе, до церкви. Казала, щоб той міст ти зробив із золота та срібла.

— Добре, — каже, — мамо, лягайте ж відпочивати.

Полягали ввечері спати, а він вийшов у двір, перекинув з руки на руку перстень, — стільки слуг найшло, що й двір тісний став. Він і каже:

— Щоб мені до ранку був міст із срібла й золота від палацу царівни до церкви, — я там буду вінчатися, — і щоб, як туди я буду з царівною їхати, з обох боків цвіли яблуньки, груші, вишні, черешні, а як назад буду їхати, то щоб усе співало.

— Добре, — кажуть, — до ранку все буде так, як ви хочете.

На другий день устає він, вийшов з хати, аж дивиться, — стоїть міст, і з обох боків садки ростуть. Він повернувся у хату і каже:

— Ідіть, мамо, та скажіть царівні, що вже міст готовий, нехай іде до шлюбу.

Пішла мати до царівни, сказала їй, а вона каже:

— Я вже міст бачила, дуже гарний. Скажи своєму синові, нехай він приїздить вінчатися.

Прийшла жінка додому і каже синові:

— Казала царівна, щоб ти завтра їхав вінчатися.

Він через день збудував собі палац, а на другий день повінчалися з царівною. Повертаються назад, а на мосту вже все поспіває: і яблука, і груші, і вишні, і черешні, і всяка садовина, яка тільки на світі є...

Приїхали вони в палац, відгуляли весілля і живуть собі. І собачка та котик з ними. Прожили вони там який час, одного разу царівна питає свого чоловіка:

— Скажи мені, серденько, як ти пошив мені черевички й сукню: ти ж з мене мірки не брав? Як ти за одну ніч збудував такий міст, і де ти набрав стільки золота та срібла?

— У мене, — каже, — є перстень, як я його перекину з однієї руки на другу, то зараз набігається до мене слуг повен двір. Що б я їм не загадав — усе зроблять. То вони зробили й черевички, й сукню, і збудували міст і палац цей, що ми живемо, — все вони мені роблять.

Царівна дочекалась, поки чоловік заснув, тихенько зняла з нього перстень, перекинула з руки на руку, слуг стільки найшло, що страшно й глянути. Вона їм і каже:

— Щоб зараз тут були і коні, і ридван¹, — я поїду до свого палацу, а щоб із цього палацу ви зробили стовп такий, щоб тільки можна було моему чоловікові стояти й лежати, і зараз цей стовп щоб перенесли за море. Та глядіть мені, щоб ви його не збудили, щоб він уже прокинувся у стовпі.

— Добре, — кажуть, — усе буде так, як звелено.

Вийшла вона, стоїть ридван. Сіла і поїхала. А палац ураз стовпом став, — так його й потягли слуги через море.

Другого дня вранці прокидається чоловік царівни, аж нема ні жінки, ні палацу, ні персня — нічого нема; тільки стовп стоїть. Хотів вийти — дверей нема. Полапав він одну стіну, полапав другу, — не можна вийти; тільки є там віконце маленьке. Живе він, бідний, там, — ніхто йому їсти не дає. Так би він і вмер там, якби не собачка та кіт, бо й вони в тому стовпі залишились і могли вилазити в те віконце. Собачка побіжить у поле, вхопить із торби в якого хлібороба шматок хліба і принесе, а котик візьме в зуби, полізе до віконця і піддасть йому.

Назбирали трохи хліба, собачка й каже котові:

— Хліб у нашого хазяїна є. Ходім за море, може, як-небудь добудемо перстень.

— Ходім! — каже кіт.

Біжать і біжать, прибігли до моря. Сів котик на спину собачці, і попливли. Довго пливли і таки дісталися до берега. Погрілись на сонці, собачка й каже:

— Тепер же ходімо до палацу, та швиденько, щоб одна нога там, а друга тут. Як добудемо персня, то бігтимемо щосили назад, щоб не наздогнали.

— Добре, — каже котик.

Побігли вони удвох. Біжать та й біжать, біжать та й біжать. І не відпочивають та все біжать. Перебігли ліс великий. Коли бачать — стоїть палац і кругом його мур високий. Собачка й каже котові:

— Залишайся ти тут, під лісом, а я старший, то піду на довідки, чи не знайду якого спонсору дістатись до палацу та викрасти персня.

Залишився котик. А собачка побіг до палацу, аж дивиться, — коло брами варту, чує — старший каже до вояків:

— Пильуйте гарно, щоб ніякий ворог не дістався.

— Не гурбуйся, — кажуть, — у нас ані птиця не залетить, ані миша не пролізе.

Походив собачка під муром — та з тим і повернувся до котика. Сів і журиться.

— Що, — каже, — коли там мур кругом превисоченний, а до брами варту приставлено, та таку, що ані птиця не залетить, ані миша не пролізе.

— Тепер же ти залишайся, — каже котик, — а я піду до царівни.

¹ Ридван — карета, запряжена кіньми.

І побіг. Прибігає до палацу: стоїть варта під брамою, і мур кругом високий. Він тоді зайшов з іншого боку — та на дерево, що коло муру, та й у двір. Прибіг під вікно до царівни, бігає. Підійшла царівна під вікно, дивиться, аж кіт ходить по двору. Вона й пустила його в світлиці. Тиняється котик по світлицях та все придивляється, де царівна перстень ховає... Як помітив, дочекався, що всі полягали спати, ухопив перстень і побіг. Прибігає до моря, скочив собачці на спину, собачка кинувсь у воду, і попливли.

Перепливали вже вони море, скоро берег, собачка й питає котика:

— А що, держиш персня?

Кіт мовчить, бо перстень у нього в роті. А собачка таки не покидає свого:

— Скажи, я тебе питаю, чи держиш персня? А то я тебе в море скину, коли не скажеш.

Мовчить кіт, а собачка так розсердивсь:

— Ну, не кажеш, — тоді кидаю!

Кіт злякався та:

— Держу-у!

А перстень бульк у море! Мовчить тоді кіт, знову нічого не каже. Перепливли через море, вийшли на берег, кіт і напав на собачку:

— Такий-сякий! Через тебе я персня впустив! Нащо ти мене допитував? Тепер лізь у море, шукай персня! Як хочеш, а лізь!

Поліз собачка. Бродив-бродив, бовтався-бовтався — нема. Почали вони сваритися з котиком. А далі й кажуть:

— Будемо ходити понад морем та питати, може, хто знайдеться такий, що нам його дістане з моря.

Погрілись вони трохи на сонці й пішли понад морем. Кого зустрінуть, кого побачать, усе розпитують, чи не може він дістати перстень із моря або чи не знає такого, щоб міг дістати. Нікого такого не знаходять. А кіт і каже:

— Знаєш що? Ходім до жаб та до раків.

— Добре, — каже собачка, — ходім!

Пішли. Знайдуть жабу й питають:

— А що, винесеш нам із моря перстень? Винось, а то назад у море не пустимо.

Яку піймають, то вона їм каже:

— Я знаю, де ваш перстень. Пустіть мене, то я вам його принесу.

Вони пустять жабу, то вона собі й попливе, а про перстень і ні гадки. То жаби боялись їх, а то вже й перестали. Котра попадеться, то зараз і каже:

— Принесу перстень.

Вони і пустять її. Ідуть вони ввечері понад морем, аж дивляться скаче жабеня. Піймали його та питають:

— Ти знаєш, де в морі лежить перстень?

— Не знаю... квак, квак!

— Як ти не знаєш, то ми тебе назад до матері не пустимо.

Стара жаба побачила, вилізла із води, та така здорова, як відро, та й каже:

— Не кривдіть моєї дитини: я вам за це із моря винесу перстень.

— Добре, — кажуть, — ми жабеня будемо тримати, аж поки ти нам перстень принесеш. Тільки тоді його пустимо.

Пірнула жаба в море, знайшла перстень, віддала їм. Вони перстень узяли, пустили жабеня і побігли до стовпа. Прийшли до свого хазяїна, аж він уже весь хліб поїв; уже два дні й *крихти в роті не було*.

Котик подерся до віконця, віддав йому перстень. Він перекинув його з руки на руку, з'явилися слуги. Він їм і каже:

— Перенесіть цей стовп назад туди, де був, і щоб був знову з нього палац, а в ньому моя жінка й мати.

Тільки сказав — так усе й зробилося. Жінку ж він прогнав, а сам живе з матір'ю, котиком і собачкою.

1. Чи сподобалася вам казка? Чим саме?
2. Що повинен був купити син на ярмарку? Чи з першого разу виконав він прохання матері? Чому?
3. Яких тварин купив парубок? Чому він так учинив? Зробіть висновок про характер хлопця.
4. Як віддячила змія парубкові за те, що він її врятував?
5. Які завдання загадала царівну парубку? Прочитайте. Що допомогло йому їх виконати?
6. Чи подобається вам царівна? Поясніть чому.
7. Розкажіть, як тварини віддячили парубкові за його добре серце.
8. Чи погоджуєтеся ви з народною мудрістю: «Хто іншим добра бажає, той і сам має»? Яке місце у казці підтверджує правильність цього прислів'я? Прочитайте.

Міркуємо над особливістю чарівної казки

До якої групи казок належить прочитана казка (про тварин, чарівних, соціально-побутових)? Чому ви так вважаєте? Які ознаки народної казки є в ній?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте значення висловів: «одна нога там, а друга тут», «два дні крихти в роті не було»?

Фантазуємо, творимо

Поділіть казку на частини. Намалюйте ілюстрацію до кожної з них.

Перекажіть казку за створеним планом-малюнком.

ВІДЛУННЯ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

На попередніх уроках ви читали народні казки, творцями яких була не одна особа, а багато, казки, які переповідались із уст в уста протягом багатьох століть і зазнавали змін. Крім народних, існують **літературні казки**, або **авторські**¹, складені однією конкретною людиною — письменником. Людину, яка створює або розповідає казку, називають **казкар**.

Пригадайте, яких відомих у всьому світі письменників-казкарів ви знаєте. Про що їхні казки?

ІВАН ФРАНКО (1856–1916)

Перед вами портрет Франка... Високе чоло, сірі, трохи холодні очі, у лініях бороди щось енергійне, уперте. Рудувате волосся непокірливо пнеться, вуса стирчать. Скромно одягнений, він тихий і непомітний, поки мовчить. А заговорить — і вас здивує, як ця невисока фігура росте й росте перед вами, мов у казці. Вам стане тепло й ясно від світла його очей, а його мова здасться не словом, а сталлю, що б'є об кремінь і сипле іскри.

¹ Авторський — той, що має конкретного автора.

Під сільською стріхою, в хаті коваля Якова, народився Іван Франко. Сільська дитина росла серед природи. Мале хлоп'ятко цілими днями бігало по полю, поміж високих лопухів, над невеликою річкою з високими берегами, з кам'янистим дном та з м'якими зеленими водоростями. І все, що воно бачило, здавалось йому таким прекрасним, чудним і незрозумілим. Чого сонце таке маленьке, коли казали, що воно велике? Чи в небі вирізана така маленька дірка і через те не видно цілого сонця? Чим люди бачать? І чим вони чують? Йому здавалось, що все те чоловік робить ротом. Дитина розкриває й закриває рота, заплющує очі, затулює вуха, — скрізь додивляється, над усім думає. І все його цікавить, і над усім він думає, по-своєму, звісно. Біга по полю, пасе гуси — і думає.

«Якесь воно не таке, як люди», — кажуть про дитину сусіди. «Якесь не таке», — думає батько і вирішує віддати сина в науку, відірвати від плуга. І от, коли Іванові минуло 6 років, батько посилає хлопця до школи, в сусіднє близьке село. Тяжка там була спочатку наука! Все там було чудне, незвичайне, якісь таблички з гачками, якісь закарлючки. Учителю не стільки вчив, скільки крутив за вуха та бив по плечах. Школярі щось кричать, а Іван нічого не розуміє. «А-ба-ба-га-ла-ма-га...», — хором читають діти склади. «А-ба-ба-га-ла-ма-га», — кричить вкупі з ними малий Франко, а сам нічого не розуміє.

Проте незвичайно здатна дитина навчилася у сільській школі читати по-українському, по-польському і по-німецькому.

Науки шкільної Франко не любив. Зате читав. Шевченкового «Кобзаря» вивчив напам'ять. Він читав усе, що попадало під руки: Шекспіра, Шіллера, Гете, Гейне, Гомера, Софокла, Біблію, а з українських авторів — Стороженка, Марка Вовчка, Куліша, Руданського, Мирного. Любов до книжки виявляється і в тому, що з шостого класу Франко починає збирати свою бібліотеку — і за три роки заповнює велику шафу європейськими класиками.

Перші спроби писати — віршем і прозою — відносяться ще до тих часів, коли Франко був у гімназії. Тоді ще почав він збирати народні пісні. Закінчивши гімназію, молодий Франко поїхав до Львівського університету.

(За М. Коцюбинським)

1. Розкажіть, що вам відомо про І. Франка. Яким він був у дитинстві? Де і як навчався? Що любив?
2. Пригадайте, які твори І. Франка ви вже читали. Про що вони?

ФАРБОВАНИЙ ЛИС

Жив собі в однім лісі Лис Микита, хитрий-прехитрий. Скільки разів гонили його стрільці, травили його собаками, ставили на нього капкани або підкидали йому отруєного м'яса, нічим не могли його доконати. Лис Микита сміявся собі з них, оминав усякі небезпеки, ще й інших своїх товаришів остерігав. А вже як вибереться на лови — чи то до курника, чи до комори, то не було сміливішого, вигадливішого та спритнішого злодія. Дійшло до того, що він у білий день вибирався на полювання й ніколи не вертався з порожніми руками. Незвичайне щастя і його хитрість зробили його страшенно гордим. Йому здавалося, що нема нічого неможливого для нього.

— Що ви собі думаєте! — вихвалявся він перед своїми товаришами. — Досі я ходив по селах, а завтра в білий день піду до міста і просто з базару курку вкраду.

— Ет, не говори дурниць! — умовляли його товариші.

— Що, дурниць! Ану, побачите! — гарячкував Лис.

— Побачимо або й не побачимо. Там собаки зграями по вулицях бігають. То вже хіба ти обернешся в блоху, щоб тебе не побачили й не роздерли.

— От побачите: і в блоху не перевернуся, і не розірвуть мене! — казав своє Лис і задумав завтра побігти до міста і з базару вхопити курку.

Але цим разом бідний Микита таки помилився. Поміж коноплями та кукурудзою він безпечно заліз аж до передмістя; городами, перескакуючи плоти¹ та ховаючися між яринію², дійшов аж на середину міста. Але тут біда! Треба було хоч на мить вискочити на вулицю, збігати на базар і вернутись назад. А на вулиці й на базарі крик, шум, гамір, вози скриплять, колеса гуркочуть, коні гримлять копитами, свині кувічуть — одним словом, клекіт такий, якого наш Микита і в сні не бачив, і в гарячці не чув.

Але що робити! Наважився, то треба кінчити те, що почав. Посидівши годин зо дві у бур'яні коло плоту, він зник трохи до того гамору. Позбувшись першого страху та роздивившись потроху, куди і як найкраще бігти, Лис Микита набрався відваги, розбігся й одним духом скочив через пліт на вулицю. Вулицею йшло та їхало людей багато. Стояла курява. Лиса мало хто й заперимітив, і нікому до нього не було діла. А Микита тому й рад. Знітився, скулився та ровом як не чкурне просто на базар, де довгим рядом сиділи жінки, держачи на решетах та в кошиках на продаж яйця, масло, свіжі гриби, полотна, курей, качок та інші такі гарні речі.

Але не встиг він добігти до базару, коли йому назустріч біжить Пес, з іншого боку надбігає другий, там бачить третього. Псів уже наш Микита не обдурить. Зараз пронюхали, хто він, загарчали та й як кинуться до нього! Наш Микита *закрутився, мов муха в окропі*: що тут робити? Куди дітися? Недовго думаючи, він шмигнув у найближчі відчинені ворота, а з воріт на подвір'я. Зіщулився тут і роздивляється, куди б сховатися. А сам прислухається, чи не біжать Пси. Ого! Чути їх! Уже близько! Бачить Лис, що на подвір'ї в кутку стоїть якась діжка. От він, недовго думаючи, скік у діжку та й сховався. Щастя мав, бо ледве він щез у діжі, коли прибігли цілою купою Пси, гавкаючи, гарчачи, нюхаючи.

— Тут він був! Тут він був! Шукайте його! — кричали передні.

Ціла юрба кинулася по невеликому подвір'ї, по всіх закутках, гребуть, нюхають, дряпають — Лиса й *сліду немає*. Кілька разів підходили й до діжі, але негарний запах, який ішов від неї, відганяв їх. Врешті, не знайшовши нічого, вони побігли далі. Лис Микита був урятований.

Урятований, але як!

У діжі, що так несподівано стала йому в пригоді, було більше як до половини синьої густої, на олії розведеної фарби. Бачите, у тім домі жив маляр, що фарбував будинки, паркани та садові лавки.

Завтра він мав фарбувати якийсь великий паркан і відразу розвів собі цілу діжу фарби та й поставив її в кутку на подвір'ї, щоб мати на завтра готову. Ускочивши в цей розчин, Лис Микита в першу хвилину пірнув у нього з головою і мало не задушився. Але потім, діставши задніми ногами дна бочки, став собі так, що все його тіло було затоплене у фарбі, а тільки морда, така синя, трошечки стирчала з неї. Отак він виждав, поки минула страшна небезпека. Серце в бідолахи билося сильно, голод крутив кишки, запах олії душив його, але що було робити! Слава Богу, що живий! Та й то ще хто знає, що буде? Що, як надійде господар бочки й застане його тут?

¹ Пліт — тут: огорожа, сплетена з хворосту.

² Яринá — тут: городина.

Майже вмираючи зі страху, бідний Лис Микита мусив сидіти у фарбі тихо аж до вечора, добре знаючи, що коли тепер, у такім вигляді, з'явитися на вулиці, то вже не тільки пси, а й люди кинуться за ним і не пустять його живого. Аж коли смеркло, Лис Микита прожогом вискочив зі свого незвичайного купелю, перебіг вулицю і, не помічений ніким, ускочив до садка, а звідси бур'янами, через перелази, через капусти та кукурудзи чкурнув до лісу. Довго ще тяглися за ним сині сліди, поки фарба не обтерлася трохи та не висохла. Уже добре стемніло, коли Микита добіг до лісу, і то не з того боку, де була його хата, а з протилежного. Був голодний, змучений, ледве живий. Додому треба було ще бігти зо дві милі¹, але на це в нього не стало вже сили. Тому, підкріпившись трохи кількома яйцями, які знайшов у гнізді Перепелиці, він ускочив у першу-ліпшу порожню нору, розгорнув листя, зарився в нього з головою і заснув, справді як після купання.

Чи пізно, чи рано встав він на другий день, цього вже в книгах не записано. Вставши зі сну, позіхнувши смачно і сіплюючи тричі в той бік, де вчора була йому немила пригода, він обережненько, лисячим звичаєм, виліз із нори. Глип-глип! Нюх-нюх! Усюди тихо, спокійно, чисто. Заграло серце в Лисячих грудях. «Саме добра пора на полювання!» — подумав. Але в ту хвилину зирнув на себе — лишенько! Аж скрикнув бідолаха. А це що таке? З переляку він кинувся тікати, але *сам від себе не втечеш!* Зупинився і знов придивляється: та невже це я? Невже це моя шерсть, мій хвіст, мої ноги? Ні, не впізнає, не впізнає, та й годі! Якийсь дивний і страшний звір, синій-синій, з препоганим запахом, покритий не то лускою, не то їжаковими колючками, а хвіст у нього — не хвіст, а щось таке величезне і важке, мов дівбня², і також колюче.

Став мій Лис, оглядає те чудовище, що зробилося з нього, обнюхується, пробує обтріпатися — не може. Пробує обкачати в траві — не може! Пробує дряпати з себе ту луску кігтями — болить, але не пускає! Пробує лизати — не йде! Побіг до калюжі, скочив у воду, щоб обмити фарбу, — де тобі! Фарба олійна, вночі у теплі засохла добре, не пускає. Роби що хочеш, брате Микито!

У ту хвилину де не взявся Вовчик-Братик. Ще вчора він був добрим знайомим нашого Микити, але тепер, побачивши нечуваного синього звіра, усього в колючках і з таким здоровенним, мов із міді вилитим, хвостом, він аж завив з переляку, а отямившись, почав утікати — ледве хлипає! Зустрів у лісі Вовчицю, далі Ведмеда, Кабана, Оленя — усі його питають, що з ним, чого так утікає, а він тільки хлипає, баньки витріщив та, знай, тільки лепече:

— Он там!.. Он там!.. Ой, та й страшно ж! Ой, та й люте ж!

— Та що, що таке? — допитують його знайомі.

— Не знаю!.. Не знаю!.. Ой, та й страшенне ж!

Що за диво! Зібралось довкола чимало звіра, заспокоюють його, дали води напиться. Мавпа Фрузя вистригла йому три жменьки волосся між очей і пустила на вітер, щоб так і його переполох розвіявся. Але де тобі, усе дарма! Бачачи, що з Вовком біда, звірі вирішили йти усі разом у той бік, де показував Вовк, і подивитися, що там таке страшно. Підійшли до того місця, де все ще крутився Лис Микита, зиркнули собі та й кинулися врозтіч. Де ж пак! Такого звіра ні видано, ні чувано, відколи світ світом і ліс лісом. А хто там знає, яка в нього сила, які в нього зуби, які кігті і яка його воля?

Хоч і як тяжко турбувався Лис Микита своїм новим виглядом, а все-таки він добре бачив, яке враження зробив його вигляд на Вовка та інших звірів.

«Гей, — подумав собі хитрий Лис. — Та це не погано, що вони мене так бояться! На цьому можна добре виграти. Стійте, лишень, я вам покажу себе!»

І, піднявши вгору хвіст, гордо надувшись, він пішов у глиб лісу, де знав, що є місце, де сходяться всі лісові звірі. Тим часом гомін про нового страшного звіра розійшовся геть по всьому лісі. Усі звірі, що жили в тім лісі, хотіли хоч здалека подивитися на нового гостя, але ніхто не смів підступити ближче. А Лис Микита мов і не бачить цього, іде собі поважно, мов у глибокій задумі, а прийшовши на середину звіриного майдану, сів на тім пеньку, де звичайно любив си-

¹ Мілья — міра довжини, приблизно сім з половиною кілометрів.

² Дівбня — великий дерев'яний молот.

діти Ведмідь. Сів і жде. Не минуло й півгодини, як навколо майдану насходилося звірів і птахів видимо-невидимо. Усім цікаво знати, що воно за проява, і всі бояться її, ніхто не сміє приступити. Стоять здалека, тремтять і тільки чекають хвилини, щоб *дати драпака*¹. Тоді Лис перший заговорив до них ласкаво:

— Любі мої! Не бійтеся мене! Приступіть ближче, я хочу вам щось дуже важливе сказати.

Але звірі не підходили, і тільки Ведмідь, ледве-ледве переводячи дух, запитав:

— А ти ж хто такий?

— Приступіть ближче, я вам усе розповім, — лагідно й солодко говорив Лис.

Звірі трохи наблизилися до нього, але зовсім близько не наважилися.

— Слушайте, любі мої, — говорив Лис Микита, — і радійте! Сьогодні рано Святий Миколай виліпив мене з небесної глини, придивіться, яка вона блакитна! І, ожививши мене своїм духом, мовив: «Звіре Гостромисле! У звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Іди на землю і будь царем звірів, заводь лад, суди по правді й не допускай нікому кривдити моїх звірів!»

Почувши це, звірі аж у долоні плеснули.

— Ой Господи! Так це ти маєш бути нашим царем?

— Так, дітоньки, — поважно мовив Лис Микита.

Нечувана радість запанувала в звіриній царстві. Зараз кинулися робити порядки. Орли та Яструби наловили Курей, Вовки та Ведмеді нарізали Овець, Телят і нанесли цілу купу перед нового царя. Він узяв часточку собі, а решту по справедливості розділив між усіма голодними. Знов радість запанувала, почувся подяки. От цар! От добрий! От премудрий! Та за таким царем ми *проживемо* віки вічні, *мов у Бога за дверима!*

Пішли дні за днями. Лис Микита був добрим царем, справедливим і мягкосердним, тим більше, що тепер не треба було самому ходити на лови, засідати, мордувати. Усе готове, зарізане, навіть обскубане й обпатране, приносили йому послужливі міністри. Та й справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той кращий, а хто слабший, той ніколи не вигравав справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голодний. Кого вбили мисливці, той мусив загинути, а хто втік, той радів, що живе. А проте всі були дуже раді, що мають такого мудрого, могутнього й ласкавого царя, а надто такого не схожого на всіх інших звірів.

І Лис Микита, зробившись царем, жив собі, не тужив. Тільки одного боявся, щоб фарба не зіслзла з його шерсті, щоби звірі не пізнали, хто він є справді. Для того він ніколи не виходив у дощ, не йшов у гущавину, не чухався і спав тільки на м'якій перині. І взагалі він пильнував, щоб нічим не показати перед своїми міністрами, що він є Лис, а не звір Гостромисл.

Так минув рік. Надходили роковини того дня, коли він став царювати. Звірі надумали врочисто святкувати той день і справити великий концерт. Зібрався хор з Лисів, Вовків, Ведмедів, написали чудову кантату², і ввечері після великих процесій, обідів і промов на честь царя хор виступив і почав співати. Чудо! Ведмеді ревли басом, *аж дуби тряслися*. Вовки витягали со́ло³, *аж ву́ха в'яну́ли*. Але як молоді Лисички в народних вбраннях задзявкотіли тоненькими те́норами, то цар не міг втриматися. Його серце було переповнене, його обережність заснула, і він, піднявши морду, задзявкав і собі по-лисячому! Господи! Що сталося? Усі співаки відразу затихли. Усім міністрам і слугам царським відразу *мов полуда з очей спала*. Та це ж Лис! Простісінький фарбований Лис! Ще й паскудною олійною фарбою фарбований! Тьфу! А ми собі думали, що він не знає хто такий! Ах ти, брехун! Ах ти, обманщик!

І, не згадуючи вже ні про його добродійства, ні про його хвалену мудрість, а люті за те, що так довго давали йому дурити себе, усі кинулися на нещасного Лиса Микиту й розірвали його на шматочки.

¹ *Дати драпака* — утекти.

² *Кантата* — музичний твір.

³ *Витягали со́ло* — кожен співав окремо.

І від того часу пішла приповідка: коли чоловік повірить фальшивому приятелеві й дасть йому себе обдурити, коли який пройдисвіт отуманить нас, обдере, оббреше і ми робимося хоча б трошки мудрішими, то говоримо: «Я це давно знав! Я на нім пізнався, як на фарбованім лисі».

(За редакцією С. Крижанівського)

ГОЛОВНІ ТА ДРУГОРЯДНІ ГЕРОЇ

Як ви вже зрозуміли, **героями (дійовими особами, або персонажами)** казки «Фарбований Лис» є звірі. Ви також, мабуть, помітили, що зовнішність, вчинки, думки одного з них — Лиса Микити — автор описує детально. Це **головний герой** твору. Усі інші персонажі казки — Пси, Вовчик-братик, Ведмідь, Кабан, Олень тощо — допомагають нам зрозуміти характер і вчинки Лиса Микити. І. Франко не змальовує їх детально. Це **другорядні герої** твору.

Як правило, другорядні герої взаємодіють із головним, однак автор не деталізує інформацію про них, часом розкриває лише ім'я та безпосередню роль у житті головного героя.

Чи уважно ви читали?

1. Які звірі не згадувалися у казці «Фарбований Лис»?

а) вовк;	в) мавпа;
б) ведмідь;	г) лось.

2. Лис Микита вихвалявся, що на базарі серед білого дня він украде:

а) качку;	в) курку;
б) поросятко;	г) півня.

1. Який настрій викликала у вас казка? Яке місце найбільше сподобалося?

2. Розкажіть про Лиса Микиту. Яким ви його уявляєте? Свої думки підтвердіть словами з тексту.

3. Знайдіть і прочитайте місце, у якому сказано, як Лис Микита готувався до крадіжки курки серед білого дня. Чи дійсно він не мав страху? Зробіть висновок про його характер.

4. Розподіліть, які риси характеру Лиса Микити можуть допомогти досягти успіху, а які є перешкодою до гармонійного життя в суспільстві. За потреби скористайтесь довідкою.

Довідка: брехливість, вигадливість, лень, самовпевненість, сміливість, спритність, хвалькуватість, хитрість.

5. Подискутуйте. Чи є риси характеру Лиса Микити, які можна нам, читачам, наслідувати?

6. Чому звірі повірили Лисові Микиті? Яку б раду ви їм дали? За потреби скористайтесь довідкою.

Довідка: Не вір словам, а ділам. Людей питай, а свій розум май. Голова не на те, щоб тільки кашкет носити. Кожна пригода — до мудрості доріг. На те й голова, щоб у ній розум був.

7. Поділіть казку на частини. До кожної з них доберіть заголовок. Стисло перекажіть кожну частину.

8. Яку думку хотів донести читачам автор? За потреби скористайтесь довідкою.

Довідка: Усе таємне стає явним. Шила у мішку не заховаєш. У страху очі великі. На язиці медок, а на думці льодок. Не вір словам, а вір ділам.

9. Які казки, телефільми, інші художні твори українських чи зарубіжних письменників подібної тематики вам відомі? Стисло перекажіть їх зміст. Яка думка в них утверджується? Які з них ви радили б прочитати друзям? Чому?

10. Розіграйте за ролями уривок казки, у якому розповідається про місце зустрічі Лиса зі звірами. Зверніть увагу на інтонацію героїв та слів автора.

11. Розгляньте ілюстрацію до казки, яку намалювала ваша ровесниця Дем'янець Надія. Кого вона зобразила? Яку б ілюстрацію намалювали ви? Розкажіть.

Міркуємо над особливістю літературної казки

1. До якої групи казок належить казка «Фарбований Лис»: про тварин, соціально-побутових, фантастичних (чарівних)? Чому ви так вважаєте?

2. Зверніть увагу на зачин і кінцівку казки. Порівняйте їх із зачином та кінцівкою народних казок. Чому автор обрав саме таку кінцівку?

3. Доведіть, що «Фарбований Лис» — літературна казка.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть, що означають вирази: «жити як у Бога за дверима», «закрутився, мов муха в окропі», «не вертався з порожніми руками», «аж дуби тряслися», «сам від себе не втечеш», «мов полуда з очей спала». З одним із них складіть речення.

Радимо прочитати. І. Франко. «Коли ще звірі говорили», «Лис Микита».

ОКСАНА ІВАНЕНКО (1906–1997)

Відома українська письменниця Оксана Дмитрівна Іваненко народилася і росла у місті Полтава.

Мати дівчинки працювала вчителькою в дитячому будинку для сиріт, а батько був редактором газети, пізніше — учителем мови й літератури.

З дитинства Оксана любила слухати казки Г.Х. Андерсена, О. Пушкіна, твори М. Гоголя, Т. Шевченка. Та й сама вона була неабиякою фантазеркою. Першу свою казку дівчина написала у шість років.

Оксана мріяла бути вчителькою, як і її батьки, тому вступила до інституту народної освіти. Одного разу вона зайшла до подружки, яка працювала в дитячому будинку. Діти ні на крок не відступали від молоденької студентки. І завідувачка запросила її працювати. Оксана погодилася. Відтоді вдень — робота

з дітьми, а ввечері — лекції в інституті.

Згодом вона перевелася на навчання до Харкова, де познайомилася з багатьма письменниками. Незабаром О. Іваненко зрозуміла, що справжнє її покликання — писати твори для дітей. Письменниця добре знала природу, тому її казки пробуджують допитливість та інтерес дітей до навколишнього світу, допомагають відчувати красу довкілля. У творах письменниці порушує важливі питання: що становить сенс життя? У чому полягає щастя? Коли людина може стверджувати, що вона щаслива?

Довгий час О. Іваненко працювала у Києві відповідальним редактором журналу «Барвінок». Написала кілька десятків книг оповідань, повістей і казок для дітей. Серед них: «Майка й жаба», «Дитячий садок», «Лісові казки», «Великі очі», «Три бажання», «Куди літав журавель» та інші.

За цикл «Лісові казки», повість «Рідні діти», роман «Тарасові шляхи» та інші твори письменниці було присуджено літературну премію ім. Лесі Українки.

Відома О. Іваненко і як перекладачка з російської, датської, французької мов. Особливо багато зробила вона для перекладу і популяризації казок Г. Х. Андерсена.

ТЕМА ТА ІДЕЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Коли ви розповідаєте комусь, що прочитали цікаву книжку, вас можуть запитати: «Про що вона?» або «Яка тема цього твору?»

Тема — це те, про що розповідається у творі.

Визначити тему твору можна лише уважно прочитавши його. З темою часто пов'язана і назва твору, і його **ідея**, тобто основна думка, яку автор намагається донести читачеві, те, заради чого написаний твір.

Ідея може бути виражена автором у заголовку або в одному з речень тексту, а може і не висловлюватися прямо, читачеві необхідно самостійно зрозуміти найголовнішу думку змісту твору. Це і буде його ідея.

Визначити тему та ідею твору — означає зрозуміти, що і навіщо автор хотів сказати читачеві.

Пригадайте, яку літературну казку ви читали на минулому уроці. Про що вона? А чи відомо вам, що серед сучасних українських письменників також є казкарі: Оксана Іваненко, Зірка Мензатюк, Марія Пономаренко, Сашко Лірник та інші. Пропонуємо познайомитись із казкою О. Іваненко «Три бажання». Упевнені, що вона вам сподобається.

ТРИ БАЖАННЯ

Цікаво, чи зустрічали ви таких людей, яким завжди сумно, коли іншим весело, і, навпаки, вони тільки тоді й усміхаються, коли товаришам не до сміху? Ну, от просто ніяк не попадуть у лад?

Хоч таких чудних людей мені завжди шкода, проте бувати з ними в товаристві не дуже зручно, і я, по правді сказати, не дуже люблю, та і ви, напевно, також?

Мабуть, тому і в Зіни не було товаришів: вона теж ніяк не могла вгадати, коли треба сміятися, а коли плакати.

Наприклад, у їхньому класі — 5-А — дівчинка Ася зайняла на міському музичному конкурсі перше місце. Звичайно, весь клас ніби свято справляв, кожен з учнів до речі і не до речі згадував: «Я вчусь в одному класі з тією самою Асею!» Тільки бідна Зіна ходила, *ніби в воду опущена*.

Правда, у неї саме в ті дні боліли очі ...

Повесні наш Василь змайстрував чудовий планер; він літав, як справжнісінький. Василь навіть усіх катав на ньому. Тільки Зіна сказала, що в неї щось очі ріжуть, не схотіла.

Взагалі, клас 5-А — чудовий клас.

Вітя, наприклад, пише вірші й оповідання, і весь клас *покладає на нього великі надії*. От Вітя написав таку поему про школу, що наші дівчата, — ви ж знаєте, дівчата завжди як сміються, так *міри не знають*, — плакати від сміху почали, особливо білявенька і чорнявенька Галі.

А у Зіни бідної знову, як на біду, розболілися очі, і вона сказала, що такі дурниці слухати не смішно, а противно. Ну, знаєте, коли в людини щось болить, так ніщо вже її не веселить!

І навпаки, коли та сама Ася, яку в класі люблять, одержала з математики двійку, всім було дуже сумно за неї, і білявенька та чорнявенька Галі теж пішли з нею плакати в коридор, а в самій Зіні був хороший настрій. Вона сміялась і трохи не співала, і очі не боліли, як завжди. Отака вже дівчина вдалася, що все в неї *не так, як у людей*.

Не знаю, як було б далі, та, на щастя, її побачив один лікар.

Недавно в нашому місті було велике веселе свято. Святкували школярі закінчення навчального року. Серед почесних гостей у театрі сидів і улюбленець дівчорі — лікар тієї незвичайної лікарні, що стоїть на краю міста. Про цього лікаря взагалі можна розповісти з десять кіп казок, але хай іншим разом. Побачивши його гостру постать, відразу починають співати:

Гострий лікар — це наш друг,
Дуже він не любить хворих,
І лікує просто й скоро Брехунів і цокотух!
В нього є чудові ліки Боягузам і базікам,
І для всіх він знайде радо
Допомогу і пораду!

І от цей дивний лікар звернув увагу на дівчинку, яка сиділа в партері в 2 ряду, місце 15, якраз посередині. Це була Зіна. Вона нібито нічим особливим не відрізнялась від інших дітей, але лікар своїм гострим поглядом помітив, що з дівчинкою не все гаразд. Час від часу вона терла свої очі, і обличчя у неї при цьому кривилося. Через це вона і не сміялася і не раділа так виступам своїх товаришів-артистів, як решта дітей.

«У чім справа?» — подумав лікар. Якраз на сцені дівчинка Ася чудово грала на роялі, і це був, напевно, найкращий номер. Її без кінця викликали на біс, а Зіна навіть закрила очі хусточкою!

В антракті діти побігли в фойє. Вони цвірінчали, як горобці, ділилися своїми враженнями.

А Зіна стояла одна за колоною і ні на що не дивилась.

Ось підбігли до неї дві реготушки — білявенька і чорнявенька Галі.

— Зіночко! — закричала білявенька. — Правда, Наталя чудово співала сьогодні! Я б цілий день слухала її.

— Пхе, — скривила губи Зіна, — і що там чудового? Просто, як кішка, верещала.

— Ну, що ти! — образилася чорнявенька. — Вона співає краще від усіх у нашій школі!

— Бо дуже легко заспівати краще від усіх у нашій школі. Усі, як миші, пишцять! Я навіть відмовилася бути в хоргуртку!

Чорнявенькій зробилось враз сумно, бо вона любила всіх хвалити і всім захоплювалась.

Але білявенька любила всіх мирити й тому добродушно сказала:

— Ну, що там сперечатися! От Валя та Рая танцювали сьогодні справді надзвичайно! Як би я хотіла так танцювати!

— А я і дивитись не схотіла! — сказала презирливо Зіна. — Коли я вчилася в балетній школі, таких, як вони, навіть і не приймали!

Білявенька й чорнявенька аж ойкнули на такий присуд і, вже не вимовивши ані слова, схопилися за руки й побігли геть. Адже сумно й навіть страшно отак все гудити!

Тоді лікар, який чув усю розмову, не стерпів і підійшов до Зіни.

— Дівчинко, чи давно в тебе болять очі? — спитав він. Зіна здивовано поглянула на нього:

— Вже кілька років, — призналася вона. — Лікарі по очних хворобах кажуть, що очі цілком здорові, а вони весь час ріжуть і ріжуть, — додала дівчинка й почервоніла.

Лікар уважно подивився на неї і сказав:

— Може, я вилікую тобі очі. Приходь до мене ввечері. Увечері Зіна підходила до лікарні, оточеної великим садом. На дверях висіла об'ява. На неї Зіна не звернула уваги: дівчинка проходила тут часто і знала її напам'ять:

ЛІКУЮ:
БРЕХУНІВ, БОЯГУЗІВ,
БАЗІК, ЛЕДАРИВ,
ЗАЗДРИХ І ТОМУ ПОДІБНИХ
ХВОРИХ, ЩО ЗАВАЖАЮТЬ
ЖИТИ СОБІ Й ІНШИМ.
ЛІКИ БЕЗПЛАТНО У ВЛАСНІЙ АПТЕЦІ.

Ця об'ява аж ніяк не стосувалася її. У неї просто боліли очі, і гострий лікар обіцяв вилікувати їх. Лікар сидів за невеличким круглим столиком. Перед ним стояло кілька шкатулок, наповнених дрібним різнобарвним камінням.

— Яка краса! — скрикнула Зіна. — Воно як живе! Дивіться, як промениться оцей червоний камінець! А цей зовсім прозорий, як струмкова вода!

— Якщо ти не поспішаєш, — сказав лікар, — допоможи мені перебрати це каміння.

— О, з великою охотою! — радісно відповіла Зіна.

— А чи не заволять очі від цього дужче? — спитав лікар.

— Ні, вони зовсім не болять зараз! Мені, навпаки, так приємно буде перебирати ці чудові камінці. Яких тільки камінців не було тут! І червоні, як усмішка, корали, і маленькі зірочки-діаманти, і рідкісні, чорні перлини, і веселий смарагд, і безліч простих камінців, різнобарвних, ніби веселка упала на них і відбилася всіма своїми кольорами, щоб вони завжди веселили очі людей.

Я назбирав їх на берегах багатьох морів, — сказав лікар, — багато з них подарували мені мої друзі, що їздили по всіх світах. Перебираючи їх, кожного разу я ніби читаю цікаву книгу. Кажуть, що багато з цих камінців мають чарівну силу. Оцей смарагд береже від хвороб, а оцей чорний камінець з синіми жилками моряки беруть з собою в море, і він рятує їх під час бурі.

А хто має оцей мінливий червоно-золотистий, той може здійснити свої три щирі бажання. Ти відбери мені оті крутленькі рожеві камінці. Їх я збирав сам, і вони нагадують мені і взимку ласкаве весняне сонце.

Зіна вибирала рожеві камінці, і, справді, наче тепле сонячне проміння розлилося на столі. Навіть пальцям стало тепло.

— А навіщо ви відібрали ці рожеві камінці? — спитала Зіна.

— Я хочу послати їх у подарунок вашій дівчинці Асі, — мовив лікар. — Вона так грала сьогодні, — ніяк не можу забути! Справді, ніби сонце сміялося, і ніби не пальці, а білі метелики літали по клавішах.

Він не скінчив говорити, як раптом Зіна почула, що в неї дуже ріжуть очі. — Ах, мені дуже боляче! — сказала вона. Лікар, ніби не почувши її слів, продовжував:

— Але мені так хочеться зробити подарунок. Хочеш, я подарую тобі цей камінець трьох бажань?

Зіна з хвилюванням подивилась на нього.

— Як, я можу стати тим, ким я хочу? Я можу забажати всього, чого мені хочеться? І все здійсниться?

— Так, — сказав лікар. — Цей камінець переходить з рук у руки, бо виконує лише три бажання протягом трьох місяців. Хочеш мати цей камінець?

— О, звичайно!

— Так, будь ласка, бери його. Чого ж ти хочеш?

Зіна, не замислюючись, уперто й твердо сказала: — Я хочу грати так само, як Аська!

— Добре, — сказав замислено лікар. — Ти сьогодні ж почувеш, що граєш так само, як і вона. Але надалі все залежить від тебе. Через три тижні вона виступатиме на олімпіаді всієї країни. Ти можеш виступити разом з нею!

— Але ж я можу знову загадати бажання перед олімпіадою? — спитала Зіна.

— Е, ні, — засміявся лікар, — друге бажання ти зможеш загадати лише через місяць, а олімпіада через три тижні. Та й навіщо тобі? На сьогодні ти граєш так само, як і вона, і коли в тебе дійсно таке щире бажання грати, ти багато гратимеш і за цей час зможеш навіть перегнати її.

Дівчинка швидко побігла, сховавши чарівний камінець у кишеню. А лікар усміхнувся і похитав головою.

Ніхто з дітей не знав, що в кишені у Зіни лежить чарівний камінець, і всі були дуже здивовані, коли почули, як вона грає. Її руки сміливо і впевнено брали найважчі акорди і з блискавичною швидкістю виконували найскладніші пасажі. Ася сиділа уважна й серйозна. Яке ж було здивування дітей, коли по закінченні гри Ася раптом кинулася Зіні на шию.

— Зіночко! Як чудово ти граєш! Як про це і не знала! Тепер ми разом виступатимемо на олімпіаді!

Зіна презирливо усміхнулась і сказала:

— Звичайно, аякже!

І вони вдвох поїхали за місто, на затишну дачу. У них були милі кімнатки, в яких стояли прекрасні роялі. І там у затишку і спокої вони готувались до олімпіади.

Тільки починали співати пташки в парку, як Ася вже сідала за рояль, і починалися безкінечні вправи.

Зіна натягала ковдру на вуха і бурмотіла:

— Ого ще задавака, щоб усі чули, що вона перша встає! Тільки виспатись не дасть!

Після сніданку і вона сідала грати, але як нудно грати одне й те ж сотні раз! І як це Аська може! Зіна не витримувала і бігла в парк, там кидалась у гамак з якою-небудь книгою і мріяла, як вона перемаже Асю на олімпіаді. Вона вже ніби бачила перед собою здивовані обличчя подруг і товаришів, сльози Асі і себе, сяючу і задоволену.

Ася і Зіна мусили вивчити нову велику й важку сонату.

Слухай, ти зовсім здурієш! — сказала якось Зіна Асі. — Ти ж уже знаєш її, чого ж тобі ще морчити голову!

— Ні, — сумно похитала головою Ася. — Хіба ти не чуєш, як я щоразу граю її по-новому, і все мені здається, що той, хто написав цю сонату, мислив її не так!

— Ще думати, про що він мислив? — знизала плечима Зіна. — Я граю те, що написано, і зовсім не хочу знати ні про що інше.

— Я так не вмію, — тихо мовила Ася. І вона замислено ходила по алеях парку, потім знову сідала за рояль. А за парканом збиралися люди і зачаровано слухали глибоку, проникливу, як найщиріші думки людини, музику, і дивувались, як ця дівчинка може добути таке багатство звуків, може передати і сум, і радість, і дзюрчання води, і спів птахів.

— Мені здається, що ти не дуже багато граєш, моя дівчинко, — зауважив одного разу Зіні вчитель, що приїздив інколи їх відвідати й перевірити.

— Скільки того й діла! — відмахнулась Зіна. Але з кожним днем їй ставало важче примусити себе сісти за рояль.

Якось приїхали до них у гості подруги.

— Ах! — заокотіла чорнявенька. — Ви тут сидите і нічого не знаєте!

— Настусині квіти посилають у серпні на виставку! І сама вона поїде аж у столицю!

І враз у Зіни защеміли очі.

Вона побігла в глиб саду і раптом сказала собі:

— А хай їй, тій музиці! У мене тільки очі болять від цих остогидлих нот! От пощастило Насті! Звичайно, квіти — не музика, там собі гуляєш по саду, поливаєш, нюхаєш — та й годі. А потім нате вам — пошлють на виставку і скрізь у газетах надрукують твій портрет.

А може, задумати, щоб так, як і Настя, вирощувати квіти?

Всю ніч вона вже не могла спати спокійно, а на ранок склала свої речі, сказала «до побачення» здивованій Асі і поїхала в місто. В кишені її був чарівний камінець, і тому, коли минув, нарешті, цей місяць, незвичайний лікар зовсім легко погодився на її бажання і відвіз Зіну до квітів.

— Але два тижні ти мусиш попрацювати так, як Настя, — сказав лікар. — Настя казала, у неї дуже багато роботи і коли б хто-небудь був ще, можна було б зробити далеко більше.

Але Зіна не слухала його.

Вона палала бажанням швидше фотографуватися для портрета в газеті. А квіти? Хто ж не справиться з такою дурницею?

Вони опинилися в країні троянд. Рожеві, білосніжні, палеві, червоні, аж чорні, троянди розстилися навколо. Як веселі вінки на стеблинах, підпертих тонкими жердинами, пишались червоні; ніжним килимом стелилися долі дрібненькі жовті; ледь розпускалися тендітні білі. А в глибині саду були дві заповідні грядки. Там ще не розпустилися квіти, але біля цих грядок найбільше поралася Настя. Тут вона виводила надзвичайні блакитні й лілові троянди.

Тепер лілова грядочка перейшла до Зіни. І першого ж дня, після першої поливки, у неї з'явилися раніше, ніж на грядочці в Насті, чудові бутони.

Але вже через три дні Зіна відчула, що це для неї гірше, ніж музика. З ранку до вечора Настя поралася біля троянд, триріжком розпушувала землю, берегла від комах, поливала, доглядала.

А Зіна з жахом дивилася на свої тендітні руки, про які вона так особливо дбала. Тепер з цим треба було попрощатися.

Під нігті часто набивалася земля, шкіра загоріла й порепалась, була вся в подряпинках від колючок. І взагалі — це була нудота! Вона навіть забула, що троянди так чудово пахнуть, і, навпаки, знала тепер добре, що вони боляче колються. Настя безжально будила її, коли сходило сонце.

Ти знаєш, — казала вона Зіні, уважно оглядаючи кожний кущик, — я мрію, щоб скрізь було багато-багато квітів. Щоб у нас могли рости найкращі квіти з усього світу і щоб ми виводили нові й нові.

Зіна слухала й позіхала.

Потроху вона почала сваритися з Настею і, коли та радила що-небудь зробити, огризалася:

— Що ти корчиш з себе старшу! Я й сама знаю, що мені робити!

Незабаром клумби й грядки, які доглядала Зіна, почали занепадати, на них з'явилися бур'яни, туди поналазила якась черва і стала точити ніжні пелюстки. Якось вранці, коли Настя поралася коло шпалерних троянд у кінці саду, Зіна помітила, що на Настиній грядочці розкрився перший блакитний бутон у чудову ніжну троянду.

«У неї розцвів раніше, ніж у мене», — подумала вона і раптом з люттю вирвала ніжну рослину й кинула геть. Вона думала, що Настя не помітить, але Настя знала кожну свою квіточку і вмити виявила, що однієї нема. Вона тут же сіла на землю й гірко заплакала.

А Зіна втекла на річку, бо їй все-таки було трішки соромно.

Тільки вона пірнула в воду, як з-за повороту ціла флотилія човнів.

— Зіно! Зіно! — загукали хлопці й дівчата, — сідай з нами! Знаєш, у нас незабаром будуть змагання з гребні, і, здається, наш Юрко вийде першим. Приходь на змагання!

І Зіні враз спротивіла її кропітка робота з квітами. Гребня, водний спорт — оце так, тут тобі самі розваги! А уславитися можна не менше, ніж задавака Аська або причепа Настя! Тим більше, що, як на зло, Зінині квіти і в'януть, і сохнуть, а нові не зацвітають, Настині ж — навпаки! Зате у неї чарівний камінець, про який ніхто не знає, і вона ще може загадати третє бажання!

Ну, звичайно, ви вже здогадалися, що Зіна не барилася довго і зібралася додому.

Тиждень зо два вона спочивала, а потім прийшла до лікаря.

— Ну, як справи? — спитав, усміхаючись, лікар.

— Ану їх, ці троянди! — сказала Зіна. — Знаєте що? Я хочу кататися на човні, гребти і перегнати Юрка на змаганнях!

— Що ж, можна і це! — мовив лікар. — Тільки дивись, адже це третє — останнє твоє бажання.

Зіна цього разу вже гаряче взялася до справи... Не можна сказати, щоб їй дуже сподобалося гребти, але вона добре пам'ятала, що це її останнє бажання і тільки цим вона може уславитися.

А як це буде красиво! У своєму шовковому купальному костюмі вона сяде в човен махне веслами, як крилами. «Дивіться, дивіться, яка гарна дівчинка», — хвилюю пронесеться шепіт. І, звичайно, пережене всіх! Їй підносять квіти, вітають і... Ну, і взагалі все, що буває в таких випадках.

Нарешті настав день змагань, і все було так, як малювала у своїй уяві Зіна.

Змагання мало бути досить важким. Гребці повинні були пропливти кілька кілометрів вниз по річці, потім по одній з приток угору, і там, коло Крутого берега, був фініш.

Оркестр загравав марш, і зграя білих човнів полетіла поводяній дзеркальній сині.

— Зіна перша! Зіна, звичайно, буде першою! — хвилюю пронісся шепіт, але Зіна була зайнята своєю справою і не чула нічого, крім сплесків весел. Так і є! Її човен вийшов наперед, обігнав навіть Юрка, от вони всі геть позаду, а Зіна вже так далеко попереду, що її ледве видно. Звичайно, вона прийде першою! От вона пропливла березовий гайок, минула дачі й санаторій і пливе вже одна.

Тільки вона хотіла повернути в притоку, як раптом чийсь крик зупинив її.

— Стій! Стій! Почекай! — почувла вона. Зіна оглянулася навколо і побачила на березі чоловіка з чемоданчиком у руках.

«Я ще встигну!» — подумала Зіна і направила човен до берега. Коло ніг чоловіка лежав поламаний велосипед.

— Поможі мені! — кричав він. — Підвези мене туди, вниз по річці. Я лікар. Мене викликали до тяжкохворого, але мій велосипед поламався. Ти ж пливеш просто як блискавка!

— Я не можу! — злякалася Зіна. — У нас змагання, і я йду перша... Мене сфотографували, і я обігнала Юрка... мені треба в притоку, а не вниз, — промовила вона.

Але ж я поспішаю до хворого! — закричав у розпачі лікар.

— До хворого? — злякалася Зіна.

І враз Зіна зрозуміла, що це ж далеко важливіше, ніж перший приз, ніж змагання, бо тут же справа йде про життя людини!

— Сідайте, сідайте, — заговорила вона. Лікар швидко стрибнув зі своїм чемоданчиком у човен.

— Сідайте до керма, правте! — скомандувала Зіна, і вони понеслися ще швидше.

Яке ж було здивування всіх, коли біля Крутого берега вони не знайшли Зіни!

А Зіна щосили гребла, і лікар ще підганяв її.

— Швидше! Швидше! Розумієш, у лісника захворів онук, на кілька кілометрів навколо нема нікого. Йому треба негайно зробити операцію, от я і поїхав, а дід побіг за медсестрою, і вони приїдуть незабаром. Нічого, поки що ти допоможеш мені.

— Звичайно, звичайно, — шепотіла Зіна і думала: Однаково змагання, мабуть, вже закінчилось, і потім тут така страшна справа!

Вона витягла човен на берег, прив'язала до дерева й пішла за лікарем вузьенькою стежечкою в гліб лісу, до хатини лісника.

— Грійте воду! — скомандував лікар. — Зіно, мий руки! Щипці, вата, бинт.

Зіна швидко виконувала все. Вона боялася дивитися, але ж від операції залежало життя хлопчика, і вона взяла себе в руки й допомагала мовчки, швидко й точно.

Ах! Коли б у неї ще був дійсний чарівний камінець і коли б вона могла загадати ще одне бажання!

— Готово! — сказав, нарешті, лікар. — Не плачте, бабусю, ваш хлопчик врятований! — Сиди, Зіно, коло нього, давай пити, а як приїде сестра, я відпущу тебе!

Зіна з повагою дивилася на лікаря і з ніжністю на хлопчика, якого він врятував. І коли приїхала сестра, їй не хотілося йти.

Вам буде важко самій доглядати його! — сказала вона.

І Зіна лишилась і допомагала перев'язувати хлопчика, давала йому ліки, не спала ночі і зовсім забула і про змагання, і про квіти, і про музику, і навіть про чарівний камінець. Вона зовсім не знала, що в газеті було написано про надзвичайну операцію лікаря, і як допомагала йому дівчинка-школярка Зіна, бо лікар не знав про неї більш нічого.

Увечері до лікаря постукали:

— Це я! Зіна! — сказала дівчинка. — Я принесла вам чарівний камінець!

— А! — зрадів лікар. — Ну, що ж, здійснилося, нарешті, твоє бажання? Перегнала ти Юрка?

— Ні, — похитала головою дівчинка. — Я не встигла. Та це нічого, — призналася вона, усміхаючись. — Мені далеко більше хотілося, щоб хлопчик залишився живий і здоровий. На жаль, цього не можна було загадати, бо чарівний камінець вже не мав своєї сили.

— І тому ти сама намагалась допомогти вилікувати його? — спитав лікар.

«Усе він знає і розуміє, цей гострий лікар», — подумала Зіна.

— І тобі не шкода, що ти не виграла в жоднім змаганні?

— Зовсім не шкода, — щиро сказала дівчинка. — Я не так уже сильно любила і музику, і квіти, і гребню, а от допомагати лікареві мені дуже хотілось! І він, здається був задоволений мною, — скромно додала вона.

— Так, **все залежить від щирого бажання і любові до своєї справи**, — мовив лікар. — **Це далеко більше, ніж чарівний камінець!**

І ви знаєте, з того часу у Зіни ніколи не боліли очі, і вона завжди раділа, коли було радісно її друзям, і сумувала, коли їм було сумно. (Зо О. Іваненко)

Працюємо з різними джерелами

Дізнайтесь значення слів: *антра́кт, фой́є, сонáта, акóрд, смара́гд, олімпіáда, жерд́ина*.

Чи уважно ви читали?

1. Героями твору є:

- а) Ася і Сашко;
- б) Настя і Михайлик;
- в) учні 5-А класу.

4. Незвичайний лікар лікував:

- а) бронхіти;
- б) запалення легень;
- в) забіак і хвальків.

2. Головну героїню звали:

- а) Настя;
- б) Галя;
- в) Зіна.

5. Щоб здійснились три бажання, лікар дав дівчинці:

- а) чарівну паличку;
- б) камінець;
- в) чарівну квітку.

3. Зіна скаржилась на біль:

- а) голови;
- б) очей;
- в) живота.

6. Зіна допомогла лікареві вилікувати:

- а) Песика Бульку;
- б) бабусю Орісю;
- в) хлопчика.

1. Назвіть героїв казки. Хто із них головний? Чому ви так вважаєте?

2. Що Зіну весь час турбувало? Що вона постійно робила зі своїми очима? Чому?

3. Яке враження про Зіну склалося у вас після її розмови з дівчатками про гру Асі? Знайдіть і прочитайте їх розмову. Зверніть увагу на тон і настрій кожної героїні. Зробіть висновок про характер дівчаток.

4. Яке було перше бажання Зіни? Яке друге? Яке третє? Знайдіть місця, у яких про це сказано. Прочитайте. Як це її характеризує? Зробіть висновок про вдачу дівчинки.

5. Чому Зіна не перемогла на конкурсі піаністів?

6. Чи були в Зіни друзі? Чому? Чи хотіли б ви дружити з такою дівчинкою? Поясніть свій вибір.

7. Скажіть, що заважало Зіні відчувати радість і бути щасливою.

8. Чи змінилася Зіна? Коли це сталося? Що почувала дівчинка, коли змогла допомогти лікареві?

9. А коли відчуваєте себе щасливими ви? Розкажіть.

10. Хто з героїв вам сподобався? Чим саме?

11. Яка основна думка казки? Чи висловлена вона автором у казці? Підтвердіть свою відповідь словами тексту.

12. У чому хоче нас переконати письменниця? Як ставитесь до цього ви?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

1. Поясніть, як ви розумієте такі вирази: «все в неї не так, як у людей», «Діти цвірінчали, як горобці»; «Зіна була, ніби у воду опущена», «Про нього (лікаря) можна розказати з 10 кіп казок»; «Тільки починали співати пташки в парку, як Ася починала грати»; «Вона так грала сьогодні, ніби сонце сміялося».

2. Як ви розумієте вислів «гострий лікар»? Установіть відповідність між поданими словосполученнями та їх значеннями.

Гостре слово	наточений
Гострий ніж	пильний, уважний
Гострий погляд	влучне, дошкульне

Міркуємо над особливістю літературної казки

Прочитайте зачин казки О. Іваненко. Пригадайте, який початок мають народні казки. Зробіть висновок, чим відрізняється літературна казка від народної. Що в названих казках спільного?

Фантазуємо, творимо

Напишіть листа головній героїні казки.

БОРИС ГРІНЧЕНКО (1863–1910)

ВІН ДУЖЕ ЛЮБИВ ДІТЕЙ

Народився Борис Дмитрович Грінченко у панській, але бідній сім'ї. Його батько мав трохи землі й водяного млина, часто сам брався за просту роботу. Хлопчик у п'ять років навчився читати, відтоді його не можна було відтягнути від книжки, а читав усе, що потрапляло під руки.

Бориса вабило народне море з його звичаями, піснями й фантазіями. Він співав пісень, бував на весіллях, хрестинах, похоронах, заживках, слухав казки й оповідання і не міг не перейнятися їхньою красою — чудовий то був світ! Коли хлопець виповнилося тринадцять, йому потрапив до рук «Кобзар» Т. Шевченка. Ця книжка дуже вразила Бориса. Йому уявлялося, що Шевченко такий великий і стоїть на такому високому

п'єдесталі, що «торкається головою до неба». Відтоді хлопець почав писати тільки українською мовою. Він сам складав вірші, повісті, п'єси, навіть український словник komponував.

Пізніше Б. Грінченко склав іспити на звання народного вчителя і багато років працював у школі. Діти його любили так само, як і він дітей. Коли не було книжок, письменник сам виготовляв їх рукописні і по них учив — хотів засвітити в дитячих душах вогники добра і любові, з якими ті мали б піти у життя.

Б. Грінченко записував твори народної словесності, уклав чотири томний «Словарь української мови» — найкращий із українських словників, писав власні твори, перекладав з інших мов.

Чимало письменник написав для дітей: байки, казки, оповідання. Свої твори він охоче дарував дітям, і вони залюбки читали їх, бо твори його цікаві й гарні, нагадують нам, що треба залишатись у світі добрими людьми, залучають до культури українського народу, учать любити людину.

Не дивуйтеся, якщо сюжет наступної казки вам уже відомий. Б. Грінченко завіршовував народні казки, тобто перекладав їх із прози на віршовану мову, бо вважав, що читати віршем казки і легше, і цікавіше.

(За В. Шевчуком)

Пригадайте, що таке казка. Хто її творець?

Прочитайте назву казки Б. Грінченка, яку будете читати. Як ви думаєте, про що вона? Прочитайте виразно казку. Перевірте свої передбачення.

ТРИ БАЖАННЯ

Ой було це ще в давнії роки,
 Як у нас, на Україні широкий,
 Чоловік на селі жив Тимоха,
 І була в нього жінка Солоха.
 Поганенько було таки жити,
 Хоч було на чому й заробити.
 Та як правду вам щиро сказати,
 То вони не уміли придбати,
 Бо у гарне вбиратись любили,
 А напрати, наткати не вміли.
 Їсти теж як би все їм ласенько,
 Встати — пізно, лягти ж — так
 раненько.
 Так вони дожилися до того.
 Що немає і в хаті нічого.
 То і лає Тимоха Солоху,
 А Солоха картає Тимоху.
 Чоловік їй говорить: «Якби ти
 До пуття та уміла робити,
 То було б усього в нас багато —
 І про будень, і також про свято».
 Жінка каже: «І з тебе робота!
 Аж дивитись на тебе нудота:
 Тільки лежні справляєш та сидні,
 Тим у нас тільки й є самі злидні!
 Так погризшись, розумнії, далі
 Долю лаяти злу починали:
 «Це все доля недобра та люта,
 Через неї це горе та скрута!
 Нащо так це, що треба робити?
 Кому доля годить, той на світі,
 Не робивши, прожити здолає,
 Ще й багатства та щастя зазнає».
 А Солоха сердито говоре:
 «Наша ж доля дає саме горе.
 Ну, та й доля ж ця наша — така,
 Як пралюта свекруха лихая!»
 Тільки встигли те слово сказати.
 Коли стук щось одразу до хати!
 Увіходить якась молодиця:
 «Нащо ж так все на мене свариться?
 Я — та Доля. Щоб ви не казали,
 Що ви щастя на світі не мали,
 Та що маєте долю лихую, —
 Три бажання обом вам дарую:
 Жінці — перше, Тимосі ж два буде,
 Не миліться ж ви, добрії люде:

Тричі можете вдвох ви бажати,
 Хто що схоче, то й буде те мати.
 Більше ж трьох вже ніяк! Прощавайте!
 Щастя з рук ви, глядіть, не пускайте!»
 Те сказала і зникла вже з хати,
 А ті раді. «Що саме бажати?» —
 Вже Солоха в Тимохи питає,
 А Тимоха і сам ще не знає.
 Бо думок у Тимохи багато:
 «Оттепер нам повік саме свято!
 Перше, грошей найбільш забажаю,
 Я із грішми доскочу й до раю!
 Будуть інші за мене робити.
 Ласих страв буде їсти і пити,
 Я ж, як пан, увесь день на перині.
 Тільки скрикну: «Давайте ви, свині!»
 Гроші є, то усе нам байдуже,
 Ти тоді зачіпай нас не дуже!
 Я палаци куплю і з панамі...
 Ні, гордують пани мужиками!
 Коли так, то я паном зроблюся!
 Генералом! В мундир уберуся,
 Шану матиму дуже велику:
 Всі шанують панів споконвіку.
 А воно іще більша є шана:
 Архиреем би... Звечора й зрана
 Цілуватимуть всі мене в руку,
 Я ж даватиму й панству науку.
 Тільки ні: в мене жінка, а знати —
 Архирей усі нежонаті...
 Так царем!..» І знов думка гуляє,
 І думкам тим і спину немає.
 А Солоха теж в хмарах літає:
 Їй стрічки і намисто сіяє.
 Теж палац та такий пребагатий!..
 Бо не хоче вже вбогої хати...
 Та на лихо згадалось Солосі,
 Що вони не вечеряли й досі.
 То було їй про їжу байдуже,
 А тепер закортіло ще й дуже.
 У печі ще раніш затопила,
 Подивилась: «Ну, й жар же до діла:
 Хоч спекти, хоч спрягти, хоч зварити!»
 Почала вона жар ворухити,
 Та й не стямилась, як і сказала:
 «Як би тут ковбаса зашкварчала,
 От-би так! А то з ранку самого,

Опріч хліба не їла нічого!»
 Тільки встигла сказати — ой леле!
 Уже кільце ковбаски дебеле
 На жару і шкварчить і пряжеться!
 Тут Тимоха ураз як сунеться:
 «Чи вона уже зовсім здуріла?
 Що, дурна ти лепете¹ зробила?
 За оцю ковбасу віддала ти
 Своє щастя, що мала придбати.
 Чом ти грошей, дурна, не бажала?
 Ковбаси вона, бачте, не мала!
 А бодай би вона тобі сіла
 На той ніс, що встрява не до діла!»
 Стриб ковбаска до пики Солосі —
 Так одразу й повисла на носі!
 Ніс зробивсь — вже яка йому й міра!
 Гірше, ніж за сім гривень сокира.
 Тут Солоха: «Мій боже великий!
 Ой пропала ж я, бідна, навіки!
 Нащо ж я на цей світ народилась?!»
 Так вона тут сльозами і вмилась!
 А Тимоха сидить уже тихо,
 Бачить сам, що і він зробив лихо,
 І бажання віддав без нічого,
 Та ще й жінці накоїв він злого.
 Що робити? — він дума-гадає...
 А Солоха уже його лає:
 «Бач, здалась я йому на наруту!..
 Одмінив мою пику на другу!..
 Як я вийду такою між люди?

І яке ж то життя тепер буде?
 Віддавай мого носа, бо згину
 Та й тебе задавлю, злу личину!»
 Що робити? Чи грошей бажати.
 Чи Солоху з біди визволяти?
 Воно й грошики дуже хороші!..
 Ну, та жінка миліша як гроші!
 «Так щезай же ти, халепо клята!»
 Де й поділась ураз ковбаса та!
 Хоч нічого не має Тимоха,
 Так ізнов як людина Солоха.
 Аж тут — стук! Знову Доля до хати:
 «Чи ще будете ви нарікати?
 Я ж вам щастя давала! Ви ж нащо
 Віддали його так анізащо?
 Ні, не доля тут винна — самі ви,
 Що без краю недбалі й ліниві!
 Заробіть, тоді й будете мати,
 Самі взять свого щастя не вміли!
 Прощавайте, якщо зрозуміли!»
 Засміялась та й зникла із хати...
 Як прибиті наші zostались!
 Довго очі звести не зважались,
 Похилившись, сиділи довгенько
 Та зітхали обоє важенько.
 Як же згодом прочумались трохи,
 То Тимоха сказав до Солохи:
 «Отака приведенція в світі!..
 Воно й правда, що треба робити...»

Чи близькими були ваші очікування щодо змісту казки «Три бажання»? Чия відповідь виявилась найближчою до змісту?

ВІРШОВАНА МОВА

Ви, напевно, помітили, що казка Б. Грінченка «Три бажання» написана інакше, ніж казки, які ви читали на попередніх уроках. Її рядки значно коротші, а останні слова кожного рядка звучать подібно, тобто *римуються*. Наприклад:

Жінка каже: «І з тебе робота!
 Аж дивитись на тебе нудота:
 Тільки лежні справляєш та сидні,
 Тим у нас тільки й є самі злидні!..» —

слова першого й другого (*робота — нудота*) та третього й четвертого рядків (*сидні — злидні*) римуються між собою.

У кожному рядку — однакова кількість складів, наголошені чергуються з ненаголошеними. Таке чергування створює *ритм*:

¹ *Лепете* — базіка — той, хто любить багато говорити.

Тільки встиглие слово сказа́ти.

Коли́ стук щось одра́зу до ха́ти!

Тож казка «Три бажання» написана *віршованою мовою*.

Віршована мова — має ритм і риму, рядки — короткі, об'єднані в групи (строфи).

Ріма — це співзвучність закінчень рядків у віршах.

Ритм (пол. — *rytm*) — однакове чергування наголошених і ненаголошених складів.

Строфа́ (пол. — *strofa, zwrotka*) — кілька (2, 3, 4 або більше) віршованих рядків, виокремлених у групу.

1. Хто головні герої казки? Якими рисами характеру вони наділені?
2. Прочитайте уривки казки, у яких розкриті вчинки дійових осіб, та дайте їм свою оцінку.
3. Знайдіть у тексті і виразно прочитайте вголос рядки, у яких висловлена Долею причина, за якої Тимоха та його жінка Солоха були нещасливі.
4. На яку відому вам казку схожа казка Б. Грінченка «Три бажання»?
5. Як ви думаєте, що сам автор казки більше цінував — гроші чи вміння працювати?
6. Що навчає цінувати казка Б. Грінченка «Три бажання»?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Які прислів'я та приказки про працю як цінність людського життя ви можете пригадати?

Міркуємо над особливістю літературної казки

Казка Б. Грінченка «Три бажання» — народна чи літературна? Доведіть.

До казок якого виду (про тварин, соціально-побутових чи чарівних) вона належить? Які ознаки чарівності є у ній?

Фантазуємо, творимо

Уявіть, що Доля завітала до вас у гості. Поміркуйте, яке б ваше бажання вона могла виконати, щоб ви були щасливими. Поділіться один з одним вашими бажаннями.

МАРІЯ ЧУМАРНА (НАРОДИЛАСЬ 1952 РОКУ)

Марія Іванівна Чумарна є авторкою віршів, казок, оповідок, притч і байок для дітей, об'єднаних темою добра, любові, краси та їхнім значенням у людському житті. Кожен її твір — це своєрідна мандрівка Всесвітом у пошуках щастя, гармонії душі й тіла, єдності людини з Богом. Захопливі, веселі та повчальні пригоди допоможуть вам пізнати закони життя, навчать любити, бути добрими й милосердними.

А ще М. Чумарна впевнена, що «...дитина в школі має не щось виконувати, а жити. І жити в радості».

ГУМОР І САТИРА

Гумор і сати́ра — два способи зображення смішного в житті або в літературному творі. Гумор доброзичливий і жартівливий,

а сатира, як правило, викривальна й зла. На гумор люди реагують сміхом, адже це завжди весело і дотепно. Про людину в гарному настрої кажуть, що вона перебуває в доброму гуморі. Якщо ж у людини поганий настрій, кажуть, що вона не в гуморі.

Гумор — художній прийом у літературному творі, заснований на зображенні чого-небудь у комічному вигляді.

Сати́ра — критика, висміювання людей, їхніх рис характеру, певних вад, вчинків, іноді навіть із засудженням.

ЯК ЗВІРІ ДЕРЖАВУ БУДУВАЛИ (ЗА М. ЧУМАРНОЮ «ЛИСИЦЯ-МАНДРІВНИЦЯ»)

І

Лисиця протягом літа подорожувала різними країнами — вивчала досвід життя в інших краях. Коли ж нарешті повернулася додому — весь ліс аж гудів від цікавості.

Відпочивши і підживившись смачною домашньою куркою, Лисиця прийшла до Лева і сказала: — Пане президенте, прошу вас організувати прес-конференцію і запросити представників усього тваринного суспільства — я хочу поділитися своїми враженнями і внести пропозиції щодо здійснення реформ у нашій державі.

— А що це таке? — здивовано запитав президент.

— Це прийняття вами, пане президенте, і всім нашим лісовим урядом таких законів, які призведуть до змін на краще в нашому лісовому житті.

— Ну що ж, — поважно відповів Лев, — я завжди готовий до змін, якщо після них ми житимемо краще.

Наступного дня всі звірі, а також сороки, ворони, сойки, а з ними і Дятел, що керує Лісовим агентством новин, зібралися на галявині.

— Шановні панове! Я поїздила по світу і побачила, як живуть звірі в інших країнах. Пропоную провести звіт нашого уряду і запровадити деякі реформи, які зроблять наше лісове суспільство економічно незалежним, сильним і багатим!

Лисиця аж сама замилювалася собою, як мудро вона говорить, а сороки та ворони лише дзьоби пороззявляли. Як це все звірам переказати?

Дятел, що керував поважним Лісовим агентством новин, взяв на себе сміливість поставити Лисиці запитання:

— Шановна пані міністр і головний радник нашого президента, — звернувся він до Лисиці. — Ви говорите про такі поважні речі, до розуміння яких наш лісовий народ ще не доріс. Чи не були б ви такі ласкаві написати для нашої лісової газети або відкрити в лісі школу для вивчення цієї науки, яку ви так назвали...

— Економікою! — ласкаво підказала Лисиця, що аж хвостом крутила від Дятлових лестоців. — Ну що ж, буду рада поділитися своєю мудрістю, якщо пан президент виділять кошти з державного бюджету на утримання такої школи...

— Що таке? — аж рикнув Лев, що крізь сон слухав Лисиччину промову. — Ти про що? Які кошти? Який букет?

— Бюджет, пане президенте, — це всі ті кошти, які вам здають звірі у вигляді податків, — ласкаво відповіла Лисиця. — Наші податки, як ми домовлялися, повинні використовуватися вами і вашим урядом для утримання війська, лісових лікарень, шкіл, для допомоги старим звірам, котрі уже не можуть полювати і самі себе прогодовувати, тобто для виплати пенсій, і для утримання маленьких звірят, що стали сиротами.

Дві ворони, що сиділи найближче від Лисиці, так розчулилися від її останніх слів, що одна навіть випустила з рота шматок м'яса, яким саме зібралась обідати. Лисиця вправно підхопила м'ясо, проковтнула і сказала:

— Ось вам приклад неекономного поводження зі своїм майном!

Побачивши, що звірі і птахи, яких уже багато зібралось на майдані, чекають президентського слова, Лев підвівся, струснув гривую і сказав:

— Гаразд, від завтрашнього дня наказую всім звірам збиратися тут, на галявині, на уроки до Лисиці. Про школу подбаємо пізніше.

II

Наступного ранку після безсонної ночі Лев наказав покликати до себе Лисицю. Він зібрав усіх своїх міністрів, а це були: Вовк, Ведмідь, Олень, Орел і Сова.

— Лисице, — суворо сказав Лев, — не годиться тобі навчати лісовий народ, не навчивши спершу моїх міністрів. Звісна річ, я, цар, і без науки все знаю!

— Так, звичайно, пане президенте, — закрутила хвостом Лисиця. — Я тільки хотіла вам нагадати те, що ви знаєте!

— Отже, розкажуй міністрам, як виглядають сусідні з нами царства.

— Я недаремно назвала вас президентом, шановний Лево, — сказала Лисиця, — бо царів тепер нема, а тому й царств теж немає. Тепер скрізь по світу є держави, і правлять ними президенти, котрі обираються всім народом точнісінько так, як ми вас обирали.

— І що ж воно таке — держава?

— Держава — це земля, яка має свої межі, а тому в кожній державі існує державний кордон, і ми повинні його створити.

— Кордон — це і є межа, — поважно сказав Лев, — і кожен звір знає межі своїх володінь.

— Так, пане президенте, але кордон має охоронятися для того, щоб звірі із сусідніх держав не користувалися нашими природними багатствами і ресурсами.

— Звичайно, — пробурмотів Лев, — наші багатства дуже великі: це наша земля, лісові простори, це дерева, озера і річки, якими ми користуємося...

— Це риба в озерах і вся мала звірина, що нею ми, володарі лісу, можемо поживитися! — голосно вигукнув Орел.

— Так, це всі наші ресурси — в тому числі і трудові: адже для того, щоб у лісі життя ішло своїм плином, у ньому мають трудитися всі мешканці — кожен по-своєму! — сказала Лисиця. — Ми не повинні допустити, щоб найкращі наші майстри повтікали на заробітки в чужі краї! І щоб чужинці приходили сюди і користувалися нашими багатствами. Треба збудувати державний кордон, митницю і брати мито за всі товари, що ввозитимуться в нашу країну і вивозитимуться з неї.

— Призначте мене начальником митниці! — клацнув зубами Вовк.

Аж два дні засідав лісовий уряд, і Лисиця терпляче пояснювала звірячому уряду, що таке державні ресурси, різні види податків і таке інше.

III

Оскільки, розподіляючи державні посади, усі забули про Сову, бо вона дрімала на засіданні уряду, то Лев вирішив призначити її міністром праці. У лісі кипіла робота, потрібна була велика робоча сила, між мешканцями лісової держави необхідно було розподілити обов'язки.

Сова вирішила знайти собі доброго заступника, котрий би виконував її обов'язки вдень. Врешті надумала призначити на цю посаду Осла. Він хоч упертий на не дуже розумний, зате працьовитий.

Осел дуже зрадів і охоче взявся до роботи. Сова наказала йому добре пильнувати за роботою копалень, у яких видобували золото, побудувати склади, поставити охорону. А самим процесом пошуку корисних копалин і їх видобутку в лісі займався Кріт.

Наступного ж дня Осел викликав Крота і наказав йому взятися до роботи під пшеничним полем, яке засіяли ворони на краєчку лісу.

— Пане заступнику міністра, пшениця саме доспіла, її час збирати, а ми зіпсуємо воронам весь урожай, викидаючи землю зі своїх копалень, — відказав Кріт.

— Що тобі пшениця?! — гордовито відказав Осел. — Ти повинен шукати золото!

— Не лише золото, — посміхнувшись, сказав Кріт, — у землі є дуже багато скарбів. Якби ви заглянули в наші підземні печери, то побачили б, якими великими природними багатствами володіє наша держава. І одне з цих багатств, не менш цінне, ніж золото, — пшениця.

Ослові більше подобався овес, тому він уперто повторив:

— Державі потрібне лише золото. Не уявляю, що, окрім доброго сіна і золота, ще може мати якусь вартість у цьому лісі.

Кріт мовчки подав Ослові карту, на якій було показано безліч печер, у яких знаходилися справжні скарби. Осел довго роздивлявся її, але нічого не міг зрозуміти.

IV

Уже вечоріло, коли зморений Осел насмілювався постукати у дверцята Совиного гнізда.

— Шановна пані міністр, — шанобливо сказав Осел, — я нарешті розібрався з усім нашим господарством. Я думаю, що поки ми назбираємо необхідну кількість золота, краще давайте попродаємо всю нашу руду, вугілля, алмази — і просто отримаємо за них золото!

Осел щасливо заіржав і подивився на Сову, чекаючи від неї похвали за свою мудрість.

— Так-так, — глухо промовила Сова, — даремно тебе назвали Ослом. Ми продамо всі свої запаси, а потім купуватимемо своє ж вугілля, металеві вироби з нашої руди у десять, двадцять разів дорожче. І весь наш золотий запас вичерпається, земля втратить свої багатства. Не смій втручатися не в свою справу!

Осел похнюпився, а Сова продовжувала:

— Тут у мене скарга від звірів. Що ж це ти зайця змушуєш будувати греблю, а бобра посилаєш на поле садити капусту?

— Пані міністр, я просто розподілив робочу силу: в кожную бригаду поставив звірів порівну.

— А ти подумав, яка-то буде користь, якщо кожен буде займатися тією справою, любов і схильність до якої заклала сама природа? А коли хтось у державі береться не за свою справу, то отримуємо одні збитки, скарги і незадоволення звірів.

1. Хто є дійовими особами казки? Яку роль виконував кожен із них?

2. Чому лисиця названа мудрою? Про що вона розповіла звірам на прес-конференції?

3. Так що таке державний бюджет? Спробуйте, користуючись поясненням Лисиці, перенести це на людське суспільство.

4. Яке рішення прийняв президент Лев?

5. Як пояснила Лисиця, що таке держава?

6. Для чого треба державний кордон і митниця?

7. Як і кого призначили на посаду міністрів? Хто з них був найгіршим міністром? Що він робив або хотів зробити неправильно? Яку шкоду державі могли б завдати його рішення?

8. У яких рядках висловлена основна думка казки? Прочитайте.

9. Доберіть заголовки до кожної частини казки. Коротко розкажіть про зміст кожної частини.

Учимося читати виразно

Підготуйтеся до виразного читання казки в особах. Поміркуйте, як за допомогою інтонації передати характер героїв.

Поділіться на творчі групи. Користуючись словниками або мережею Інтернет, дізнайтеся значення слів: «прес-конференція», «реформа», «уряд», «агентство», «економіка», «бюджет», «ресурси», «податок».

ЛІТЕРАТУРНІ ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, П'ЄСИ ІСТОРИЧНЕ МИНУЛЕ НАШОГО НАРОДУ

АНТІН ЛОТОЦЬКИЙ (1881–1949)

Антін Львівич Лотоцький народився на Львівщині в сім'ї педагога і письменника. Змалку він багато читав та назавжди запам'ятав почуті з уст батька легенди та перекази про героїчне минуле рідного краю, з дитинства полюбив Україну, її історію та свій народ.

Літературний талант в Антона проявився рано. Він змалку писав казки, оповідання, вірші. Коли юнакові минуло шістнадцять років, він почав друкувати свої твори для дітей, разом із братом Володимиром видав гумористичний журнал «Небилиці» та започаткував курс англійської мови для дітей. А. Лотоцький знав багато іноземних мов, працював учителем гімназії і постійно займався літературною творчістю. Славу письменника йому принесла чотиритомна «Історія України для дітей».

МИХАЙЛО-СЕМІЛІТОК

Оповідання з народного переказу

I

Було се дуже давно. Ще як на наші землі набігав дикий кочовий нарід печеніги й нищив та руйнував села й міста, а людей убивав або забирав у тяжку неволю. А панував тоді в нашому славному золотоверхому Києві князь Володимир. У князя був син Михайлик¹. Молоденький ще був князенко Михайлик, семиліток, але що се за дитина була! Який славний стрілець був із нього. Було, ганяється конем (бо й на коні їздив, наче вродився на ньому), птаху на лету з лука вцілить. Як де батько, князь Володимир, виправляється, було, чи то на лови, чи то в бій, усе він, було, проситься, щоби і його взяв із собою. Славний був лицар князенко Михайлик-семиліток. Батько його дуже любив, любив його й увесь нарід.

— Знати, що лицарська кров плине в ньому, — говорили люди.

II

І сталося тоді, що печеніги великою силою насунули на Вкраїну. Підійшли під самісінький Київ і облягли його з усіх сторін, як чорна хмара. Добуваються до Києва, б'ють таранами в мури. От-от, думають, буде Київ наш. Та де там! Мури стоять, як стояли, не подаються. Стріляють печеніги до міста, до киян, що стоять на мурах, та стріли не ранять киян, лише вертають і ранять самих печенігів.

«Що б се таке було? — думають печеніги, дивуються. — Досі ще ніяке місто, хоч би й як сильно укріплене, не встояло перед нашими таранами. А тут б'ємо в мури вже більше як тиждень, мури нітрохи не подаються: стріляємо — наші стріли не ранять ворогів, лише вертають і нас іще ранять! Що се? Якісь чари, чи що?»

Кличуть ворожбитів. Питають. А ворожбити кажуть:

— Не здобути вам отсього Києва ніколи! Там у Києві в князя Володимира є син-семиліток. Малий він іще, а вже великий і славний лицар із нього. Се його побут² у мурах міста не дає вам

¹ Це художній домисел автора. Насправді сина Михайлика в князя Володимира не було.

² Побут — тут: проживання.

здобути Києва. Сей семиліток — се душа народу, його сила. Щоби здобути місто, треба перше його відтам дістати.

— Що ж нам робити, що нам діяти, щоб його відтам позбутися? Може, наслати на нього яких убійників, може, підлатити якого киянина, щоби вбив його?

— Убити?! Його? Його ніхто не вб'є! Кажемо ж вам, що він душа народу, а хіба ж можна душу, живу душу вбити? Можна її ув'язнити, поневолити темними силами, але вбити — ніколи...

— Що ж нам діяти? Радьте, кажіть!

— Є рада на се, — каже один ворожбит, чорний як смола, з очима, як грань, — є рада! Пошліть до князя Володимира послів, нехай вам видасть князенка у заклад, а ви за те обіцяйте буцімто відступите від облоги.

— Або ж вони видадуть?

— Видадуть, — каже цей самий ворожбит. — Ні князь, ні нарід не свідомі ще того, кого вони мають у себе. Заплатіть мені добре, а я нашлю в місто чорних духів, і вони вмовлять нарід, що годі їм уже довше сидіти замкненими, що з голоду помруть! І кияни несвідомі, хто се семиліток, видадуть його! Раді будуть ще, що так легким коштом увільняться від облоги.

Печеніги згодилися на раду ворожбита й вислали послів до київського князя.

III

Приходять послы в княжий терем, перед княжий престол, поклонилися та й кажуть:

— Прислав нас до тебе, князю, наш князь із заявою, що він із своїм військом готов відступити від облоги Києва й вернути в свою землю, але під умовою, що ти, князю, даш йому в заклад свого семилітнього сина.

— Михайлика?! — скрикнув князь і аж зірвався зі свого престолу. — О ні! Ніколи!

Та тут йому в ухо шепче невидимий князеві чорний дух:

— Дай, дай сина! Се ж тільки в заклад. Йому там добре буде.

Князь аж стрясся, налякався власної думки, бо думав, що се йому самому така думка прийшла до голови. Задумався, вже хотів погодитися, та тут почув у сусідній кімнаті голос Михайлика й опам'ятався — батьківська любов перемогла.

— Ні, — каже, — не можу.

А чорний дух бачить, що так ніщо не вдіє, й шепоче йому:

— Сам не рішайся! Тут йдеться не тільки про тебе, а й про місто, про цілий край, про нарід. Спитай у віча, як віче рішить.

І князь завагався, задумався. «Віче спитати? — думав він. — Чому зразу така думка не прийшла? Треба скликати віче. А як видадуть, що тоді?! Ні, нарід любить його й не видасть — ніколи!» — потішав він себе в гадці й каже послам:

— Я сам не можу рішитися, скличу віче. Як віче рішить, так і буде.

IV

І загудів вічевий дзвін, пішли окличники по місті.

— На віче, на віче! — понеслося луною скрізь по цілому Києві, й нарід лавою посунувся на майдан перед княжим теремом на раду.

А князь сидить у своєму теремі сумний-пресумний. Душа щось недобре віщує. Думка за думкою лине, налітає... Що діяти? Що почати?

Аж тут убіг князенко Михайлик, прибіг до батька, обняв його за шию та й просить:

— Батеньку мій рідний, пусти мене за місто, хай виступлю до бою печенігів воювати, бо вже задовго стоять оті печеніги під Києвом та руйнують околиці й нас із міста не пускають.

А батько поцілував сина в чоло та й каже:

— Ой, сину, сину! Не тобі ще на війну ходити, ти ще малий, несвідомий.

А на се Михайлик:

— Пустити тебе, батьку, на воду утятку молоденьке, а попливе, як і стареньке. І мені не треба вчитися воювати, пустити мене, батьку.

Проситися князенко, а очі йому аж горять, аж палають жадобою бою. Та батько каже:

— Стривай, сину, надумуюся.

Аж тут сповістили князя, що вже весь нарід на віче зібрався й нетерпеливо жде князя.

І князь вийшов із терема, поклонився зібраному народові й промовив:

— Панове громадо! Лихо навістило нас! Печеніги облягли місто так, що нам і рушитися з міста нікуди. Правда, досі не вдалося їм здобути міста, але хто знає, як далі піде, — у них удвадцятьоро більше сила, як у нас. Печенізький князь прислав до мене послів із заявою, що він готов відступити у свою землю, аби лиш я дав у заклад свого семилітнього сина Михайлика.

Громада загула, зашуміла:

— Що, Михайлика, Михайлика! Ні, ми Михайлика не дамо від себе, годі!

Любили кияни Михайлика, бо хоч він ще й маленький був, а вже могли пізнати в ньому доброту й хоробрість. Вже тепер бачили вони в ньому свого будучого князя, що принесе славу Києву та Україні.

І зрадів князь, легше відотхнув, коли почув такі оклики серед киян.

Але чорні духи не дармували. Ось один став за плечима старшого сина князя Володимира Лихослава¹. Недобрий був се чоловік, лютий та хитрий, а притім трус. Сам вигляд його відтравував уже від себе. Був він горбатий, лице мав викривлене, а зір якийсь гадючий. Нарід не любив його. Лихослав знав се, знав також, що нарід любить його брата Михайлика й ненавидів його за се, рад був його позбутися. Із сеї ненависті брата до брата скористався чорний дух і шептав йому:

— Намовляй киян, щоби вони згодилися на видачу Михайлика! Тоді ти сам лишишся, будеш сам паном на цій Україні.

І виступив Лихослав, уклонився громаді та й каже:

— Панове громадо! Тяжке наше положення, тяжко й раду найти! Ворог наш сильний і вимагає від нас чималої січі. Знаю, що й ви се відчуваєте. Але тяжче мусимо відчувати се ми: батько мій та я — се ж ворог хоче розлучити батька із сином, брата з братом. А однак, хоч як се мені важко приходить, я не можу дати іншої ради, бо вище ставлю справу загальну над родинну, як лише сю, щоби дати їм у заклад Михайлика. Потішає тут мене се, що йому ніщо там лихого не станеться, його там шанувати будуть із огляду на нашого батька, а ми ось так увільнимися від облоги й зможемо жити спокійно.

Нарід заметушився. Тут і там почулися голоси, що погоджувалися з думкою Лихослава. Чорні духи не дармували, а далі вешталися проміж нарід та нашіптували йому, що так буде добре.

І ось виступив старий боярин Збигонь та й каже:

— Панове громадо! І моя така рада, щоби дати печенігам князенка в заклад. Йому там, у печенігів, нічого не станеться, а ми будемо вольні. Князенка печеніги будуть шанувати вже хоч би з огляду на славного нашого князя. А ще й не треба нам забувати: молоденький князенко там, у чужому краю, між чужим народом, набере більше досвіду, збільшить свої знання й верне до нас, як виросте, досвідним і мудрим князем.

Громада загула, задумалася. А чорні духи не кидають своєї роботи.

І коли князь спитав:

— Ну, що ж, панове громадо, дати Михайлика в заклад печенігам чи не дати? — велика більшість загула:

— Дати, дати! Нема іншої ради!

І тільки невеличка меншість обізвалася:

— Не дати!

Князь, почувши, що більшість є за тим, щоби дати Михайлика до печенігів, хоч і з боєм серця, мусив на се згодитися.

¹ Це також художній домисел автора. «Найлихіший» син князя Володимира — Святополк Окаянний.

V

А малий Михайлик увесь час віча стояв у вікні терема та й чув усе. Чув, як брат Лихослав намовляв киян, щоби згодилися на його видачу, чув, як говорив старий боярин Збигонь, чув вкінці, як більшість народу згодилася на його видачу. Засмутився Михайлик. Та не сим, що кияни так легко згодилися на його видачу, бо він знав, що на се вплинули чорні духи, що вешталися між народом, невидимі для народу, але видимі для нього. Потіхою, радістю було тут для нього, що все-таки найшлася значна меншість, яка ніяк не хотіла згодитися на його видачу. Але сумний був тому, що бачив, що нарід ще несвідомий сього, кого він дає від себе, несвідомий сього, що сим сам собі готовить загибель. Коли вже раз буде він свідомий себе, своєї сили! Треба конче, щоби весь нарід прийшов до свідомості, що без нього, без Михайлика, він не встоїться, пропаде. Щоби його рятувати, треба йому, Михайликові на якийсь час, може, надовго скритися. І він виступив перед громадою та й каже:

— Ой, кияне, кияне, панове громадо.
Погана ваша рада,
Якби ви розум мали,
Мене не видавали,
Поки світ світом,
Вороги Києва не достали.
А так прощайте!

Сказав се Михайлик і повелів слугам привести собі коня. І в одній хвилі в коня вирости крила, а від Михайлика вдарила така ясність, що весь нарід аж жажнувся із дива.

А Михайло-семиліток проїхав проміж нарід, що з дива стояв, наче остовпілий, і приїхав під Золоті ворота. Вони були зачинені. Він узяв Золоті ворота на золоті стремена й вихором погнався між ворогів. Кінь летів на крилах, й землі не доторкаючися. Ворогів на сам вид ясного лицаря на крилатому коні зняв страх і переполох. А Михайлик гнався самою серединою ворожого табору. І що махне мечем по правий бік, — то ворог, як зрубане дерево, паде; що махне мечем по лівий бік, — то ворог, як підкошена трава, стелиться. І поки Михайлик переїхав ворожий табір, усі печеніги покотом неживі лежали.

— Отсе моя остання тепер прислуга тобі, мій рідний Києве! Не верну я до тебе, аж поки весь нарід не прийде до свідомості, хто він, яка в його сила, не отямиться.

Архангел Михаїл.
Ікона з церкви
Св. Духа
в Рогатині. 1650 р.

СЮЖЕТ ТВОРУ

Ми впевнені, що оповідання ви з легкістю впізнаєте серед творів інших літературних жанрів. Пригадайте, що ми називаємо оповіданням. Перевірте свої міркування.

Оповідання — це невеликий розповідний художній твір, у якому зображується певний випадок із життя людини (кількох людей) чи тварини за короткий проміжок часу.

Ланцюжок пов'язаних між собою подій утворює **сюжет** твору. Місце, що викликає у читача найбільше зацікавлення, хвилювання, бажання дізнатися, як будуть розгортатися події далі, є **кульмінацією**.

Описуючи події, персонажів автор використовує як **розповіді**, так і **описи**, **міркування**, **діалоги**. Відшукайте їх в оповіданні, яке щойно прочитали. Поміркуйте, яке їх значення в розкритті характерів героїв і як у них виявляється авторське ставлення до зображуваного.

1. Який жанр літератури нагадує вам твір «Михайло-семиліток»: оповідання, переказ, казку, вірш? Знайдіть і прочитайте місця, що підтверджують ваш вибір.
2. Коли відбуваються події, описані у творі? Хто його головний герой?
3. Яке місце вас схвилювало найбільше? Чому?
4. Чому печеніги звернулися до ворожитів? Як ті пояснили міцність Києва і стійкість киян? Прочитайте.
5. З якою пропозицією прийшли печеніги до князя? Яке рішення він прийняв? Чому саме так вирішив вчинити Володимир? Прослідкуйте за текстом, як громада міркувала щодо заяви ворогів. Чи правильними були такі міркування? Поясніть свою відповідь.
6. Знайдіть і прочитайте портрет старшого брата Михайлика. Зробіть висновок. Як у такому описі відображено характер героя?
7. Прочитайте слова Лихослава перед громадою. Чи були вони правдивими? Обґрунтуйте свою думку.
8. Чому Лихослав намовляв киян віддати Михайлика ворогам? Свою думку доведіть словами з тексту. Як така промова його характеризує? Як автор ставиться до Лихослава? Що допомогло вам знайти відповідь?
9. Яким був Михайлик? Як ставився до нього народ? Свою відповідь доведіть словами з тексту.
10. Перечитайте останні два абзаци переказу. Чому Михайлик не захотів повертатися до Києва? Чи погоджуєтеся ви з ним? Поясніть свої міркування. Пофантазуйте, як би ви вчинили.
11. Яке із прислів'їв найточніше виражає основну думку переказу?
 - А. Рідна сторона — мати, а чужа — мачуха;
 - Б. Батьківщина — мати, умій за неї постояти;
 - В. Всюди добре, а вдома — краще.
12. Поміркуйте, навіщо автор розповів нам такий переказ.
13. Які перекази рідного краю ви знаєте? Що у них спільного з переказом А. Лотоцького?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте вислів: «наче вродився на коні»? Знайдіть у переказі інші порівняння. Навіщо автор їх вживає?

ПОРТРЕТ

Вам, напевне, відомо, що таке портрет? Його можна намалювати олівцями, фломастерами або фарбами. А спробуйте описати зовнішність людини словами. Це також буде її портрет.

Портрét у художньому творі — це словесний опис зовнішності персонажа.

Його основне призначення — дати читачеві уявлення про літературного героя: його обличчя, поставу, одяг, жести тощо. Письменник через портрет часто передає характер персонажа, його настрій, висловлює власне ставлення до нього.

Автор у творі не завжди подає портрет героя повністю. Опис зовнішності може міститися в різних частинах тексту й доповнювати попередні відомості.

Радимо прочитати

А. Лотоцький. Цикл оповідань «Славко на мандрівках».

РОМАН ЗАВАДОВИЧ (1903–1985)

Про Романа Завадовича можна сказати, що він усе життя не вибував зі школи: народився ж у галицькому селі Славна в родині народних учителів. То й читати навчився рано. Особливо полюбив Франкового «Лиса Микиту» і львівський часопис «Дзвінок».

Романкове дитинство — то ще й мамині колискові та казки. А коли казок бракувало, то мама вигадувала свої — й здавалося, що кращої вигадниці над маму годі й шукати. Він і сам спробував вигадувати й записувати свої вигадки до саморобних зошитів. Та коли про його хист довідався Святий Миколай, то подарував йому грубого зошита в твердій оправі. Справді подарував! Зошит лежав під подушкою, а на першій сторінці червонів напис: «Святий Миколай для Романа на твори».

Перший вірш «Святий Миколай» надрукував, коли навчався в шостому класі гімназії. А підписався псевдонімом¹: Роман зі Славної.

Він любив, коли його слово співало, дзвеніло, сміялося, як весняне сонечко, коли в ньому чувся шепіт трави, гомін дібров чи подих історії. Він називав слово своїм Господарем, а його самого люди називали Князем дитячої літератури.

Якось поет сказав: «Святий Миколай нібито доручив мені стати письменником». Так, здається, Святий Миколай усе життя опікувався долею Р. Завадовича. Бо й вічний спочинок письменник знайшов на чиказькому цвинтарі, що також носить ім'я Святого Миколая.

(За Г. Кирною)

МАРУСЯ БОГУСЛАВКА

То не чорні хмари над Богуславом стояли, то турки-яничари² на місто напали, людям руки путами³ в'язали і гнали їх у далеку землю турецьку, в тяжку неволю.

Спіймали й дівчину-білявку, попівну⁴ Марусю Богуславку.

Вродлива, справжня красуня була Маруся. Тож, коли її у Стамбулі на базарі продавали, уподобав її багатий паша⁵ турецький.

— Не годиться таку пишну квітку важкою каторгою в'ялити, візьму її до свого дому, скажу її виховати в мусульманській вірі та у звичаях турецьких, туркенею стане, за дитину мені буде.

Купив паша Марусю, у свою палату привів, у турецьку одіжку зодягнув і найняв учителів, щоб дівчину по-своєму навчали, щоб її потурчили, побусурманили⁶. І пильнували⁷ вчителі, щоб вона українського слова не чула, хреста не бачила. Щоб не до Христа, а до Аллаха молилася.

¹ Псевдонім — ім'я, яке людина використовує замість справжнього.

² Турки-яничари — військо в султанській Туреччині, яке відзначалося особливою жорстокістю.

³ Пута — кайдани, реміні, мотуззя, якими зв'язують руки та ноги людини, щоб позбавити її свободи рухів.

⁴ Попівна — донька священика.

⁵ Паша — високий титул в Османській імперії.

⁶ Побусурманити — повернути кого-небудь до іншої віри (переважно мусульманської). Бусурмани — іновірці, не християни, турецькі завойовники.

⁷ Пильнувати — слідкувати.

Але дівчина глибоко в серці, мов чарівний образок, носила спогад про рідний край — про чудовий краєвид зі сріблястою річкою, крутими скелястими берегами й білими хатками у вишневих садах.

Роки минали і той чудовий образ поволі затирали.

Вже Маруся туркенею стала, пашу рідним батьком називала. Жила в розкошах і вигодах, а коли паша з дому виїжджав, то ключі від усього хазяйства їй у руки віддавав.

Чудова була в паші палата, вся в золоті, сріблі й самоцвітах, серед квітників і садів. Дзюрчали кришталеві водограї, мінилися веселчиними барвами клумби розкішних квіток, п'яно пахли кущі й дерева.

А за садом-виноградом стояла вежа¹ висока, з сірого каменю збудована, в землю глибоко вмурована. Багато років Маруся пашу питала, що це за будівля, та він відповіді не давав, будь-чим її збував². Це Марусю ще більше зацікавило.

Раз увечері пішла Маруся в сад гуляти, відчинила хвіртку в мурі-огорожі й опинилася під вежею. Стала до неї приглядатися, сотні раз думати-гадати, нащо паша таку понуру³ вежу збудував.

І раптом донеслася до неї приглушена пісня. То не один голос співав, то кілька сотень людей співало, сумно на долю нарікало, що вже тридцять літ у неволі перебувають, Божого світу, сонця праведного не бачать.

Дівчина стрепенулася. Що це? І пісня якась близька її серцю, і слова наче знайомі. Маруся здогадалася: то невільники з України в цій вежі-темниці без сонця-світла погибають, свою тугу за волею святою, за рідною землею піснею виливають.

Відтоді Маруся спокою не мала, тихим сном не спочивала, все якусь таємну думку плекала⁴.

Раз, як паша турецький у мечеть⁵ на молитву поїхав, Маруся щонайбільший ключ із схованки добула, до невіленьницької вежі побігла, залізом ковані двері відімкнула, стала на порозі й зойкнула. Триста козаків, бідних невільників, на соломі покотом лежали, і глухо подзвонювали кайдани на їхніх руках.

— Невільники нещасні, оце я вам двері на волю відчиняю! — промовила Маруся.

Переглянулися невільники.

— Не можна цій турецькій дівчині вірити! Хоч вона по-нашому й говорить, ніхто не знає, що вона у своїм серці проти нас замишляє.

Тоді Маруся на одвірок схилилася, сльозами залилася.

— Брати мої рідні! Бог мені свідок, що я ніяких хитрощів не замишляю, тільки допомогти вам хочу! Кажу вам, добре дбайте, у землі рідні втікайте, поки турки нічого не знають.

Вийшли невільники з вежі холодної, місто турецьке тихцем-хильцем обминали, в Україну темними ярами втікали. А коли останній невільник із темниці вибігав, Маруся його затримала.

Пам'ятник Марусі Богуславці
в Богуславі

¹ Вѣжа — башта.

² Збувати — тут: ухилятися від відповіді.

³ Понурий — сумний, невеселий; позбавлений яскравих барв, темний, непривабливий.

⁴ Плекати — тут: мріяти про здійснення чогось.

⁵ Мечеть — церква мусульман.

– Прошу я тебе, козаче, зроби мені послугу велику! Як повернешся в рідний край, то містечка Богуслава¹ не минай, моїм батькові-матері від доньки-бранки² Марусі Богуславки низенький уклін передай. Скажи, що їхня донька свою невільну провину спокутувала, братів рідних — невільників бідних — з неволі в Україну відпустила.

А той козак був кобзар-бандурист. То як вернувся він у рідний край, склав прегарну думу про турецьку бранку Марусю Богуславку і скрізь про неї людям співав. Слухали люди, тяжко зітхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.

1. Хто головний герой твору? Чому дівчина мала таке ім'я — Маруся Богуславка?
2. Як ви розумієте вислів, «щоб Маруся *не до Христа, а до Аллаха молилася*»?
3. Знайдіть у тексті й прочитайте, як Маруся ставилась до своєї Батьківщини.
4. Як Маруся дізналася про невільників з України, зачинених у вежі?
5. Який вчинок здійснила Маруся? Чи правильно вона це зробила? Чи можна назвати його подвигом? Чому? Доведіть свої думки.
6. Як спочатку поставились невільники до вчинку Марусі? Чи повірили вони їй? Чому?
7. Про що попросила Маруся одного з врятованих нею невільників? Знайдіть у тексті й прочитайте про останнє прохання Марусі до козака. Поясніть значення вислову: «*Свою невільну провину спокутувала*».
8. Звідки українці дізналися про турецьку бранку Марусю Богуславку? Пригадайте, що ви знаєте про кобзарів-бандуристів.
9. Що розповідає легенда про подальшу долю Марусі?
10. Знайдіть у тексті та прочитайте описи Марусі, України, палати паші.
11. Знайдіть та прочитайте речення, у якому висловлено основну думку твору.
12. Складіть план твору, дібавши заголовки до 4-х частин тексту.
13. Що найбільше вразило вас у творі?

Подискутуйте: І група доведіть, що за будь-яких умов Маруся Богуславка повинна була звільнити своїх співвітчизників — козаків-невільників.

ІІ група доведіть, що Маруся вчинила не чесно відносно паші, якого називала батьком, і для якого була як рідна донька.

Фантазуємо, творимо

Напишіть невеликий твір «Як склалася подальша доля Марусі Богуславки?»

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ (1878–1944)

Олексáндр Олесь народився в Сумській області. Його справжнє ім'я — Олексáндр Іва́нович Канді́ба. Олесе́м його називала дружина. Саме під таким псевдонімом поет друкував свої твори.

Змалечку Олександр Олесь був дуже зді́бним і людяним хлопчиком. У 4 роки вже навчився читати. Ві́домо, що в нього була спадкова при́страсть³ — риба́льство.

¹ *Богусла́в* – місто Київської області України.

² *Бра́нка* – дівчина в полоні.

³ *При́страсть* – захоплення.

Навчався Олександр Олесь у хліборобській школі, але бажання вчитися не мав, учився аби закінчити. Писати вірші почав у 15 років. Більшість творів Олесь писав у кав'ярнях чи вдома вранці за чаєм. Писав на клаптиках паперу, часто їх губив, забував.

Під час навчання у Харківському ветеринарному¹ університеті самостійно вивчав польську, сербську та болгарську мови.

Двадцять п'ять останніх років життя поет жив поза межами України. В еміграції² Олександр Олесь вивчав чеську, французьку та німецьку мови. Листуючись із дружиною, переконував її вивчати українську, вислав із-за кордону словники та збірники, написані українською мовою.

Помер Олесь у Празі (Чехія). У 2017 році перепохований на Лук'янівському цвинтарі в Києві.

Із книги «Княжа Україна»

ПОЧАТКИ КИЄВА

Над Дніпром широким, вільним,
Де луги й степи цвіли,
Наші прадіди поляни
Оселились і жили.

Хлібороб робив у полі,
Пас пастух корів, овець,
З луком, з стрілами гнучкими
По лісах ходив ловець.

Пишно квітла Україна,
Повна всякого добра.
Як в раю, жили поляни
Понад хвилями Дніпра.

Все своє вони любили,
Шанували і чуже,
Хай, мовляв, Перун і Волос
Всіх від лиха стереже.

А коли сусід лінивий
Заздрив силі багача,
Вміли наші показати
Обосічного меча.

І віки нога ворожа
Не ступала на наш лан.
Всі сусіди шанували
І боялися полян.

...Де стоїть тепер наш Київ,
Там була сама гора,
Жив там першим Кий з Хоривом,
Щек та Лебідь — їх сестра.

Над самим Дніпром на горах,
Огороджений з боків
Ровом, мурами, валами,
Київ виріс і розцвів.

На сторожі коло його,
Наче батько, став Дніпро,
Наче батько сину, ніс він
З півдня й півночі добро.

І здавалось, Україна
Буде квітнути віки,
І здавалось, всі народи
Їй сплітатимуть вінки.

«КРАСНЕ СОНЦЕ»

Тихо-мирно Володимир,
Свого віку доживав,
Піклувався своїм народом,
Вдів, убогих годував.

Всі вдоволені, щасливі.
А багатство і добро
Все несе й несе у Київ
На човнах своїх Дніпро.

Щонеділі виїжджає
Валка з княжого двора
З хлібом, салом, м'ясом, медом,
Повна всякого добра.

«Хто убогий, хто каліка,
Хто сьогодні ще не їв,
Йдіть, нещасні, поспішайте,

¹ Ветерина́рний — від ветерина́р — той, хто лікує тварин.

² Емігра́ція — вимушена чи добровільна зміна місця проживання.

*Пам'ятник князю
Володиміру Великому в Києві*

Приступайте до возів!»

І йшли каліки, вбогі,
На руках дітей несли,
Із возів, що треба, брали,
Їли хліб і мед пили.

Тихо-мирно дні останні
Володимир доживав,
Будував церкви і школи
І за ладом доглядав,

Жив з сусідами у згоді.
І пили спокійно дні,
Нападали на Україну
Тільки половці одні.

І народ за серце й розум
Свого князя шанував:
«Красним Сонцем» України
Володимира прозвав.

І Великий Володимир
Ще і досі не умер:
За його думки великі
Люде борються й тепер.

Ще і досі на Україні
Кров'ю скроплені поля,
Ще і досі українська
Розшматована земля.

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престола,
Ярослав розумний сів.

Святополком Окаянним
Все зруйновано було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав звернув на лад.
І небавом¹ Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люди
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри — всі йшли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І препишний двір завів.

До палат йшли невпинно
Чужоземні посланці.
Князь сидів на пишнім троні
З грізним бérлом² у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послы
І до ніг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопілках
Грали весело музики,
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,

¹ Небавом — незабаром.

² Бérло — палиця, оздоблена коштовним камінням і різьбою, символ, знак влади.

Скоморо́хи¹, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушились у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнів лише поляків,
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном² –
Ярослав свій збудував.

Та ходив на печенігів

І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедю касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян³ великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних сплів.

.....

Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, живіте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

1. Чим займалися поляни на своїх землях? Чи щасливим було їх життя? Підтвердіть свою думку словами тексту. Як виявилася любов народу до князя Володимира?

2. Розгляньте ілюстрацію «Пам'ятник князю Володимиру Великому в Києві». Поміркуйте, чому саме так зображають його скульптори.

¹ Скоморо́хи — мандрівні актори.

² Сян — річка в Карпатах.

³ Боя́н — поет-співець часів Київської Русі.

3. У чому виявилася мудрість князя Ярослав Мудрого? Яку заповідь він дав своїм синам? Чи актуальними є такі слова сьогодні? Поясніть.

Фантазуємо, творимо

Якби ви були художником, яку б ілюстрацію намалювали? Опишіть словами чи намалюйте.

ДРАМАТИЧНИЙ ТВІР

Про казкового героя можна розповісти не описуючи його, а показавши в дії. Твір, у якому життя зображено через розмови та вчинки дійових осіб називається *драматичним* (драмою, або п'єсою). Драматичні твори пишуть насамперед для постановки на сцені. Вони поділяються на **дії (картини)**, кожна з яких відбувається в іншому місці або в ній беруть участь інші особи. Важливу роль у драматичному творі відіграють **декорації**, тобто зовнішній вигляд сцени, її оформлення, а також звуковий і музичний супровід.

Драматичний твір (п'єса) — це художній твір, написаний для постановки в театрі. Він складається з *реплік* (діалогів, монологів, полілогів) і *ремарок*.

Репліка (пол. — *replika*) — слова дійової особи, з якими вона звертається до іншої дійової особи, або її міркування наодинці вголос.

Монолог — зв'язне висловлювання, що належить одній людині.

Діалог — розмова між двома особами.

Полілог — розмова кількох учасників.

Ремарки — додаткові авторські зауваження й пояснення в драматичному творі, які допомагають творцям театральної вистави правильно зрозуміти, як поставити твір на сцені, а читачеві — уявити героїв та їхні дії, міміку, жести, тобто все, що відбувається на сцені. Крім того, ремарки пояснюють, як потрібно обладнати сцену для вистави. Ремарки в тексті завжди виділено іншим шрифтом.

Ви коли-небудь були в театрі? Яку дивились виставу? Які враження вона справила на вас?

Поміркуйте, чим гра актора на сцені відрізняється від гри в кіно.

Прочитайте п'єсу Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

МИКИТА КОЖУМ'ЯКА КАЗКА В ЧОТИРЬОХ КАРТИНАХ (Скорочено)

ДІЙОВІ ОСОБИ:

Микита Кожум'яка.

Батько (він же Старий Кожум'яка, Дід).

Князь.

Княгиня.

Князівна.

Джура¹.

Дівчина.

Посланець.

Гонець.

Воеводи.

Сини.

Парубок.

Дівчинка.

Діти.

Юрба.

¹ Джура — зброєносець.

КАРТИНА ПЕРША

Палати Князя.

Дівчина.

Сумний наш Князь, сумний наш Князь,
Лягли йому на чоло¹ хмари,
Неначе ждуть нас знов удари,
Неначе знов орда знялась...

Княгиня.

Ах, я так серцем не боліла,
Коли орда в степах кипіла,
І князь з мечем і на коні
Літав орлом між ворогами,
А кров червоними квітками
Цвіла на дикім бур'яні.
Тепер же я горю в огні, —
Невже віддати мушу Змію
Дочку мою, красу, надію,
Сама її згубити мушу?
Ах, краще б взяв мою він душу...

Дівчина.

Лишіть! Послухайте мене:
Ще, може, лихо і мине,
Ще, може, знайдеться в державі
Юнак хоробрий, молодий,
Що й сам повернеться у славі
І вславить трон ваш золотий.
Хай Змій віки уже лютує —
Всьому на світі край свій є...
Княгине! Серце моє чує,
Що Змія лицар² той уб'є!

Княгиня.

Покинь свої химерні³ мрії
І в очі правді подивись:
Прийшла черга — і смерть надії,
І не змагайся, і корись...
Отак колись черга настане,
І згину я, і згинеш ти...

Дівчина.

Чому ж увесь народ не встане
Страшного ката⁴ розп'ясти?!
Хай має він залізні руки,

Хай має безліч він голів,
Нехай страшні народні муки —
А ще страшніш народний гнів!

Княгиня.

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав —
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина.

Ах, в серці кров моя кипить!
Аби Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня.

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

(Дівчина, побачивши на порозі князя, виходить).

Князь.

Недобрі знов у тебе очі...
Чому? Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня.

Ні, князю мій! Ні, я спокійна.

Князь.

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня.

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь.

Невже країна вся байдужа,
Невже у нас немає мужа,
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?

(Входить Джур).

¹ Чоло — лоб.

² Лицар — воїн.

³ Химерний — дивний.

⁴ Кат — той, хто страчує людей.

Князь.

Що сталося, Джуро? Чийсь гонець?

Джура.

Атож! Від Змія посланець.

Князь (до Княгині).

Іди собі в свої покої!

Княгиня.

Ах, не минути долі злої!.. (*виходить*).

Князь.

Хм! Посланець?.. Від змія... Клич!

Джура.

Такий він чорний, як та ніч!..

Такий зубатий та окатий²...

Князь.

Дарма!.. Іди, зови в палати!

Посланець (входить).

Наш пан, великий володар,
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказати звелів мені.
А що мені сказати Пану –
Кажи, бо так я не відстану!..

Князь.

За три дні відповідь я дам...
Яку — твій Пан почує сам.

Посланець.

Гляди, накликаєш ще біду...
Дивися сам... Так я піду! (*виходить*).

Князь.

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джура, скликає воевод!
Нині ввечері нарада!

Джура.

Воеводи на дворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,

¹ Поко́ї — кімнати.

² Ока́тий — від слова очі: з великими очима.

Кажуть, зранку бенкетують. (*Пішов*).

Князь.

... Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгиня (входить).

Що, пішов?

Князь.

Пішов, здається.

Княгиня.

Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи!

Князь.

Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня.

Як горять у мене груди!
Келех випитий до дна...
Вся отрута...

(*Побачила князівну*)

Ах, вона!

Князівна (входить).

Мамо, тату! Не журіться!
Ви навколо подивіться:
Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,
Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росюю...

Княгиня.

Доню, донечко, з тобою
Хтось навік розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе побачу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, знеможена журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь.

Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воєвод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підійму я весь народ –
Або більше я не Князь!
Джуро, слухати наказ:
Всі столи єдвабом¹ вкрити,
Воєвод цю мить просити!

(Кінець першої картини)

КАРТИНА ДРУГА

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи.

Князь.

Воєводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги й друзі,
Скликав я на раду тут...
Я не сам, увесь наш люд
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воєводи, на двобій!
Що черга Дочці — байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»,
Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воєвода.

Мусим ми скоритись долі –
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воєвода.

Гнулись ми, та досить гнутись –
Час до вітру обернутись!..

Третій воєвода.

Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде –
Мусить статися двобій!

Четвертий воєвода.

Хай загине лютий Змій!

П'ятий воєвода.

Мусить край настати Змію!

Князь.

Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?

(Тиша)

Другий воєвода.

Що ж, замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі,
Їхні руки з криці² куті,
І самі, як звірі, люті.

Перший воєвода.

Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув я вже... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще, де вони, вкажи ти –
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить).

Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь.

Що ж, гаразд! Зови в палати!
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода.

«В лихоліття всі до згоди» –
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить).

¹ *Єдва́б* — коштовна тканина (тут: скатерть із такої тканини).

² *Кри́ця* — залізо.

Б'ю я князеві чолом¹,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що свати до тебе йдуть,
Щоб Дочку твою узяти.

Перший воєвода.

Жартувать не місце тут!

Дід.

Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов,
Я до Князя в серці чую
І пошану і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь.
Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю, треба вбити гада!

Князь.

Ось про це і йде нарада...
Але хто б на бій пішов?

Дід.

Змія б син мій поборов.

Князь.

Що ж, він дужий?

Дід.

Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!
Вже з трьох літ боров мене!
... Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
... А сердитий!.. Тільки слово —
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху²!
Скажеш: «Сину, час вставати!» —
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!

Чулий хлопець він і добрий,
І розумний, і хоробрий,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш — як огонь!
Князю, в мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь.

Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром, замість хати,
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів —
Все, що тільки б захотів...

Дід.

Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь.

Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід.

Щоб пішов він? Та нізащо!
Не ппослухає, ледащо,
Він не встане із стільця.

Князь.

Що ж, послати посланця?

Дід.

Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає — старих!
Як не вийде знов нічого,
Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
От такого маю сина!

Князь.

Все зроблю, сивенький мій,
Щоб лиш завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий!

¹ Б'ю чолом — кланятися.

² Макуха — залишки після вичавлення олії з насіння соняшника або інших олійних культур.

Перший воєвода.

Цей уб'є напевно гада!..

Князь.

Що ж... Скінчилася нарада,

Дуже ви допомогли...

Але є ще в нас орли,

Та не тут, не в цій палаті,

А в мужицькій простій хаті!

(Князь встає й виходить. Разом з ним встають і воєводи з ніяково похиленими головами). (Кінець другої картини)

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Вони розмовляють між собою.

Виявляється — наймолодший Микита закоханий у Князівну.

(Входить батько. Входять дванадцять парубків).

Парубок (до старого Кожум'яки).

Князь великий нас послав

І чолом звелів нам бити

До твого синка Микити,

Щоб він відповідь нам дав.

Князь довідався, що твій син

Неймовірну силу має,

Що в державі він один

Ката-Змія подолає.

(До Микити)

Отже, Князь хотів би знати,

Чи ти підеш на двобій,

Бо Князівну нашу взяти

Післязавтра хоче Змій.

Що звелиш йому сказати?

Не вагайся, нам треба знати:

Будеш ти з тим гадом битися?

Що ж мовчиш ти?..

Микита (рве дванадцять шкур).

Відчепіться!..

Геть! Не маю я охоти

Розмовлять під час роботи.

Батько (до парубків).

Кепсько ... Ви мовчіть тепер!

Тихо йдіть собі додому,

Бо не спустить він нікому!

Бач, дванадцять шкур роздер.

(Парубки з похиленими головами пішли).

Батько.

Сину, сину! Що ж це буде?

Це ж були від Князя люди...

Негаразд, мій любий сину...

Микита.

Слово ще — й робити кину.

(Входить дванадцять дідів).

Дід.

Князь прислав нас до Микити

І звелів чолом нам бити!

(Вклоняються).

Довго Князь марнів від суму,

Все мовчав і думав думу,

І надумавсь він повстати

Проти Змія, проти ката.

І почав він добиватись,

Хто б міг з гадом позмагатись.

І повірите: півсвіту

Показало на Микиту,

Кажуть: другого немає —

Він і біса подолає.

Зглянься на Князя, край спаси!

Що ж, чи відповідь даси?

Микита сердиться, що його відірвали від роботи, і відмовляється.

(Входить дванадцять дітей)

Дівчинка.

Нас прислали до Микити,

Ми прийшли його просити.

Де ж він, той, що дуги гне?...

Батько.

Ось він, діти, шкури мне.

Дівчинка.

Князь, Княгиня і Князівна

Низько б'ють тобі чолом.

Налети орлом на Змія,

Вбий його своїм крилом.

Як гарнішу від Князівни

Знайдеш квітку навесні,
І коли темніші неба
Оченька її ясні,
Як коралі є у морі
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї,
То не йди... Вона й не схоче.
А як чуєш правду ти,
Мушиш, лицарю, піти!
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А Князівна в подарунок
Власне серце принесе...

Микита.

Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом цим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть і Князеві скажіть ви,
Що я вийду на двобій,
Що поміряюся з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть, скажіть, що за хвилину
Я у князя на дворі.
Хочу спробувати силу,
А уранці — на горі.

Дівчинка.

Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Гонець (вбігає).

Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад
І князівну вкрав з палат!..
(Усі наче закам'яніли).
(Кінець третьої картини)

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом. Удаліні, на горі,
хімерний замок Змія з різнокольоровими
вікнами, освітленими вогнями. Ліворуч
попід горою частина міста. Ледве
починає розвиднятись. Юрба, яка
щохвилини збільшується.

¹ Хорти — порода мисливських собак.

Перший голос.

Іди сюди, ставай
Тут коло мене швидко!
А ти не заступай,
Хай іншим буде видко.

Другий голос.

Погляньте: звідусіль
Ідуть юрбами люди
З далеких міст і сіл
Дивитись, що то буде.

Третій голос.

Хотілося б піти
До замку, аж на гору...

Четвертий голос (іронічно).

І смерть собі знайти,
Але вже певну й скору.

П'ятий голос.

Та там тебе чорти
Умить на вила схоплять,
Розірвуть, як хорти¹,
Або в смолі утоплять.

Четвертий голос.

А скільки їх прийшло
До Князя у палати!..
І Князю довелось
Дочку свою віддати.

Третій голос.

Коли б це вдень було,
Ми б шлях їм показали,
А то вночі прийшли,
Коли всі міцно спали.

Другий голос.

Та де там! Серед дня
На крилах Змій прилинув,
Князівну ухопив
І наче в пірву згинув.

Перша дівчина.

Сьогодні Князь ішов,
Мовчав, сховавши муку,
Княгиня ж — як та ніч...
Її вели під руку.

Друга дівчина.

Я бачила в дворі
Микиту Кожум'яку:
Сміється, крутить вус –
Ні крихти переляку!

Третя дівчина.

Залізну булаву¹
Всю ніч йому кували,
Завзяті ковалі
І стілечки не спали.

Перший голос.

Здається, ось ідуть,
Княгиня з князем поруч,
Микита шапку зняв,
Пішов собі праворуч.

Перша дівчина.

В палац! До замку йде!
Ой, лишенько! Ой, горе!
Та що ж це буде з ним?
Та він же не поборе?!

Парубок (з дерева).

Погляньте! Став, як дуб,
І стукає в ворота...
Змій виглянув з вікна
І сипле іскри з рота!

Другий голос.

Князь! Князь! Шапки з голів!..
Дорогу! Розступіться!

Третій голос.

Княгиня також з ним
Іде на бій дивиться.

Князь.

Добридень вам усім!
Усіх вас тут вітаю...
В страшний, тривожний час
Я шапку вам скидаю.

Дід.

Б'ємо тобі чолом,
Б'ємо й твоїй Княгині!
Тебе минало зло,
Мине тебе і нині.
Я Змія знав здавен

¹ Булава — залізна палиця з шипами, зброя.

І силу його знаю:
Микиту щоб побив –
Я, Князю, не гадаю,
Хіба що Змій вогнем
Микиті спалить очі,
Та хлопець він верткий
І набік вчас відскочить.

(Князь з княгинею пішли наперед)

Перший парубок (з дерева).

Ой, гляньте, гляньте! Змій!

Перша дівчина.

Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина.

Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий парубок.

Микита відступив...

Друга дівчина.

Невже це з переляку?

Третій парубок.

Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

Четвертий парубок.

Посипав іскри Змій,
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим,
Вітри у полі грають.

П'ятий парубок.

Схопились... Ай, ай, ай!
Відскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Шостий парубок.

Ну, що ж?
Хоч боки розім'яли!

Перший парубок.

Дивіться, буде щось:
Микита наступає,
Тримав булаву,
Змій лапи потирає.

(Гук від удару)

Перший парубок.

Ага! Ото дістав!

Другий парубок.

Дісталось і Микиті!

Дід.

Це, мабуть, перший бій
Такий на цілм світі.

Сьомий парубок.

Ай, як розгнівався Змій!
Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась...
О, знову кинув жару!
(Чути гупання булав)

Перший парубок.

Не видно ані-ні!
Вся площа димом вкрита...

(Пауза)

Дивіться: Змій упав!

Другий парубок.

Спіткнувся і Микита.

Третій парубок.

Схопились знов! Ай-ай!

(Чути грюкіт ударів)

Четвертий парубок.

Ну, тут вже буде край!

П'ятий парубок.

Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!¹

Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

(Грюкіт)

(Люди весь гас ворущаться, деякі
пробують вилізти на дерева, матері
піднімають угору дітей)

Перший парубок (з дерева).

Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявся,
Стоїть собі й сміється.

Народ.

— Слава, слава, слава!
— Слава, слава Микиті!
— Хай живе Князь!
— Хай живе Микита!
— Слава, слава, слава!

Перший парубок.

Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Народ.

— Князівну, Князівну!
— Князівну несе!
— Хай живе Князь!
— Хай живе Княгиня!
— Хай живуть Микита і Князівна!
— Слава, слава!

Оклики дужчають, ростуть, зливаються.
Микита сходить з гори з Князівною на
руках. Займаються вогнем палати Змія.
Народ кинувся назустріч. Завіса!

1. Які українські народні казки ви знаєте, у яких головні герої хоробрі богатири? Сюжет якої народної казки нагадує вам драма «Микита Кожум'яка»?
2. Яка біда спіткала Князя й Княгиню? Прочитайте.
3. Чи однаково поставилися герої до вимоги Змія забрати до себе Князівну? Які міркування висловила Князівна? Чи погоджуєтеся ви з ними? Чому?
4. У розмові з дівчиною князівна говорить:

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, —
Удвох загинем в одну мить!

Про яку рису характеру свідчать такі її слова? Яке ваше ставлення до таких слів Княгині?

¹ Вшкварив — ударив.

5. Який вихід із ситуації запропонувала Дівчина? Чию позицію ви підтримуєте? Поясніть чому.
6. Яким змальовано у творі Князя? Коли і як виявилася його мудрість як правителя?
7. Що розповів Дід про Микиту? Прочитайте. Хто приходив до Микити Кожум'яка посланцями від Князя? Чому лише дітям вдалося вмовити Микиту йти на двобій із Змієм?
8. Який найнапруженіший момент у драмі-казці? Перекажіть його близько до тексту.
9. Які важливі питання порушує Олександр Олесь у творі? Що прославляє, а що засуджує? Визначте основну думку твору.
10. Поміркуйте, чи актуальний твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка» сьогодні. У чому його актуальність?

Міркуємо над особливістю драматичного твору

1. Які особливості будови казки Олександра Олеся «Микита Кожум'яка»? Які є в ній ознаки народної казки?
2. Ви, напевно, звернули увагу, що деякі речення в тексті виділено іншим шрифтом, наприклад: *Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воєводи*. Як це називається в драматичному творі? Чому вони написані іншим шрифтом?
3. Знайдіть у казці-драмі гіперболу. Прочитайте її. Яка її роль у зображенні героя?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть прислів'я: «В лихоліття всі до згоди», «Хто не бореться, той раб»? Хто із героїв твору їх вживає? Яке їх значення у творі?

ГІПЕРБОЛА

Про свого сина, старий Кожум'яка каже:

Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший — щось страшне!

Вже з трьох літ боров мене!
... Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.

Чи може в реальному житті людина мати таку силу, як Микита Кожум'яка? Звичайно, ні, бо це надлюдські сили.

У літературному творі певні якості героїв можуть бути зображені перебільшено. Такий художній засіб називається *гіперболою*. У літературних творах гіпербола, як і порівняння та епітет, використовується для того, щоб яскравіше, поетичніше зобразити людину, явище, предмет. У драмі-казці «Микита Кожум'яка» гіперболу вжито для того, щоб підкреслити надзвичайну силу та мужність героя і ще більше возвеличити і прославити його.

Гіпербола — це художнє перебільшення.

1. Пригадайте, які перебільшення ви зустрічали в казках чи інших творах. Наведіть приклади гіпербол, які вам доводилося чути в живій розмовній мові.
2. Прочитайте уривок, у якому зображено битву Микити зі Змієм. У чому виявляється гіперболізація (перебільшення)?

1. Доберіть заголовки до кожної частини драми-казки «Микита Кожум'яка». Стисло перекажіть текст за створеним планом.
2. За бажанням намалюйте ілюстрацію до однієї з картин твору.

ПОЕЗІЯ — ЦЕ ЗАВЖДИ НЕПОВТОРНІСТЬ...

ЛІРИЧНИЙ ТВІР

Ви, звичайно, помітили, що в одних творах розповідається про певні події й героїв, характери яких розкриваються через вчинки. Здебільшого такі твори написані прозовою мовою. Це казки, оповідання, повісті. У літературі їх відносять до **епічних творів**.

Є також твори, що призначені для постановки на сцені — це **драматичні твори**. Персонажі драми зображені в дії, а основні форми викладу — **діалог і монолог**.

Вагоме місце серед жанрового розмаїття літературних творів посідають **ліричні твори — вірші**. Переважно вони написані віршованою мовою. У них немає розгорнутого сюжету — опису подій, вчинків, обставин, що спонукають героя до певних дій. Предметом опису в ліричних творах є внутрішній світ *ліричного героя*, його емоційний стан, переживання, думки, почуття, настрої.

Пригадайте, які ліричні твори ви вивчали в початкових класах. Які з них можете прочитати напам'ять? Прочитайте.

ТАРАС ШЕВЧЕНКО (1814–1861)

Ім'я Тараса Григоровича Шевченка — великого українського поета і художника, славу і гордість українського народу — ви вже знаєте. Знаєте і деякі його вірші. А написав Т. Шевченко їх дуже багато. Найперша його книжка називалася «Кобзар». Тому поета часто називають Кобзарем, тобто народним співцем.

Жив Т. Шевченко у 19 столітті. Писав про красу рідної землі й тяжке життя селян-кріпаків, закликав народ до боротьби. За це цар тяжко покарав поета. Його на десять років віддали в солдати, заборонили малювати і писати. Однак Т. Шевченко не скорився. Він продовжував писати вірші, у яких оспівував рідну Україну, звеличував її народ.

Про своє дитинство поет писав так:

Не називаю її раєм,
Тії хатиночки у гаї
Над чистим ставом край села...
... В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.
Там матір добрую мою

Ще молодую — у могилу
Нужда та праця положила.
Там батько, плачучи, з дітьми
(А ми малі були і голі)
Не витерпів лихої долі,
Умер на панщині. А ми
Розлізлися межі людьми,
Мов мишенята...

(За О. Хорошковською)

1. Прочитайте вірш спочатку мовчки, а потім — уголос, передаючи інтонаційно почуття вірша.
2. Чому поет не може назвати раєм життя в рідній хаті «над чистим ставом край села»? Як жили батьки поета? Яка їхня доля? А їхніх дітей?
3. Як іще називають Т. Шевченка? Поясніть чому.

СВІТАЄ

Світає, край неба палає¹;
 Соловейко в темнім гаї
 Сонце зустрічає.
 Тихесенько вітер віє.
 Степи, лани мріють²;
 Між ярами³ над ставами⁴
 Верби зеленіють.
 Сади рясні похилились;
 Тополі по волі
 Стоять собі, мов сторожа,

Розмовляють з полем.
 І все то те, вся країна
 Повита красою,
 Зеленіє, вмивається
 Дрібною росою.
 Споконвіку вмивається,
 Сонце зустрічає...
 І нема тому почину,
 І краю немає!

Вам уже відомо, що музичність і виразність віршів досягається за допомогою *рітму* та *ріми*. Існують також інші засоби виразності, без яких важко уявити поезію. Це **художні засоби**, або **трюпи**, які письменники використовують для створення поетичних образів.

Художні засоби (трюпи) — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До них належать епітет, метафора, персоніфікація, порівняння тощо.

Прочитайте ще раз уважно вірш Т. Шевченка «Світає» і ви, безперечно, помітите, що письменник говорить про природу як про живу істоту. Так, у нього *соловейко сонце зустрічає, тополі розмовляють, країна вмивається росою*. Як ви бачите, неживі предмети поет наділяє людськими якостями. Такий прийом називається *персоніфікацією*. Це один із різновидів метафори.

Персоніфікація (від лат. *persona* — особа і *facere* — робити) — вид метафори: надання предметам, явищам природи та поняттям властивостей людей, олюднення їх (на відміну від уособлення — оживлення). Часто персоніфікації використовують у байках, казках і легендах. У них тварини, рослини і неживі предмети, як і люди, мислять, розмовляють, здійснюють певні вчинки. Персоніфікація збагачує мову літературних (художніх) творів, особливо поетичних. Ми навіть не помічаємо, що вживаємо цей художній засіб у щоденному спілкуванні: *сонце встало, пішов дощ, ...*

Метафора (гр. *metaphora* — перенесення) — художній засіб, який розкриває ознаки і властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета за подібністю. При цьому прямі ознаки поєднуються з переносними.

Слухаємо митців слова

Послухайте вірш Т. Шевченка «Світає» у виконанні акторів:

<https://www.youtube.com/watch?v=-U5PT9I9McA>

Як актору вдалося передати настрій, створений поетом у вірші?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть, як ви розумієте вислови «край неба палає», «степи, лани мріють», «тополі... стоять, мов сторожа».

1. Які почуття викликала у вас поезія?

2. У якому темпі та з яким почуттям слід її читати?

¹ *Палати* — горіти, даючи велике полум'я.

² *Мріяти* — тут: ледве виднітися.

³ *Яр* (пол. *wąwóz*) — глибока довга западина, що утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід тимчасовими потоками; прірва.

⁴ *Став, ставок* — водоймище з непроточною водою.

3. Який час доби зображений у вірші? Знайдіть і прочитайте рядки, у яких поет описує світанок. Розкажіть, яким ви уявляєте ранок, описаний у вірші.
4. Що ви уявляєте під час читання вірша? Що чуєте?

Пейза́ж (пол. — *pejzaż*) у художньому творі — словесний опис природи, який створюється за допомогою художніх засобів — епітетів, порівнянь, метафор тощо.

Спробуйте намалювати словесну картину до таких слів:

I група «Сади рясні похилились»; II група «Степи, лани мріють».

Які фарби ви використаєте?

У квітні 1847 року Т. Шевченка було заарештовано за участь у Кирило-Мефодіївському братстві. Поет деякий час перебував під слідством у казематі Петропавлівської фортеці. Постійні допити, довгі, самотні дні й ночі в камері-одиночці пригнічували його. Там письменник згадував мальовничі пейзажі рідної України, її вишневі сади, ліси, мирних, працьовитих і доброзичливих українців. Багато пережив і передумав Т. Шевченко за цей час. Він не знав, чи побачить ще колись свою Батьківщину.

Саме в цей трагічний для поета час він створив один із найбільш сонячних і життєрадісних віршів — «Садок вишневий коло хати...», який увійшов до поетичного циклу з тринадцяти творів «В казематі». Вірш написаний у фольклорному стилі, тому не дивно, що став народною піснею. Він покладений на музику українськими композиторами Я. Степовим, М. Лисенком, Г. Хоткевичем, російським — П. Чайковським, білоруським А. Богатирьовим.

Надзвичайно простий, без особливих художніх засобів, твір чарує своєю поетичністю. Та найбільше вражає те, що написаний він за похмурими тюремними ґратами.

Поезія «Садок вишневий коло хати...» — один із небагатьох творів Т. Шевченка, у якому змальована ідилічна картина українського села без кріпаччини.

САДОК ВИШНЕВИЙ КОЛО ХАТИ

Садок вишневий коло хати,
хрущі¹ над вишнями гудуть,
плугатарі² з плугами йдуть,
співають ідучи дівчата,
а матері вечерять ждуть.
Сім'я вечеря коло хати,
вечірня зіронька встає.
Дочка вечерять подас,
а мати хоче научати,
так соловейко не дає.
Поклала мати коло хати
маленьких діточок своїх;
сама заснула коло них.
Затихло все, тільки дівчата
та соловейко не затих.

Ілюстрація українського художника Василя Касіяна до вірша «Садок вишневий коло хати...»

¹ Хрущі — великі жуки.

² Плугатарі — орачі, ті, хто ходить за плугом.

1. Яку картину ви уявили, читаючи вірш? Яким настроєм сповнена поезія?
2. Назвіть пестливі слова, вжиті у вірші. Як вони допомагають автору передати своє ставлення до зображуваного?
3. Що, на вашу думку, спонукало поета написати такий ліричний, світлий вірш за тюремними ґратами?
4. Розгляньте ілюстрацію українського художника Василя Касіяна до вірша «Садок вишневий коло хати...». Порівняйте картину вечірнього пейзажу, створену поетом і художником?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть значення виразів: «вечірня зіронька встає»; «мати хоче научати, так соловейко не дає». Пригадайте, як називається такий художній засіб.

Зверніть увагу, у вірші велика кількість дієслів. Саме дієслова роблять вірш динамічним, коли одна картина змінюється іншою, створюється цілісний образ, у якому все діє, рухається, живе.

Міркуємо над особливістю ліричного твору

1. Що вам підказує, що це поетичний, а не прозовий твір? Пригадайте, що називається римою. Знайдіть у вірші слова, які римуються.
2. До якої лірики належить вірш «Садок вишневий коло хати...»? Що допомогло вам це зрозуміти?

1. Пригадайте, за яких життєвих подій була написана поезія. Чим пов'язана особиста доля Т. Шевченка з однією з таких родин, про яку він пише у вірші? Під час відповіді посилайтесь на відомі вам біографічні дані письменника.
2. Яку власну мрію висловив Т. Шевченко у вірші?
3. Як ви вважаєте, чи правий був І. Франко, який написав: «Вся та вірша — немов моментальна фотографія настрою поетової душі, викликаного образом тихого, весняного українського вечора»? Прочитайте вірш Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...» польською мовою в перекладі Євгена Самохваленка — українського поета, що живе в Польщі:

Wiśniowy sad, opodal chata,
Chrabąszczy rozbrzęczony tan.
Oracze opuszczają łąn,
Dziewczęcy śpiew beztrosko wzłata,
Mateńki wszak czekają nań.
Jaśniej zorza. Domownicy
Oblegli stół — wieczoru nimb,
Córuchna usługuje im,

Mateńka rada śnić w tęsknicy,
Lecz słowik wciąż przeszkadza w tym.
Pokładła matka wniebowzięta
Czeladki grono lubej swej,
Świat cały widząc w trosce tej,
Zapadła cisza, lecz dziewczęta
Ze słowikami wodzą rej.

Зверніть увагу, що Є. Самохваленко реалістично відтворив оригінальний текст Т. Шевченка, зберігаючи одночасно всі його образи і картини за допомогою вдало підібраних прийомів.

Прочитайте вірш Т. Шевченка «За сонцем хмаронька пливе...». Зверніть увагу на засоби художньої виразності: паузи, інтонацію, логічний наголос, темп читання.

ЗА СОНЦЕМ ХМАРОНЬКА ПЛИВЕ

За сонцем хмаронька пливе,
Червоні поли¹ розстилає
І сонце спатоньки зове
У синє море: покриває
Рожевою пеленою²,
Мов мати дитину.
Очам любо. Годиночку,
Малую годину
Ніби серце одпочине,
З Богом заговорить...

А туман, неначе ворог,
Закриває море
І хмароньку рожевую,
І тьму за собою
Розстилає туман сивий,
І тьмою німою
Оповиє³ тобі душу,
Й не знаєш, де дітись,
І ждеш його, того світу⁴,
Мов матері діти.

1. Чи сподобався вам вірш? Чим саме?
2. Яку ви уявили картину, коли читали цей вірш?
3. До якого виду описів ви б віднесли цю поезію?
4. Якими художніми засобами поет створив пейзажну картину? За допомогою яких зорових образів? А яких слухових? Які кольори переважають у вірші?
5. Пригадайте, що таке символ. Які символи використав поет, описуючи словесну картину природи?
6. Чого очікує ліричний герой, у що він вірить?

Символ (грец. «знак») — умовне позначення якого-небудь предмета, поняття або явища; художній образ, що умовно відтворює усталену думку, ідею, почуття. В українських віршах наявні традиційні уснопетичні народні символи: сонце, місяць, зіроньки, човен, терен, верба, весна та ін.

Позмагайтеся, хто виразніше прочитає поезію.

Радимо прочитати

С. Васильченко. «У бур'янах». Д. Красицький. «Дитинство Тараса».

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827–1893)

Леонід Іванович Глібов — відомий український письменник, насамперед байкар і поет. Народився він у чарівному краї — на Полтавщині. Змалку Льолик (так у дитинстві називали Л. Глібова) любив квіти та інші рослини, залюбки доглядав за квітником. За це його жартома називали «квітковий король».

Л. Глібов складав вірші про красу рідної природи, писав байки, у яких висміював хвальків, нероб і хапуг, а також створював жартівливі пісні, вірші-загадки з відгадками, акровірші, які дуже подобаються дітям. Свої твори друкував під псевдонімом Дідусь Кенир. Чому обрано такий дивний псевдонім, запитаєте ви? Кажуть, що колись його батько купив собі

¹ *По́ли* — крайні передні частини верхнього одягу.

² *Пеле́на* — передня частина спідниці; тканина; щось суцільне.

³ *Опови́є* — обволікає, огортає.

⁴ *Того світу* — тут: світла.

дуже співочу пташку — канарку, таку, що послухати її сходились майже всі сусіди. На питання: «Куди йдете?» вони відповідали: «До Івана Кенира». Після того батька Л. Глібова так і прозвали по-вуличному — Кенир. Це батькове прізвисько згодом стало псевдонімом видатного українського байкаря, і діти з нетерпінням чекали нових творів улюбленого Дідуса Кенира.

Чи знаєте ви, що...

Л.Глібов відомий не лише як письменник, а і як талановитий педагог, який дуже любив дітей. «Як учитель Леонід Глібов користувався надзвичайною любов'ю учнів, — розповідав про нього тогочасний журналіст. — Він був зовсім не схожий на тогочасних педагогів. Захоплює та прекрасно читав лекції та майже ніколи не запитував про домашні завдання. Визначений на це час він використовував для читання книг. Часто для таких, що зовсім не стосувалися його спеціальності. При цьому ніколи і нікого не карав. На його уроках завжди був зразковий порядок».

ХИМЕРНИЙ, МАЛЕНЬКИЙ

Химерний, маленький,
Бокастий, товстенький
Коханчик удався;
У тісто прибрався,
Чим смачним напхався,
В окропі купався.
На смак уродився,
Ще й маслом умився,
В макітрі скавав ...
Недовго нажився,
У дірку скотився,
Круть-верть — та й пропав.
Хотів був догнати —
Шкода шкандибати¹:

1. Які слова допомогли вам знайти відгадку? Прочитайте.
2. Яким настроєм пройнятий вірш? Як вдалося автору викликати у читача радість?
3. Яка ваша улюблена страва? Чи знаєте ви, як її готують? Розкажіть.

Лови не лови!
А як його звати —
Лінуюсь сказати,
А нуте лиш ви!
«То ж, діду коханий,
Вареник гречаний!» —
Кричить дівтора.
Чому не вгадати!
Не бігать шувати
Такого
добра.

Пам'ятник варенику,
м. Черкаси

Фантазуємо, творимо

Складіть загадку про свою улюблену страву. Загадайте її однокласникам. Ваші загадки можуть бути прозовою чи віршованою мовою.

Л. Глібов складав для дітей загадки-акровірші. Якщо ви уважно придивитесь до перших літер кожного рядка, то вам нескладно буде знайти відгадку. Тож читайте уважно!

¹ Шкандибати — повільно йти.

Акрівіри — це віршований твір, у якому початкові літери кожного рядка утворюють якесь слово чи фразу.

ХТО ВОНА?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане, —
І здалеку бистренько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А діткам більше буде.

ХТО СЕСТРА І БРАТ?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно
прибралась?
Рано до схід сонечка рососою вмивалась,
Є у мене листячко, пахучії квіти,
Чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
Аж до моря славонька про мене літає,
Із моєї сипанки смачна страва буде,
Поливку і маслечко дадуть добрі

люде!»
«Рівна, сестро милая, нам доля
з тобою, —
Обізвався братичок десь за бороною. —
Скрізь по людях склалася і про мене
слава,
Он і в полі, вітрику, кипить моя
страва».

1. Як розповідають про себе герої вірша?
2. Зверніть увагу на зменшено-пестливі суфікси у словах. Прочитайте ці слова. Який настрій автору вони допомагають створити?

ЧИЖ ТА ГОЛУБ

Весною Чижик молоденький,
Такий співучий, проворненький¹,
В садочку все собі скакав
Та якось у сильце² й попав;
Сердега в клітці рветься, б'ється...
А Голуб бачить та й сміється:
— А що? Попавсь? От тобі й на!

Вже, певно, голова дурна...
Не бійсь, мене б не піддурили,
Хоч як би не хитрили,
Бо я не Чижик! Ні... оце! —
Аж гульк — і сам піймався в сильце.
Ото на себе не надійся,
Чужому лихові не смійся!

Ви прочитали байку Л. Глібова «Чиж та Голуб». Пригадайте, що називається байкою. Свою відповідь звірте з поданими нижче відомостями.

Байка — один із творів словесного мистецтва, відомий ще з давнини. У Стародавній Греції байки складав раб, якого звали Езоп. Прямо висловлювати свої думки він не міг, бо

¹ *Проворненький* — від проворний — швидкий, рухливий.

² *Сильце* — пристрій у вигляді петлі для вилову птахів та дрібних тварин.

це було небезпечно. Тому Езоп вдавався до розповіді, сповненої натяків і недомовок, тобто алгорії.

Пізніше байка стала відомою у всьому світі.

Персонажами байки можуть бути люди, тварини і навіть неживі предмети, наділені рисами людського характеру. Так, вовк відрізняється жадібністю і жорстокістю, лисиця — хитрістю і користолюбством, сова — мудрістю, ведмідь — грубістю, лев — благородством. Таке перенесення рис людини на неживі предмети або тварин називається **уособленням**.

Байка часто закінчується коротким повчанням, у якому розкривається основна думка, тобто **мораль байки**. Через неї люди вчать, як слід правильно поводитися в житті.

Байки писали такі українські письменники, як Леонід Глібов, Григорій Сковорода, Іван Франко, Борис Грінченко, Павло Глазовий та інші.

Байка (пол. — baśń, bajka) — це невеликий алегоричний повчальний твір. дійовими особами якого є тварини, рослини або неживі предмети, наділені людськими рисами.

Алегорія — один із видів художніх засобів, в основі якого лежить перенесення значення одного слова на інше; буквально перекладається як «іносказання».

Уособлення — це перенесення властивостей, рис людини на неживі предмети або абстрактні поняття.

1. Хто головні герої байки? Яка пригода сталася з Чижиком?
2. Як ви ставитеся до слів Голуба? Які риси характеру Голуба вони підтверджують?
3. У яких рядках висловлена основна думка байки? Кого стосується ця мораль — пташок чи людей? Поясніть.

Учімося читати виразно

Підготуйтеся до виразного читання байки. Прослідкуйте, як буде змінюватися інтонація, темп та сила голосу під час читання.

Фантазуємо, творимо

Спробуйте передати зміст байки у вигляді казки. Чим буде відрізнятися створена вами казка від прочитаної байки? (Темою, змістом, побудовою, героями, мовою: прозова чи віршована).

ЖУРБА

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька...
Як скло, вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,

Мов журяться вони,
Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко
І понесе вода.

Журюся й я над річкою...
Біжить вона, шумить,
А в мене бідне серденько
І мліє, і болить.

Ой річечко, голубонько!
Як хвилички твої —

Пробігли дні щасливі
І радощі мої...
До тебе, любя річенько,
Ще вернеться весна;
А молодість не вернеться,

Не вернеться вона!

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

Як хороше, як весело
На білім світі жить!..
Чого ж у мене серденько
І мліє, і болить?

Болить воно та журиться,
Що вернеться весна,
А молодість... не вернеться,
Не вернеться вона!

1. Яку картину ви уявили, коли читали вірш? Який настрій автора відчували? А який настрій виник у вас? Чому сумує ліричний герой? Чому журяться верби?

2. До кого звертається поет?

3. Яку пору року описує поет на початку, а яку наприкінці вірша?

4. Як пов'язані між собою стан природи і людини у створеній поетом картині?

5. У яких рядках висловлено основну думку поезії? Чи погоджуєтесь ви з автором? Поясніть чому.

6. Розгляньте ілюстрацію до твору. Якими рядками вірша можна її описати?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

1. Знайдіть у вірші образні слова й вислови. Навіщо автор вживає їх?

2. Поміркуйте над змістом порівняння: «зелений гай, неначе рай». Доберіть до нього синоніми. Чому поет називає природу раєм? Чи доводилося вам бачити такі «райські куточки» природи? Розкажіть про них.

Учімося читати виразно

Підготуйтеся до виразного читання. Яким голосом і в якому темпі треба читати цей вірш? Скористайтесь наведеним нижче варіантом партитури тексту:

Стоїть гора високая //

Попід горою / гай //

Зелений гай / густесенький //

Неначе справді рай //

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО (1935–1963)

Життя Василя Андрійовича Симоненка часто порівнюють зі спалахом блискавиці: таким яскравим і коротким воно було. Народився він на Полтавщині в бідній селянській родині. Дитинство його минало у важких воєнних і повоєнних роках, сповнених страждань і голоду.

Батька у Василька не було, він залишив сім'ю. Хлопця виховували дідусь і мама, які його дуже любили, і ніколи не сварили за книжки, які він читав зранку до вечора.

До школи хлопцеві доводилося ходити пішки більше 9 км. Через багато років у новелі «Дума про діда» Симоненко згадуватиме: «...я ходив тоді в восьмий клас. Дев'ять кіло-

мётрів було до школи. Як на мої чотирнадцять років, то це не так вже й мало. Та це ж тільки в один кінець дороги!..» Матері казав, що неважко, доки дійде, усі уроки повторить, а зі школи — усі вивчить і всі пісні переспіває. Школу В. Симоненко закінчив із золотою медаллю. Він був дуже обдарованою дитиною, мав гарну пам'ять та гострий розум. Писати майбутній поет почав ще в шкільні роки, вірші вміщував у шкільній стіннівці¹.

В. Симоненко любив життя і ненавидів смерть, та доля подарувала йому лише неповних 29 років. Помер поет від невиліковної хвороби нирок. Поховали його в місті Черкаси. На пам'ятнику — слова-заповіт із його «Лебедів материнства»:

Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

Слухаємо митців слова

Послухайте живий голос Василя Симоненка https://ridna.ua/media/audio/symonenko/01_symonenko.mp3:

«Що я можу сказати про себе?

Ще так мало прожито і так мало зроблено. Хочеться бути людиною, хочеться робити гарне і добре, хочеться писати такі вірші, які б мали право називатися поезією. І якщо це мені вдається рідко, то це не тому, що я не хочу, а тому, що мало вмію і мало знаю.

Найбільше люблю землю, людей, поезію і... село Біївці на Полтавщині, де мама подарувала мені життя. Ненавиджу смерть.

Найдужче боюся нещирих друзів».

Василь Симоненко. Інтерв'ю² кореспондентів³ радіо.

Що розповів про себе В. Симоненко? Чи погоджуєтесь ви з ним? Поясніть свої міркування.

Фантазуємо, творимо

Уявіть, що ви даєте інтерв'ю. Що б ви розказали про себе?

ЛЕБЕДІ МАТЕРИНСТВА

(уривок з вірша)

Виростеш ти, сину, вирушиш в дорогу,
Вирушать з тобою приспані тривоги.
Можеш вибирати друзів і дружину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.
Можна вибрати друга і по духу брата,
Та не можна рідну матір вибирати.
За тобою завше⁴ будуть мандрувати

Очі материнські і білява хата.
І якщо впадеш ти на чужому полі,
Прийдуть з України верби і тополі,
Стануть над тобою, листям затріпочуть,
Тугою прощання душу залоскочуть.
Можна все на світі вибирати, сину,
Вибрати не можна тільки Батьківщину.

¹ *Стіннівка* — скорочення від «стінна газета», тобто газета, яку вивішують на стіні.

² *Інтерв'ю* — бесіда між двома і більше людьми, під час якої одна людина ставить запитання, а інша відповідає.

³ *Кореспондент* — співробітник журналу, газети або радіо, який надає для них певну інформацію.

⁴ *Завше* — завжди.

1. Про що розповідає батько синові? Чого навчає?
2. У яких рядках виражена основна думка вірша?
3. Який настрій поезії?

В. Симоненка називають «лицарем української літератури». Щоб зрозуміти таке порівняння, пригадайте, хто такі лицарі. У які часи вони жили? Якими були?

Яких ще письменників — української, польської чи зарубіжної літератури можна назвати «лицарями мистецтва слова»?

Вивчіть напам'ять вірш «Лебеді материнства».

Радимо прочитати

Казки «Подорож у країну Навпаки» і «Цар Плаксій та Лоскотон».

ПАВЛО ТИЧИНА (1891–1967)

Народився Павло Григорович Тичина 27 січня 1891 року на Чернігівщині в селі Піски. Важко жилося сім'ї, у якій було дев'ятеро дітей. Павло був сьомим (усього мати народила тринадцятеро, четверо з них померли).

Малий Павлик ріс вразливою дитиною, чутливою до краси. Він милувався комашкою, травинкою в росі, звуками природи, що линули звідусіль. А прищепили йому любов до природи батьки — добрі й сердечні люди.

Пригадувалися П. Тичині зітхання й сльози матері, завжди заклопотаний батько, що був учителем «школи грамоти» і сільським дяком. З великою теплотою згадував поет свою першу вчительку, яка прищепила йому любов до книги та музики. Вона виявила в дитини неабиякі вокальні дані, наявність абсолютного слуху і феноменальної пам'яті. «Серафима Миколаївна, помітивши мій голос і слух, — писав пізніше П. Тичина, — відібрала мене до свого хору, і я з своєю молодшою сестрою Оксаною вечорами ходив на співанки до школи. Які це були прекрасні для мене хвилини!»

Із Серафимою Миколаївною пов'язані й інші спогади поета, зокрема про новорічне свято, на якому Павло разом із мішечком горішків отримав у подарунок книжки, які з того часу часто читались у родині Тичини.

П. Тичина був надзвичайно обдарованою людиною. Не тільки вірші писав, а й гарно малював (особливо любив малювати пейзажі), грав на багатьох музичних інструментах (фортепіано, сопілці, кларнеті, гобої), чудово співав, писав музику. Ці таланти позначилися на його поетичних творах: вони звучать, як музика; у них багато світла, тепла, яскравих барв. Уважно прислухайтеся до віршів П. Тичини — і почуєте шум гаїв, шелест трав, жебоніння струмка, плюскіт річкових хвильок, подих вітерцю, спів і крик птахів, голоси тварин.

Поезія П. Тичини не лише музична, а й живописна. Поет ніби вимальовує кожне слово, беручи на пензлик то золотисту, то небесно-блакитну, то сонячно-весняну, то казково-осінню фарбу...

А ще у його поезії живуть глибокі почуття. Це і радість, яку дає поетові лісова квітка, метелик чи польовий дзвіночок. Це й осінній смуток, коли все навколо засинає й останні пожовклі листочки опадають з дерев. Це й почуття любові до тієї краси, що нас оточує. А красою для Павла Тичини є земля і небо, метелик і пташка, трава й дерево, рідний край і та мова, яка робить людину поетом.

А ще П. Тичині легко давалося вивчення іноземних мов. Він вільно володів майже двадцятьма іноземними мовами — вірменською, грузинською, арабською, турецькою, ідиш та іншими.

П. Тичина не лише писав вірші, багато з яких покладені на музику, а й робив цінні переклади творів інших письменників українською мовою.

Чи уважно ви читали?

1. Що ви дізналися про дитинство П. Тичини?
2. Кого, крім батьків, з теплотою згадував поет?
3. Якими талантами був наділений П. Тичина?
4. На яких музичних інструментах він грав?
5. Скільки мов знав П. Тичина?

Чи знаєте ви, що...

Вокаліст львівського рок-гурту «Гич-Оркестр» Мар'ян Пиріг у 2016 році записав альбом на вірші П. Тичини. За словами музиканта, ідея «заспівати» П. Тичину виникла спонтанно, під час перебування на хуторі у Тернопільській області. В альбомі, записаному за два дні, відсутні спецефекти: лише живі акустичні інструменти та реальні звуки природи. «Гаї шумлять», «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила», «В темряві ночі», «Ви знаєте, як липа шелестить» — ці та інші вірші П. Тичини відтепер можна послухати в якості пісень.

Мар'ян Пиріг виклав свій альбом під назвою «Поетичний» в Інтернет, у вільний доступ. Послухати або скачати його можна за посиланням: <http://notatky.com.ua/pyrih-poetychnyj/>

1. Які почуття виникають у вас, коли ви перебуваєте на природі?
2. Чи доводилося вам коли-небудь вслухатися в шум дерев? Які враження у вас виникали?
3. Чи спостерігали ви за тим, як біжать хмарки? Якою тоді була погода? Розкажіть про це.
4. Чи слухали ви церковний дзвін? Чи почувалися ви колись ластівкою в польоті? Поділіться своїми враженнями.
5. Пригадайте, які вірші про природу ви читали на попередніх уроках. Чим саме вони вам запам'яталися?

Слухаємо митців слова

Прослухайте музичний твір «Гаї шумлять...» (слова Павла Тичини, музика Георгія Майбороди) у виконанні Лариси Остапенко <https://www.youtube.com/watch?v=EQemwN6pLxs> або Остапа Дарчука <https://www.youtube.com/watch?v=4aPs11B6iVE>.

Чи вдалося композитору і поету створити картину природи?

ГАЇ ШУМЛЯТЬ...

Гаї шумлять —
Я слухаю.
Хмарки біжать —

Милуюся.
Милуюся-дивуюся,
Чого душі моїй

так весело.
Гей, дзвін гуде –
Іздалеку.
Думки пряде –
Над нивами.
Над нивами-приливами,
Купаючи мене,
мов ластівку.
Я йду, йду –
Зворушений.
Когось все жду –
Співаючи.

Співаючи-кохаючи
Під тихий шепіт трав
голублячий.
Щось мріє гай –
Над річкою.
Ген неба край –
Як золото.
Мов золото — поколото,
Горить-тремтить ріка,
як музика.

1. Який настрій викликав у вас прослуханий/прочитаний твір?
2. Хто є ліричним героєм у вірші? Чим він милується?
3. Прочитайте рядки, у яких йдеться про шум гаю й шелест трав. Які звуки допомагають почути цей «шум»?

Якщо читати поезію вдумливо і виразно, відчуваємо повтор приголосних ж, ч, ш, які відтворюють шепіт природи; г, дз, з — звук дзвона над полями, тому уявити і «почути» написано легко.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

1. Перечитайте другу строфу. Уявіть ледь помітне тремтіння повітря в спеку. Це явище поет передав образним висловом «думки пряде над нивами». Що він означає? А який би ви придумали образний вислів для цього явища?
2. Чи бачили ви, як хвилюється нива під вітром? Що вона нагадує? Як ви розумієте вислів «нивами-приливами»?
3. Знайдіть у вірші порівняння. З чим порівнює автор неба край? А з чим можете порівняти його ви?
4. В останніх трьох рядках описано річку при заході сонця, яке освітлює їх дрібні хвильки. Чим вони нагадують «золото-поколото»?
5. Як ви розумієте вислови «хмарки біжать», «мріє гай», «думки пряде»? Як називаються такі художні засоби? Які риси людини перенесені на предмети природи?

Фантазуємо, творимо

Спробуйте усно намалювати картину, яка постала перед вашими очима. Які кольори переважають на малюнках? Як ви думаєте, що символізують такі кольори?

Пейзажна лірика — це вірші про природу, у яких передаються почуття, переживання, настрої ліричного героя під час спілкування з природою.

Розгляньте малюнок П. Тичини «Пейзаж». Відомо, що краєвиди він змальовував у рідних Пісках. Сучасники зауважують, що вони були ніби підготовчими матеріалами до його поетичних задумів. Чи погоджуєтесь ви з такою думкою? Обґрунтуйте свою відповідь.

*Пейзаж. Час створення невідомий.
Чиеюсь рукою запис: «Малюнок П. Г. Т.
Під час німецької окупації зберігався
у т. Павлюка А. К.»*

НЕ БУВАВ ТИ У НАШИХ КРАЯХ!

Не бував ти у наших краях!
Там же небо — блакитні простори...
Там степи, там могили, як гори.
А веснянії ночі в гаях!..
Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
Коли сам весь тремтиш, весь
смієшся, ридаєш.
Серце б'ється і б'ється в грудях...
Не бував ти у наших краях.
Не бував ти у наших краях,

Бо відтілі не таким би вернувся!
Чув про степ, що ген-ген
простягнувся? —
Єсть там люди — й зросли у степах,
—
Що не люблять, не вміють ридати.
Що не можуть без пісні і нивки
зорати!
Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
Не бував ти у наших краях.

1. Чи сподобався вам вірш? Чим саме? Який уривок із поезії сподобався найбільше?
2. Які почуття викликала у вас поезія?
3. Зверніть увагу, що вірш побудований у формі діалогу з уявним співрозмовником. До кого звертається автор?
4. У вірші автор жодного разу не вживає слово «Україна», «український». Але ми розуміємо про які «краї» він з таким захопленням розповідає. Як це йому вдалося зробити?
5. Як поет говорить про людей свого краю? Чи погоджуєтесь ви з ним? У яких рядках звучить почуття гордості автора за свій народ? Що б ви додали до сказаного автором?
6. У вірші П. Тичина описує красу рідного краю. Чи можна вважати таку поезію патріотичною? Обґрунтуйте свою думку.

Уявіть себе художником. Спробуйте намалювати словесну картину українського пейзажу. Які кольори ви б використали, щоб намалювати картину?

БЛАКИТЬ МОЮ ДУШУ ОБВІЯЛА...

Блакить мою душу обвіяла,
Душа моя сонця намріяла,
Душа причастилася¹ кротості² трав —
Добрідень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка.
На квітці метелик мов свічечка.
Хвилюють, маюють³, квітують поля —
Добрідень тобі, Україно моя!

¹ Причастілася — доторкнулася.

² Кротості — тут: спокою.

³ Маюють — бувають.

1. Які почуття, настрої, думки викликала у вас поезія?

2. З якими почуттями ліричний герой звертається до України?

3. Які художні засоби допомогли поету передати красу природи України? Випишіть їх у зошити. Поясніть, як ви розумієте рядки поезії «*Душа моя сонця наміряла*», «*Душа причастилася кротості трав...*».

4. Які кольори ви б використали, якби були художником і малювали картину українського пейзажу за віршем П. Тичини «*Блакить мою душу обвіяла...*»? З чим у вас асоціюється блакитний колір?

5. Розкажіть, який вірш П. Тичини вам сподобався найбільше. Чим саме?

Навчіться виразно читати поезії П. Тичини. Намагайтеся передати емоції автора і водночас свій настрій, дотримуйтеся інтонації розділових знаків, пам'ятайте про логічні наголоси.

Вивчіть напам'ять один із віршів П. Тичини.

ДМИТРО ПАВЛИЧКО (НАРОДИВСЯ 1929 РОКУ)

Дмитро Васильович Павличко подарував дітям чудові книжечки — казку «*Золоторогий Олень*», «*Дядько Дош*», «*Де найкраще місце на землі*» та інші. Вони валять читача своєю щирістю, красою художнього слова та простотою, за якою ховаються зовсім не прості думки.

У поетичній спадщині Д. Павличка багато творів, присвячених рідній мові. Ставлення до рідної мови для нього — то найвищий критерій моральності, взагалі вартості людини.

Чимало поезій Д. Павличка покладено на музику, а славнозвісна пісня «*Два кольори*» за популярністю може конкурувати з багатьма відомими піснями.

Пропонуємо вам познайомитися лише з деякими поезіями митця. Упевнені, що ви не залишитеся байдужими!

ОСІНЬ

Небеса прозорі,
Як глибінь ріки.
Падають, як зорі,
З явора листки.

А над полем нитка
Дзвонить як струна,
Зажурилась квітка —
Чує сніг вона.

1. Яку картину ви уявили, читаючи вірш?

2. Які образні слова в цьому вірші ви вважаєте найвиразнішими?

3. Розгляньте ілюстрацію. Порівняйте картини осені, зображені поетом і художником. Яка осінь подобається вам? Чому?

Учімося читати виразно

Підготуйтеся до виразного читання вірша. Поміркуйте, як потрібно читати вірш: швидко чи повільно, голосно чи тихо? Намагайтеся передати спокій осінньої природи й водночас відчуття легкого суму.

Послухайте музичну композицію італійського композитора Антоніо Вівальді «Осінь» із циклу «Пори року»: <https://www.youtube.com/watch?v=Ec6mhFqaqgU>

Порівняйте картини осені, створені різними митцями.

Фантазуємо, творимо

Продовжіть міркування за зразком:

небеса прозорі — небо високе, чисте, блакитне;

листки (що роблять?) ...;

квіти (які?)

Довідка. Падають, кружляють, танцюють, сумують, зів'ялі, засохлі, сумні.

Створіть свою осінь за допомогою слів або фарб. Уживайте художні засоби — епітети, метафори, порівняння.

ДЕ НАЙКРАЩЕ МІСЦЕ НА ЗЕМЛІ?

Де зелені хмари яворів
Заступили неба синій став,
На стежині сонце я зустрів,
Привітав його і запитав:
— Всі народи бачиш ти з висот,
Всі долини і гірські шпилі.
Де ж найбільший на землі народ?

Де ж найкраще місце на землі?
Сонце усміхнулося здаля:
— Правда, все я бачу з висоти.
Всі народи рівні. А земля
Там найкраща, де вродився ти!
Виростає, дитино, й пам'ятай:
Батьківщина — то найкращий край!

1. Що запитав ліричний герой у сонця? Яку відповідь отримав? Прочитайте.
2. У чому хоче переконати нас, читачів, автор? Чи погоджуєтесь ви з ним? Поясніть.
3. У яких рядках висловлено основну думку вірша? Прочитайте. Як ви розумієте ці рядки? Поясніть.

Прочитайте вірш Д. Павличка «Звернення». Поясніть, як ви розумієте його назву.

ЗВЕРНЕННЯ

До вас, мої рідні, звертаюся я
Найменший у нашій сім'ї:
Стоїть на узліссі ялинка моя —
Не рубайте її!
На озері плаває пташка моя —

Не убийте її!
Яскріє на небі зірка моя —
Не згасіте її!
Світ-казку буде мрія моя —
Не спиняйте її!

1. Яким ви уявляєте героя вірша? До кого він звертається?
2. Як ви вважаєте, що звучить у його зверненні: прохання, наказ, заклик? Чому ви так думаєте?
3. Про що дбає хлопчик? Чому він про це тривожиться? Чи виправдані його тривоги? Поясніть свої міркування.

4. Поміркуйте, у якому значенні вжито слово «сім'я» у першій строфі вірша. Яку сім'ю мав на увазі автор: родину чи весь народ?
5. Що ви можете сказати про характер героя вірша? Який він як людина? Що допомогло вам зробити саме такий висновок?
6. Як ви розумієте слова:

*Яскріє на небі зірка моя –
Не згасить її!*

А про яку «зірку» мрієте ви? Чого хочете досягти? Розкажіть.

Учімося читати виразно. Підготуйтеся до виразного читання. Намагайтеся під час читання передати настрій автора, його любов до усього живого на нашій землі.

Фантазуємо, творимо

Спробуйте скласти своє звернення про збереження природи до старших і молодших мешканців вашого села, міста чи вулиці.

АНАТОЛІЙ КОСТЕЦЬКИЙ – УЛЮБЛЕНИЙ ДИТЯЧИЙ ПОЕТ (1948–2005)

Анатолій Георгійович Костецький народився в Києві в сім'ї вчителів. Про свої дитячі роки письменник розповідав з гумором: «Дитинство моє було важке. «Нормальні» діти після школи відпочивали від учителів, а в школі — від батьків. А у мене вчителі і вдома, і в школі...».

Уже у 5 років він умів читати і писати, грати в шахи й плавати. А в дитячому садку, коли дорослі запитували: «Ким ти хочеш бути?», упевнено відповідав: «Письменником».

Вірші А. Костецького різні за своєю тематикою. Але провідною темою є розповідь про життя дітей: жвавих, непосидючих, вигадливих, веселих, допитливих. У своїх творах письменник ненав'язливо, без повчань говорить про те, як треба дружити, як берегти все, що нас оточує: квіточку, стеблинку, травичку, пташечку... Він майстерно поєднує дитячі мрії та фантазії з реальним світом. Мабуть, тому, що й сам у дитинстві мав мрію — стати письменником, і ця мрія його здійснилася.

А. Костецький написав близько тисячі віршів для дітей і багато цікавих прозових творів, які виховують добром, щирістю і правдою.

СПРАВЖНІ ПОДРУГИ

П'ятикласниця Людмила
вранці
мамі заявила:
— Все!
До школи я —
не йду!
Я не стерплю

цю біду.
Щастя
скінчено моє,
бо у Рити
джинси є!
І тепер зі мною
Рита

відмовляється
дружити...
Здивувалась мама дуже:
— Ви ж були
найкращі друзі!?
— Так.
Але сказала Рита:
поки буду я
ходити
не у джинсах,
а в спідниці —
їй не хочеться
й дивиться,
бо вона вважає:
жінці
для краси
потрібні джинси...

Мамо!
Дружбу виручай:
Джинси
і мені придбай!

Мама пильно
Подивилась
на похнюплену Людмилу,
а потім мовила:
— Діла-а...
Ви — спра-а-вжні подруги!.. —
й пішла...

А ви
що скажете
мені:
це справжні подруги
чи ні?

1. Як ви розумієте заголовок вірша? У якому значенні вживає автор словосполучення «справжні подруги»?
2. Що ви можете сказати про Люду та Риту? Якими рисами характеру вони наділені?
3. Чи справжні подруги Люда і Рита? Чому ви так вважаєте?
4. Поміркуйте, що таке дружба. Назвіть якості, які ви цінуєте в друзях. А що може зашкодити дружбі?

Поясніть, як ви розумієте такі прислів'я: «Скажи мені, хто твій друг, і я скажу, хто ти», «Друзі пізнаються в біді», «З розумним розуму наберешся, а з дурнем і останній загубиш».

Учімося читати виразно

Знайдіть у вірші рядки, у яких говориться про здивування мами Люди. Прочитайте їх. Спробуйте голосом передати здивування.

Прочитайте вірш виразно, передаючи голосом (дотримуючись відповідного тону, темпу, настрою) настрій Людмили та її мами.

Складіть по 3 правила справжньої дружби.

ЖИТТЯ НА ЗІРКАХ

«Існує життя на далеких зірках!»
Це радісна звістка, чи, може,
гірка?...
Нас учать у школі: «Мабутьне — за
вами!»
Нам кажуть: «З найдалшими в світі
зірками

зустрінетесь ви у своєму житті!»
Хоч я сумніваюсь у цьому... А ти?
Можливо, колись до зірок долетять.
Можливо, щасливо повернуть назад,
І буде щасливців вітати Земля.
Та тільки там буде хтось інший —
не я...

І сумно стає мені — ледь не до сліз!
Тому і кажу я собі: «Не дивись
на небо, коли висипають зірки!..»

Та знову дивлюсь, як і всі диваки.
Дивлюсь — і щасливим стаю на очах
тому, що існує життя на зірках!

1. Які почуття і який настрій викликав у вас вірш?
2. Про що міркує автор? Чи було у вашому житті, коли ви ставили перед дорослими таке саме питання?
3. Поясніть, як ви розумієте такі рядки: Нас учать у школі: «Мабутьне — за вами!»

Учімося читати виразно

Підготуйтеся до виразного читання. Зверніть увагу на розділові знаки. Прослідкуйте, як змінюється настрій ліричного героя у вірші. Коли йому стає сумно «до сліз»? А коли він відчуває себе щасливим? Намагайтеся передати цей настрій під час читання.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

У народі кажуть «народитися під щасливою зіркою», «знайти свою зірку», «зірка його згасла», «Віфлємська зірка». Як ви розумієте такі вислови?

Радимо прочитати

Жартівливі вірші А. Костецького про школу і школярів, які можна знайти в бібліотеці або в Інтернеті.

ЛІНА КОСТЕНКО — УЛЮБЛЕНА ПИСЬМЕННИЦЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ (НАРОДИЛАСЬ 1930 РОКУ)

Ліна Василівна Костенко — наша сучасниця, одна з улюблених українських письменниць. Її називають совістю України, берегинею українського народу.

У дитинстві Л. Костенко мріяла бути льотчицею. Якось вирішила стрибнути з парашутом. Узяла стару мамину парасольку, обідрала чорну тканину (адже парашут повинен бути білим, яким бачила його в небі), натягнула на каркас простирадло, забралась на горище і, відкинувши драбину, стрибнула... Звичайно, сильно забилася, але не плакала.

Коли Л. Костенко було 11 років почалася Друга Світова війна. Ці дитячі спогади вплинули на її творчість, вона багато писала про війну та мир.

Школу закінчила з медаллю. А перші вірші опублікувала в 16 років.

Твори Л. Костенко перекладено англійською, польською, білоруською, естонською, італійською, литовською, німецькою, словацькою та французькою мовами. Зокрема, її вірші на польську перекладали Флоріан Неуважний та Лешек Енгелькінг. Сама ж поетеса є авторкою перекладів чеської та польської поезій.

Пише Л. Костенко переважно для дорослих. Але є в неї чудові дитячі вірші. Про що вони? Про красу української природи. Познайомтесь із ними. У віршах поетеса ніби говорить з вами. Прочитайте — і самі переконаєтесь у цьому.

Що ви дізналися про Л. Костенко? Який випадок із життя письменниці вам запам'ятався? Чим могла закінчитися така історія?

УСЕ МОЄ, ВСЕ ЗВЕТЬСЯ УКРАЇНА

Буває, часом спіпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,

усе як є — дорога, явори,
усе моє, все зветься — Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

1. Про що цей вірш — про природу, про красу України чи про небо?
2. Доведіть словами вірша, що письменниця не просто любить, а захоплена красою природи рідної України.
3. Навіщо Л. Костенко написала цей вірш? У чому хотіла нас переконати? Чи вдалося це їй зробити?
4. Зверніть увагу, які слова часто повторюються у вірші. Що хотіла підкреслити цим Л. Костенко?
5. Які красиві місця України бачили ви? Поділіться своїми враженнями з однокласниками.
6. Розгляньте ілюстрації. Яка з них вам сподобалася найбільше? Чим саме?

Карпати. Водоспад

Природне диво Карпат — озеро Синевир

Асканія-Нова — одне з 7 чудес України

Чорне море. Одеса

ЗДИВОВАНІ КВІТИ

Сю ніч зорі чомусь колючі,
Як налякані їжачки.
Сю ніч сойка кричала в кручі,
Сю ніч ворон сказав: «Апчхи!»

Сю ніч квітка питала квітку:
— Що ж це робиться, поясни?
Тільки вчора було ще влітку,
А сьогодні вже восени!

1. Як ви розумієте заголовок вірша? Поясніть.

2. За допомогою яких слів письменниці вдалося передати тривожний стан природи — очікування осінніх холодів?

3. Які слова допомагають поетесі змалювати «живу» картину природи? Прочитайте їх. Пригадайте, як називається такий художній засіб.

4. Які дива осінньої природи доводилося спостерігати вам? Розкажіть чи намалюйте.

КРАСИВА ОСІНЬ ВИШИВАЄ КЛЕНИ

Красива осінь вишиває кліни
Червоним, жовтим, срібним,
золотим.

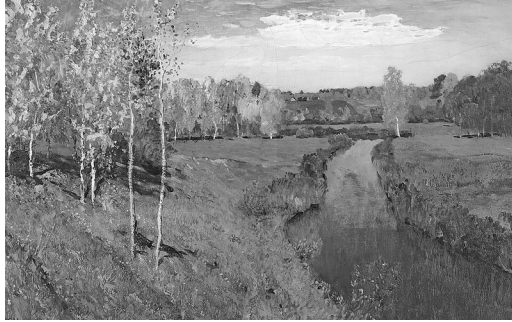
А листя просить: — Виший нас
зеленим!

Ми ще побудем, ще не облетим.

А листя просить: — Дай нам тої
втіхи!

Сади прекрасні, роси — як вино.
Ворони п'ють надкльовані горіхи.

А що їм, чорним? Чорним все одно.

Ісаак Левітан. Золота осінь. 1895

1. Яку осінь ви уявили: ранню, пізню чи золоту? Які слова допомогли вам знайти відповідь?

2. Яким настроєм пройнятий вірш? Які образні слова й словосполучення допомагають автору створити настрій суму й жалю?

3. Яка палітра фарб використана поетом? Якого кольору може бути осіннє листя? Назвіть кольори осені.

4. Підготуйтеся до виразного читання поезії. Звертайте увагу на розділові знаки. Пам'ятайте про ритмічну паузу.

5. Розгляньте репродукцію картини І. Левітана. Яку осінь зобразив художник? До якого вірша ця картина за змістом ближче? Чому ви так вважаєте? Поясніть.

Фантазуємо, творимо

Уявіть, якби ви були художниками, яку картину за змістом до одного з віршів написали б ви? Розкажіть чи намалюйте.

ШИПШИНА ВАЖКО ВІДДАЄ ПЛОДИ

Шипшина важко віддає плоди.

Вона людей хапає за рукава.

Вона кричить: — Людино, підожди!

О, підожди, людино, будь ласкава.

Не всі, не всі, хоч ягідку облиш!

Одна пташина так мене просила!

Я ж тут для всіх, а не для тебе лиш.

І просто осінь щоб була красива.

1. Якими почуттями пройнятий вірш? Які почуття у вас викликала поезія?
2. Що просила шипшина в людей? У яких рядках висловлено основну думку вірша? Як ви розумієте ці рядки?
3. Знайдіть у вірші образні слова, за допомогою яких автор зображує шипшину, як щось живе?
4. Яку проблему порушує поетеса у вірші? Чи є актуальною ця проблема сьогодні?

Фантазуємо, творимо

Уявіть, що ви були присутні в той момент, коли хтось безжалісно зривав ягоди шипшини. Що б ви сказали такій людині?

ОПОВІДАННЯ, ПОВІСТІ

Ви вже знайомі з такими жанрами літератури, як міфи, легенди, перекази, казки. Їх сюжети часто побудовані на одному або кількох епізодах із життя літературного героя (іноді кількох). До таких творів можна також віднести *оповідання*.

Оповідання (пол. — *opowiadanie*) — невеликий прозовий твір, у якому розповідається про одну або кілька подій у житті людини (іноді декількох людей) протягом короткого проміжку часу.

Оповідання має *сюжет*. Пригадайте його елементи.

ВСЕВОЛОД НЕСТАЙКО — ВОЛОДАР ДИТЯЧИХ ДУШ (1930–2014)

Коли Всеволод Зіновійович Нестайко був маленьким, то дуже хотів швидше вирости і стати великим та дорослим. «Може тому, що я був справді малий на зріст, чи не найменший у класі. Малий, худий та ще й рудий. Як вогонь червоний. Мене дражнили: «Море горить», «Пожежна машина». А ще в класі мене звали «Рудий африканський їжачок», — згадував письменник. І щоб швидше вирости Всеволод годинами стояв під дощем і спати лягав о сьомій. Так він і не помітив, як несподівано виріс майже під два метри і вже не був рудим.

Про своє дитинство В. Нестайко розповідав: «...Я чомусь згадую самотність. Так уже склалося. Тата свого я не пам'ятаю. Скільки не напружую пам'ять — згадую лише цукерки, якими він мене частував у той вечір, коли прощався з нами...». Батько письменника загинув

у концтаборі, коли сину було всього три роки.

Рідною мовою в родині Нестайків була російська. Однак Всеволода віддали вчитися до української школи, «щоб знав мову свого батька». Через війну кілька класів школи хлопцеві довелося пропустити. Однак програму 9-го класу майбутній письменник пройшов самостійно за два місяці.

Книгами Нестайко захоплювався ще з перших класів. Дуже любив читати пригодницькі твори й часто мріяв про море, кар'єру капітана та мандрівки в далекі краї. Однак через проблеми із зором, нездатність розрізняти зелений та червоний кольори, мрії так і залишились мріями.

Перше оповідання Нестайко написав у 8-річному віці. У ньому йшлося про відважного мисливця, який полював на бенгальського тигра в Африці. А от зразковою поведінкою юний Всеволод не відрізнявся — так само, як і герої його майбутніх повістей. Сам себе у шкільні роки

Нестайко називав «жевжикуватим», дуже непосидючим, любителем усіляких «приколів». Інколи вчителі сміялися з його жартів, а інколи виставляли хлопця за двері. У старших класах Всеволода навіть виганяли зі школи, проте йому вдавалося самому вирішувати свої справи з директором так, що матір нічого й не знала.

Всеволод Зіновійович говорив, що побути дитиною йому завадила Велика Вітчизняна війна, тому й став він дитячим письменником, щоб у творах повернутись у дитинство, догратися, досміятися... «Пам'ятаючи своє невеселе дитинство, я намагався писати якомога веселіше», — говорив В. Нестайко.

За 55 років літературної діяльності письменник подарував світові більше 30 повістей, романів і збірок оповідань, у яких розповідається про найважливіше — дружбу, кохання, справедливість і добро. Багато творів Всеволода Нестайка увійшли до золотого фонду дитячої літератури України; вони перекладені двадцятьма мовами світу, у тому числі російською, англійською, німецькою, французькою та іспанською. Кілька з них, а саме: «Одиниця з обманом», «Тореадори з Васюківки» та «Чудеса в Гарбузянах» — були екранізовані і здобули чимало міжнародних кінонагород.

Найвідоміші твори В. Нестайка

ІМПІЧМЕНТ¹

Шостий «Б» готувався до президентських виборів. Кандидатів було дев'ять. Але семеро з них були нещасні самовисуванці, які жодних шансів не мали. Ми їх навіть не називатимемо. Реальних претендентів було двох — Вовочка Таратута і Боря Бородавко. Вовочка був білявий, кирпатий, веснянкуватий, зі шербатим зубом. І дуже симпатичний. Усі в класі його любили. Особливо за те, що він весь час розповідав анекдоти про Вовочку і підсміювався сам із себе, наче то він був героєм тих анекдотів. Але у Вовочки був один серйозний недолік — Вовочка був ледар. Замість того, щоб виконувати домашні завдання, він дивився телевізор. А контролювати його не було кому — батьки цілий день працювали. Тому у Вовоччиному щоденнику раз у раз проскакували то двійки, а то й одиниці. А президент класу, як ви знаєте, мусить бути авторитетним, якщо не зразковим.

І в цьому розумінні другий претендент, Боря Бородавко, мав незаперечну перевагу, позаяк був круглим відмінником. І взагалі страшним ерудитом². Регулярно читав перекладну дитячу енциклопедію «Все про все» і приголомшував однокласників потрясачими повідомленнями: про те, наприклад, що шиї у жирафи й у вчительки математики Анастасії Петрівни однакові, бо мають одну й ту саму кількість хребців; що кропива й медуза — майже родичі, бо жалять за одним принципом; що кусають людей не комарі, а комарихи, бо комарі-чоловіки — вегетаріанці, харчуються виключно соком рослин, а от комарихи — кровопивці, вампіри. Останнє повідомлення дуже потішило хлопців, бо Раїска Котова на прізвисько Раїска Мняю розмахувала перед

¹ *Імпічмент* — вияв недовіри вищій посадовій особі та притягнення її до відповідальності за порушення законів; дострокове припинення повноважень; осуд, обвинувачення.

² *Ерудит* — всебічно розвинена людина, яка хоче пізнавати світ і постійно дізнаватися про щось нове.

носами хлопців газетною вирізкою, де було надруковано, що найдужча людина у світі не чоловік, а жінка — п'ятиразова чемпіонка з армрестлінгу¹ канадка Ліана Дюфренс. Та й іншими багатьма неймовірними фактами і коментарями збагатив однокласників ерудит Боря.

Проте він чудово усвідомлював, що самою лише ерудицією завоювати симпатії електорату, тобто виборців класу, які навіть слова «електорат» не знають, йому навряд чи вдасться. І Боря почав активну передвиборну кампанію. Він походив із заможної, забезпеченої родини (тато Бородавко був бізнесмен, мама Бородавко — бізнесвумен, і Боря привозили до школи на «Мерседесі»). Тому він міг спокійно фінансувати свою передвиборну кампанію. Боря накупив цілий портфель смачнотчої закордонної жуйки і щедрою рукою почав роздавати її електорату. Електорат жуйку взяв, прицмокуючи, жував, але під час виборів майже одноголосно... проголосував за Вовочку. Винятком були тільки нещасні самовисуванці, які, цілком природно, голосували кожен за себе, і, певна річ, Боря, який теж віддав свій голос за себе коханого. Коли оголошували результати, на Боря боляче було дивитися. Він сидів червоний як помідор — наче всі медузи і вся кропива світу обжалили його.

Три дні Боря до школи не ходив. Лежав удома на канапі із зав'язаним горлом і трагічно дивився у стелю. Хоча боліло йому не горло, боліла душа. Але душу ж не перев'яжеш.

Старший Борин брат, десятикласник Аркаша, якому все стало відомо того самого дня, заспокоював невдачу-претендента:

— Не розпускай рюмси, Боря!.. Не тушуйся, старенький! Поразка на президентських виборах у демократичному суспільстві — нормальне явище. В Америці всі спершу програють, а тоді виграють. Іди в опозицію²... Створи свою партію. Будеш лідером опозиції. Всі з цього починають.

І Боря став лідером опозиції. Правда, його партія була поки що нечисленна. Крім нього, складалася з трьох ображених самовисуванців. То були Стьопа Юхимчук, Стасик Макарець і Вася Цюцюрський. Проте настроєна опозиція була бадьоро й оптимістично.

— Спокуха, панове! Спокуха! — вигукував Макарець. — Той президент Вовочка, інфузорія, не сьогодні-завтра зганьбить себе. Ось побачите!.. Нахапає двійок, і ми поставимо питання про його негайне усунення.

— Це називається «імпічмент»! — сказав ерудит Боря.

— О! О! Імпічнемо його так, що він аж загуркоче! Мов порожня діжка! — вигукнув Юхимчук.

— Однозначно! — сказав Цюцюрський.

Але однозначно ганьбитися президент Вовочка не хотів. На диво опозиції, та й усьому класові, кинув він дивитися щодня телевізор, почав виконувати домашні завдання, і вчителі тільки встигали ставити йому «добре» і «відмінно».

— От баціла! Хапається за владу зубами, як той бультер'єр! — буркотів Юхимчук.

— Однозначно! — додавав Цюцюрський. До речі, владою президент Вовочка користувався якось легко й весело. Він стежив за порядком, але нікому не робив серйозних зауважень. Тим, хто запізнавався на уроки, Вовочка говорив: «Ту-ту! Поїзд пішов! Двері зачиняються! Наступна станція — «Двійка за поведінку». Тим, хто, незважаючи на заборону директора, грав у «конячки» (тобто, сівши один одному на «копки-баранки», зіштовхувався у двобої), Вовочка співав «Розпрягайте, хлопці, коні!». А до тих, хто починав бійку, він підходив і, наслідуючи вчителя фізкультури Івана Степановича, казав: «Дихання рівне, спокійне! М'язи розслаблені! Вдих — видих! Вдих — видих!..» Якщо ж траплялося, що він сам помилявся, робив щось не так (з усіма ж буває), він весело казав: «Давайте відріжемо Сусаніну ногу!» — «Не треба! Не треба! Згадав я дорогу!!!» — і одразу, не відкладаючи, виправляв свою помилку.

До того ж Вовочка Таратута виявив неабиякі організаторські здібності. На завершення першої чверті він організував (звичайно, за допомоги батьківського комітету і класної керівниці) дис-

¹ *Армрестлінг* — настільна боротьба однією рукою, під час якої учасники змагання ставлять лікті на стіл, зчіплюють руки і намагаються пересилити один одного і тим самим покласти руку суперника на поверхню стола.

² *Опозиція* — протиставлення одних думок або дій іншим.

котеку в кафе «Еней». Причому так витанцьовував на тій дискотеці, що викликав захоплення у диск-жокея, тата Раїски Мняю.

Лідер опозиції був у розпачі. «Партайгеноссе»¹ похмуро мовчали.

Борю терзали думки про страшну несправедливість зрадливої долі: «Ну хто, хто він такий, цей Вовочка?! Невіглас! Незнайко нещасний! Двієчник учорашній!»

Наче прочитавши думки брата, Аркаша якось сказав:

— До речі, Макіавеллі вважав, що для боротьби за владу виправдані... — Аркаша зробив паузу, — будь-які методи!

Ерудит Боря вже знав, чув від того ж таки Аркаші, що середньовічний італійський письменник, мислитель, історик, політичний і військовий діяч Ніколо Макіавеллі був голова. І брат Аркаша був голова. Посів друге місце на районній математичній олімпіаді. Отже, дві голови... А Боря що — дурень?! І Боря почав думати. Три дні він думав, думав, думав... А на четвертий день Боря Бородавко був черговим у класі. На великий перерві він, як уже було не раз, дістав із портфеля п'ятий том енциклопедії «Все про все» і зачитав приголомшливу інформацію про те, чому випадають молочні зуби, чого кучерявиться волосся, з якою швидкістю тече у жилах кров, для чого потрібні брови, як ми ковтаємо їжу і таке інше. Оточивши Борю, всі слухали і заздро зітхали. Ні в кого в класі не було такої енциклопедії. Лівка книженція! На першій палітурці намальовані дві кумедні мавпочки з акордеоном. На останній — кицька і пінгвіни... Вовочка теж зітхав. Що ж він — не жива людина, чи що?

А після уроків, коли вчителька вийшла з класу і всі, галасуючи, збирали портфелі, раптом Боря, перекикуючи всіх, верескливо вигукнув:

— Ой! А де моя енциклопедія?!

Всі заціпеніли. У класі запанувала мертва тиша.

— От чорт! Хтось поцупив! — закричав Юхимчук.

— Спокуха! — кинувся до дверей Макарець. — Ніхто не вийде з класу, поки не перевіримо всі портфелі!

— Однозначно! — вигукнув Цюцюрський.

Ніхто не наважився заперечувати. Всі покірно почали витрушувати портфелі. Витрусив свого портфеля й Вовочка. Витрусив і... зблід. З-під щоденника визирали дві кумедні мавпочки з акордеоном!

— Ну-у!... — роззявив рота Юхимчук.

— Президент — злодій! — вигукнув Макарець.

— Однозначно! — підхопив Цюцюрський.

І, не даючи класові опам'ятатися, всі три «партайгеноссе» затарабанили пеналами по партах і загукали дружно:

— Ім-піч-мент!.. Ім-піч-мент!.. Ім-піч-мент!.. Президент — злодій!.. Геть!.. Гань-ба!.. Ганьба!.. Гань-ба!..

Клас розгублено мовчав. Тоді Вовочка Таратута підійшов упритул до Борі й, дивлячись йому просто у вічі, тихо сказав:

— Це ж ти підклав? Правда?

І лідер опозиції не витримав щирого погляду Вовочки, густо-густо почервонів і відвернувся. Не так легко у дванадцять років позичати в Сірка очей! Ніяка ерудиція тут не допоможе.

Клас глянув на Борю, глянув на Вовочку, все зрозумів і полегшено зітхнув. Навіть вірні «партайгеноссе» затнулися на півслові «Гань...» і замовкли.

Ех, Макіавеллі, Макіавеллі!..

Ех, Аркаша, Аркаша!..

Такі голови! Такі голови!.. А дурницю впороли. Не для шестикласників ваші методи!

Наступного дня була класна година. Вовочка Таратута підвівся і сказав:

— Не хочу я більше бути президентом! Виберіть когось іншого!.. Будь ласка!

¹ «Партайгеноссе» — товариші по партії.

І як його не вмовляли — і дівчатка, і хлопці, і класна керівничка Оксана Яківна, він був, мов скеля, непорушний. Не станеш же силою змушувати людину бути президентом.

І знову були вибори. І президентом класу вибрали Ніночку Тимченко, тиху, скромну, неговір-ку Ніночку Тимченко, яка не знала, хто такий Макіавеллі та що в нього за методи.

А ерудит Боря Бородавко плакав у шкільному туалеті, раз у раз зливаючи воду, щоб ніхто не чув, як він плаче.

Чи уважно ви читали?

1. Скільки було кандидатів у президенти класу?
2. Хто були реальними претендентами у президенти?
3. Який недолік мав Вовочка?
4. Хто порадив Борі йти в опозицію?

1. Як ви розумієте назву твору? Про яку подію у ньому розповідається?
2. Хто такі *самовисуванці*? Чому, на вашу думку, вони не мали шансів стати президентами класу?
3. Яким був Вовочка Таратута? Знайдіть у творі та прочитайте речення — портрет Вовочки.
4. Яким у творі змальовано Борю Бородавка? Прочитайте.
5. Розкажіть про передвиборну кампанію Борі. Подискутуйте, чи правильно вчиняв Боря. Чому?
6. Знайдіть у тексті і прочитайте портрет Борі Бородавка після оголошення результатів виборів. Як Боря пережив поразку на виборах?
7. Як змінився Вовочка Таратута після перемоги на президентських виборах класу? Які організаційські здібності він виявив? Чи виправдав сподівання однокласників? Свою думку аргументуйте.
8. Як Боря боровся за лідерство? Розкажіть про історію з енциклопедією «Все про все». Як ви ставитесь до такого вчинку Борі Бородавка?
9. Якою була реакція Вовочки, коли він побачив у портфелі чужу книгу? Про які риси характеру це свідчить?
10. Визначте тему твору. У чому її актуальність?
11. Який епізод твору вам найбільше запам'ятався? Чим саме? Розкажіть.
12. Хто з героїв вам найбільше сподобався і чому? А хто не сподобався? Чому?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Як ви розумієте вислів про кандидатів у президенти класу: «...семеро з них були нещасні самовисуванці, які жодних шансів не мали»?

Поясніть значення слова «авторитет». Хто є авторитетом особисто для вас?

Що означає вислів «болить душа»?

Поясніть значення виразу «позичати в Сірка очі».

Фантазуємо, творимо

Які риси характеру, на вашу думку, повинні бути у претендента в президенти класу чи школи?

Міркуємо над особливістю оповідання

До якого жанру літератури належить твір В. Нестайка «Імпічмент»? Свою думку обґрунтуйте.

Радимо прочитати

В. Нестайко. «В країні сонячних зайчиків»; «Пригоди в лісовій школі»; «Одиниця з обманом»; «П'ятірка з хвостиком»; «Пригоди Грицька Половинки»; «Тореадори з Васюківки».

ЮЛІЯ ЛИСЕНКО

Юлія Миколаївна Лісенко — за фахом¹ економіст. Любов до дітей і тварин, спостереження за природою дали їй багатий матеріал для створення оповідань і казок, які спочатку вона писала для свого допитливого онука. Письменник Ю. Мушкетик прочитав кілька творів Ю. Лісенко і порадив опублікувати їх. З того часу читачам відомі книжки оповідань і казок «Пригоди Пушкі» і «Смарагдова змійка».

КЕШКА

Маленький хлопчик не квапився йти додому, поволі йшов тротуаром, розглядався, позирав у небо, роздумував: чому це раптом сонце закрилося хмарою? Поривчастий вітер засвітив, загув у дратах — і щезли кудись тіні від дерев і будинків, навіть від людей, які йшли тротуаром. Може, вітер підняв тіні аж до хмар, як пил, що курився по дорозі, тому хмари стали ще чорніші?

Нахилившись під вагою рюкзака, хлопчик ішов назустріч вітру, що аж свистів у вухах. Його обминали дорослі, і дехто дивився на нього співчутливо — худенький маленький хлопчик несе на собі такий тягар. Він зауважив ці погляди, і хотілося сказати людям, що йому зовсім не важко. Важко йому буває лише вдома, бо довго доводиться чекати на тата й маму, поки вони придуть з роботи.

Навіть телевізор він не вмикає, бо *дав слово честі* тату, що буде розважливим. «Чого тільки не трапляється від неувважності дітей», — казав тато.

Спершу він розігріє обід, помие за собою посуд, потім зробить уроки, полле квіти, перегляне книжку. І чекатиме. Мама так радіє, коли застає на кухні порядок.

Мама й тато заробляють гроші, тому Арсенко допомагає їм, як може. От коли б тільки час минав швидше, поки доводиться їх чекати!

Зачаївшись біля дверей, які завжди ретельно замикав, слухав гудіння ліфта, прислухався до кроків чужих людей, які заходили в сусідні квартири. Серед цих кроків він впізнавав мамині й ніколи не помилявся. Йому хотілося, перше ніж вона подзвонить у двері, відчинити їх. І це дуже бентежило маму: «Не відчиняй дверей, сину, коли не знаєш, хто прийшов». Та Арсен знав, що то мама.

Того дня він запитав у тата й мами, чи було їм сумно та самотньо, поки не придуть з роботи їхні батьки?

— Коли б мені було з ким говорити і щоб хтось чекав на мене вдома, я б не сумував.

Спостеріг, як бентежно вони зирнулися.

— Купіть мені живого песика, — попросив.

— Гаразд, — сказав тато, — скоро в тебе день народження.

А принесли Кешку.

Кешка — папуга. Він був маленький і жовтий, мов кульбаба. У нього були сірі крильця і великий, загнутий донизу сірий дзьоб, гострі чіпкі кігтики на рожевих ніжках.

— Схожий на горобчика, тільки розфарбованого. Ні, майже як синичка, коли б не дзьоб, — сказав Арсен. — Мамо, — захвилювався він, — та невже таке мале навчиться говорити?

Кеша сидів на жердині, переляканий і сумний.

Його можна було взяти в долоні, він заплющував очі, засинав, бо в руках було тепло, і голівка його від важкого дзьоба звисала донизу. Це заважало спати.

¹ Фах — те саме, що професія.

Він часто прокидався здригаючись. А коли засинав у клітці, намагався спертися дзьобом на її стінку. Тоді тато прибив якраз навпроти жердини підставочку, і Кеша, налаштувуючись спати, клав на неї дзьоб. Так йому було зручно. Він засинав попискуючи.

— Кешо, Кешо, — з ніжністю в голосі звертався до нього щохвилини Арсен. — Скажи: «Кеша — красунчик. Кеша — гарний».

Та Кешка на нього не зважав, і Арсен клав у годівничку свіжий сир, ставив воду в білій мисочці, щоразу гарно її виполіскуючи, щоб вода була чиста та прохолодна, прибирав клітку, завітчуючи її зéлом. Були тут молоді галузки різних рослин: яблуні, груші, квіти акації, листя салату, споришу, подорожника та іншої молоді трави. Для Кеші це був і сад, і город.

А ще мама годувала Кешку манною кашею, білим хлібом, розмоченим у молоці. І брав він їжу з маминих вуст.

Згодом Кешка навчився їсти сам. Особливо любив він просо, трохи підсмажене, або пшоно, запарене гарячим молоком, гарно вистуджене. Найчастіше Кешка, насупившись, незворушно сидів у клітці на жердині. Він відвертався, коли Арсен підставляв свій палець, припрошуючи:

— Кешо, політаємо?

Та інколи, ніби знехотя, все ж давав себе умовити. Тоді Арсен підкидав його вгору, примовляючи:

— Кеша — красунчик, Кеша — гарний!

Так проминув місяць.

Нарешті Арсену набридло розмовляти з Кешкою.

«Напевне, такий уже трапився», — думав розчаровано. Інтерес до Кешки потроху згасав.

Одного разу Арсен почув у квартирі, де нікого, крім нього, не було, голос. Хтось ніжно, пестливо, неначе передражняючи його, говорив:

— Кеша — красунчик! Кеша — гарний! Кеш-ша — молодчина. — Арсен завмер. А голос, неначе записаний на платівку, звучав чітко і голосно.

— Кашки хочеш? — знову почув Арсен свій голос.

«Та це ж Кешка! Кешка заговорив!»

Його наче підкинуло пружиною, радощам не було меж.

Арсен відчинив дверцята клітки, підставив пальця. Кешка переступив на палець і запитав:

— Політаємо?

Арсен підкинув його раз, вдруге, втретє, примовляючи:

— Кешка — молодець! Кешка — розумний хлопчик! Кешка — найкращий друг!

А Кеша літав і літав, сидів на шафу, на люстру, на гардину, на вазони.

— Е-е, — сказала одного разу мама, — на люстру не можна. — І щоразу зганяла Кешу, доки той не второпав, чого від нього хочуть.

І справді, відтоді, як зрозумів, жодного разу на люстру не сів.

Натомившись, Кешка вмощувався в Арсена на плечі або й на голові і, перебираючи йому волосся, з ніжністю в голосі запитував:

— Кешку любиш, м-м-м? Водичку п'ять будеш?

Він повторював інші відомі йому слова, часто помиляючись. Тоді Арсен сміявся і терпляче вчив вимовляти слова як слід. Тато інколи говорив Арсену:

— Бачиш, як старається Кешка? Бери з нього приклад, а то лінуєшся вчити англійську як слід.

А одного разу Кешка підлетів до дверей і оголосив:

— Мама прийшла!

І дійсно, ключ у дверях повернувся й увійшла мама. Кешка вигукнув:

— Арсен, Арсен, їсти! Кашки хочеш?

Дивно, цьому Кешку ніхто не навчав.

Так повторювалося й тоді, коли приходив з роботи тато. З вигуком: «Тато прийшов!» — він летів на кухню, всідався на край тарілки і терпляче чекав, поки в неї щось покладуть. Тоді всі зрозуміли, що Кешка не просто повторює почуті слова, а розуміє, що вони значать. І ніколи не

помилявся, називаючи ім'я того, хто приходив. Кешка виявився на диво спостережливим і кмітливим учнем.

Відтоді до Кешки ставилися, як до члена сім'ї.

А мама казала:

— Кеша — наш другий синок.

Якось усю сім'ю запросили на зимові канікули пожити на дачі в гостях. Як залишити Кешку? Вирішили відвезти його на цей час до маминої мами — бабусі Ганни. Бабуся полюбила Кешку. Вона поставила клітку на вікно серед вазонів з квітами, поближче до шибки. Близько від балкона росла липа, і птаство кублилося постійно на її верхівці. Горобчики часто сідали на балконний стіл підживитися крихтами хліба та крупами — бабуся жаліла їх, підгодовувала, особливо в люті морози. Кешка заворожено слухав пташине щебетання. Він всідався на столітнику¹, притискав голівку до скла, викрикував щось незрозуміле або перевертався головою вниз, зачепившись однією ніжкою, хуліганив, передражняючи горобців.

Коли вперше бабуся Ганна почула від Кешки: «Кашки хочеш? Водичку пити будеш?», вона так розчулилась, що дістала з торбинки найбільші ласощі, які берегла для синичок, — гарбузове насіння — і щедро обдарувала ним Кешку.

Побачивши, як мати тішитись пташкою, дочка не поспішала повертати Кешку в свій дім.

Настала весна. У годівничці тепер не переводилися перші молоді листочки липи, акації та різної трави, яку Кешка пожадливо поїдав, примовляючи:

— Кеша любить кашу. — Усе, що їв, називав кашею.

«Е-е ні, — подумала бабуся Ганна, — треба, щоб він говорив як слід».

Почалися уроки. І ось уже Кеша просить:

— Дай кашки. Хочу їсти салат.

Особливо любив він вівсяну кашу, просо, городній салат. Масло, ковбасу, цукерки, раз скуштувавши, забракував назавжди. Він знав час сніданку, обіду, вечері, підлітав до присутніх, припрошував їсти.

Одного разу бабуся винесла на балкон клітку, перевірівши, чи гарно зачинені дверцята. Поставила її на балконний стіл, насипала в годівничку проса, поклала декілька гарбузових насінин, а кругом клітки насипала подрібненого горіха, щоб пташки сідали на стіл та щоб Кешка, поки вона готуватиме обід, гарно на них роздивився і розважився. А виглянувши згодом, побачила, як голубка похапливо склювала все, що лежало на столі, і намагалася дістатися через прутики до гарбузового насіння. Просунула голову, та до насінини не дістала. А Кешка в цей час витворяє щось неймовірне. Так викаблучувався, що бабуся розсміялася.

Нараз Кешка злетів з жердини, схопив насінину, вчепився лапками в залізні прутики, висунув дзьоба з насіниною — і голубка миттю її схопила.

Кешка годував із свого дзьоба голубку до останньої насінини.

На нього накопилася неймовірна ніжність. Він ячав, як лебедиця, вуркотів, як горлиця, заспівував, як соловейко. Грайливо перекручувався на жердині, зависав головою вниз, показуючи, який він зграбний і граційний. Щось безперестанку говорив, очевидно, запрошував голубку в гості.

Відтоді в куточок клітки він складав пір'їнки, пушок, десь знаходив тонесенькі прутики, шерстинки. Це означало: Кешка хоче створити сім'ю. Щоразу, як він чув вуркотіння голубів, метався по клітці, старався відтворити звуки, які від них чув. Це йому не дуже вдавалося. Голубка прилітала ще декілька разів, але почалися дощі, і побачення з нею припинилися.

Кешка полюбляв заглядати в дзеркало, говорив з ніжністю своєму відображенню: «Політаємо?» — або пропонував просо, приговорюючи при цьому: «Будемо їсти. Водички пити хочеш?» Він прислухався насторожено до нових слів, які були йому цікаві, а гарний спів, музика викликали у нього просто захват. Видно було, як він намагався запам'ятати мелодію.

Коли пробував співати і в нього не виходило, він казав:

— Кешка — босяк.

¹ Столітник — кімнатна рослина; алёе.

Так говорила бабуся Ганна, коли його не можна було спіймати і посадити в клітку перед сном. Якось трапилося, що бабуся Ганна захворіла. Вона лежала в ліжку, а Кеша літав круг неї, сідав на плече, не перестаючи швидко, наче аж схвильовано, запитувати:

— Що ти хочеш? Водички хочеш? Кашки хочеш? Спатки хочеш? Чого ти хочеш?

Така турбота страшенно зворушувала бабусю.

— Прийди, — зателефонувала вона до молодшої дочки, — а то Кешка хвилюється від того, що я не встаю. Знає ж, де просо, а без мене не їсть.

Коли дочка прийшла, Кешка відразу проникся до неї довірою. Трохи згодом він уже знав її ім'я — як тільки лунав дзвінок, він з вигуком: «Катруся прийшла!» — зависав над дверима, а по тому здіймав такий шалений радісний лемент, що без посмішки не можна було за ним спостерігати. Стрімко кидався на плече, сідав на її пишну зачіску, заривався у волосся, пестив її щоки, очі, губи. Певне, запах її парфумів викликав у нього такий захват.

Бабуся Ганна скоро поправилась.

— Це Кешка мені допоміг. *Що б я оце без нього робила? Клопіт невеликий — прибрати клітку, погодувати, а радощів від його витівок та розмов на весь день.* Прожила вік і не знала, що пташка може бути такою розумною.

Кому тільки не розповідала бабуся Ганна про витівки Кешки.

Коли під час хвороби бабусі Катруся, бувало, готувала на кухні — стерегла кашу, щоб не пригоріла, а бабуся кликала її саме в такий момент, дочка, витримавши паузу, — якраз закипало молоко, — озивалася: «Зараз, зараз». Аж ось бабуся вже могла обходитися без її допомоги. Якось, випустивши зранку Кешку з клітки, вона почала поратися на кухні, прибирати в кімнатах і не зауважила, де і що робить Кешка. А коли спохопилася, його ніде не було видно. Бабуся стривожилася, покликала:

— Кешо, Кешо, де ти?

У відповідь — мовчання. Ще декілька разів покликала його. Ні звуку.

— Де ти, Кешо? Відгукнися! — Походила по кімнатах, перевірила, чи зачинені квартирки. Зачинені.

— Кешо! — вже розпачливо гукнула вона.

— Зараз! — раптом почула вона з-під столу, де стояло в баночці просо, і мало не звердилася від сміху. Кешка відтворив не тільки Катрусин голос, а й витримав таку ж саму паузу.

Арсен часто приходив зі школи до бабусі й розважався з Кешкою.

Тільки-но відчинялися двері, папужка був уже на Арсеновій голові і, захлинаючись словами, збуджено скоромовкою говорив:

— Арсен — красунчик! Баба Галя — красунчик! Кеша — гарний! Кашки хочеш? Руки помив?

Знав Кеша навіть, коли хто сердився. Він залітав на шафу, походжав широким кроком, що говорив — розібрати ніхто не міг, але буркотіння його було схоже на слова розгніваної людини. Це всіх смішило.

І раптом Кешки не стало.

Йому тільки-но минув рік. Кешка чекав на подружку, збирав пушинки на гніздо, зносив до клітки. Та одного разу квартира виявилася відчищеною і він вилетів. Його довго шукали, кликали. Може, він залетів до чужих людей, а може, в парк навпроти — шукати собі пару. Але загубив дорогу назад — не повернувся.

У квартирі було сумно.

— Кеша! — стоячи на балконі, кликав Арсен, і сльози стояли в його очах. Весняні канікули не радували його.

— Не плач, — гладила Арсена по голові бабуся Ганна, почувавши свою провину. — Він тебе пам'ятає. Може, він теж шукає нас, а може, знайшов собі подружку. Папути розмовляють лише до часу, коли обзаводяться сім'єю. *Знаю, без вірного друга велика туга. А Кеша був тобі гарним другом.* Будемо чекати. Може, він об'явиться. А якщо заблукав, десь поселився, а таке буває,

то неодмінно з криком: «Арсен прийшов!» — кидается до дверей, коли дзвонять у квартиру. Може, ще знайдеться? — говорила з надією.

Тут саме поштарка принесла бабусі Ганні пенсію. Розмова про Кешку припинилася. Та зненацька Арсен запитав:

— Що, коли там не здогадаються, як звуть Кешку?

— Ви про папугу? — запитала поштарка. — Я оце принесла пенсію двом стареньким. Вони музиканти і на пенсії вже давно. До них недавно залетів папуга і сам сказав, що зовуть його Кеша. *Господар у той же день знайшов у сусідній бібліотеці книгу про папуг. Вичитав, чим їх годують, купив клітку. І які ж вони щасливі!* Бабуся так і сказала: «Наче саме щастя прибилося до нашої оселі». Дітей у них немає, і вони були такі самотні, а тепер наче вогник засвітився в їхній хаті. Господар розповідав: папуга залетів у квартиру якраз тоді, коли дружина грала. Старенький сказав: «Дивись, Асю сам янгол прилетів послухати твою чарівну музику». А птах сидів незворушно, аж поки Ася не скінчила грати. А потім залетів у кімнату, сів на піаніно, походив по клавішах, заглядав під них, наче хотів побачити почуту мелодію. І сказав: «Мене зовуть Кеша. Кеша — синок. Хочу їсти кашу». Коли господар про це розповідав, бабуся Ася стояла й усміхалася. Я її такою раніше не бачила.

— Це ж наш Кешка! — зрадів Арсен.

— Я й адресу знаю, тільки-но від них. Живуть навпроти. Запишіть.

І згодом:

— Бабуся Ася аж помолоділа. Було, принесу пенсію, а вона наче не при собі — ні слова не промовить. У квартирі могильна тиша. А тепер Кеша сідає їй на плече і питає: «Чого мовчиш? Водички хочеш?» — а вона йому: «Я люблю тебе, Кешо». А він її перепитує: «Кешку любиш? Політаємо?»

Арсен довго не лягав спати. Він звеселів, часто усміхався. Довго розпитував бабусю Ганну про синичок, про інших пташок.

На другий день бабуся сказала:

— Він шукав свою домівку, але музика заворожила його, і він залетів у чужий дім. То підемо заберемо? Нехай повертається додому.

Арсен не поспішав із відповіддю.

Лише згодом сказав із жалем:

— Але ж як вони будуть? Залишаться самотні в квартирі?.. У тебе, бабуню, є моя мама, мій тато, Катруся і я. А в них — нікого... Нехай буде їм за синочка. У нас он скільки синичок!

Сльози стояли в його очах, але він усміхався. А відвернувшись і витерши очі, сказав:

— Може, бабуню, ми з часом провідаємо його. *(За Ю. Лисенко)*

Про які випадки зі свого життя та життя ваших домашніх улюбленців (чи, можливо, улюбленців ваших друзів або знайомих) ви згадали, коли прочитали оповідання?

Чи уважно ви читали?

1. Арсен вдома після школи спершу:

- а) подивиться телевізор, пообідає, зробить уроки;
- б) розігріє обід, помие після себе посуд, зробить уроки;
- в) розігріє обід, помие після себе посуд, зробить уроки, подивиться телевізор.

2. Арсен мріяв про:

- а) котика;
- б) папужку;
- в) песика.

3. Улюбленою стравою Кешки було:

- а) листя салату і споришу;
- б) яблучко і свіжий сир;
- в) трохи підсмажене просо або пшоно, запарене молоком.

1. Знайдіть у тексті й прочитайте, як Арсен доглядав за папугою. Про які риси характеру хлопця це свідчить?
2. Знайдіть у тексті й прочитайте місця, у яких сказано, які фрази промовляв папужка. Як вони характеризують пташку, а як його господарів?
3. Куди відвезли Кешку батьки Арсена, коли їх запросили в гості? Чому вони вчинили саме так? На що хотіла звернути увагу читачів авторка, описуючи таку ситуацію?
4. Чому Арсен вирішив не забирати свого папужку в нових господарів? Чи легким було для нього таке рішення? Свою відповідь підтвердіть словами тексту.
5. Як ви оцінюєте такий вчинок хлопчика? А як би вчинили ви? Чому?
6. Яка основна думка оповідання? Оберіть серед поданих відповідей ту, яку вважаєте правильною:
 - А. Потрібно добре доглядати за папужками.
 - Б. Своїх батьків слід поважати і слухатися.
 - В. Домашні тварини— справжні друзі людей. Люди відповідальні за їхнє життя.

Міркуємо над особливістю оповідання

1. Пригадайте, що сюжет — це ланцюжок подій у творі. Спробуйте назвати основні події оповідання «Кешка».
2. Ви вже знаєте, що оповідання — це епічний твір, у якому, як правило, зустрічаються розповідь, опис, міркування, діалог. Пригадайте, яка особливість названих типів мовлення. Яка їх роль у творі? Відшукajte кожен із них у тексті. Прочитайте.

Фантазуємо, творимо

Пригадайте цікавий випадок із життя ваших домашніх улюбленців (чи тварин ваших знайомих). Розкажіть про нього.

СЕРГІЙ ГРИДІН (НАРОДИВСЯ 1971 РОКУ)

Сергій Володимирович Гридін у дитинстві був повновидим, тому, щоб скинути зайву вагу, з чотирнадцяти років захопився спортом. Це додало йому твердості характеру, наполегливості й цілеспрямованості.

За фахом — економіст. А поштовхом до письменницької кар'єри стала чергова перевірка на роботі. С. Гридін говорив: «Хотілося відірватися від реальності й поринути у світ, далекий від законів про корупцію, бухгалтерської документації та в'їдливих контролерів». Так з'явилася перша книга — «Федько, прибулець з інтернету», яка стала початком його письменницької діяльності.

У своїх творах пише про школу, родину, суспільство, про дітей, взагалі про життя, сповнене реальній, а інколи й випробувань.

Книги «Федько у пошуках чупакабри» та «Не такий» увійшли до списку премій «Книга року ВВС-2012» та «Книга року ВВС-2013».

Повість (пол. — *opowieść*) — великий прозовий твір, у якому розповідається про життя одного чи кількох героїв протягом тривалого проміжку часу. Залежно від теми, тобто того, про що йдеться у творі, повість може бути пригодницькою, історичною, фантастичною, автобіографічною тощо.

КІГТИК КОВБАСКО

(Скорочено)

ЧАСТИНА 1

«Важка вона іноді, доля дитяча! Отак би собі спав спокійненько, але зась! На канікулах або вихідних скочиш із самого ранку, очі самі собою розплющуються, а от коли треба до школи йти — ніби хто повіки клеєм намазав!»

Так роздумував, потягуючись у ліжку, учень п'ятого класу вкрай середньої школи Олег Дерихата. Він натягнув ковдру на голову, намагаючись відтермінувати мить, коли потрібно буде вилазити з ліжка. Трохи втішало, і що за вікном був травень, вже пригрівало сонечко і сяяли десь там на горизонті (хоча ще аж цілих три тижні до них!) літні канікули, на яких нарешті можна забути про школу і майнути або у літній табір, або хоч до бабуні у село.

Олежик Дерихата був звичайним хлопчиком. Ну, може, тільки рудувате волосся, рум'яне личко, міцна статура, пружні ноги, якими твердо ступав по землі, та кругленьке черевце надавали йому особливих прикмет. Під одягом зрадлива округлість на місці пресу ховалася, тому роздягатись (навіть на пляжі) хлопчику не хотілося, аби з нього не кепкували ровесники.

Він любив читати і не любив фізкультуру, тому що на уроках змушували бігати і, гірше того, підтягуватись на перекладині. Дерихата дотягнутись підборіддям до металевої труби не міг, бігав помаленьку, при цьому чмихав, як паровоз, але тверду «десятку» з фізкультури мав, бо був відмінником. І вчитель-спортсмен Ілля Федорович, тяжко зітхаючи та споглядаючи марні старання свого учня, виводив у журналі хорошу оцінку. При цьому в нього переставала писати ручка, він спересердя тряс рукою і навіть іноді мружив очі: так йому не хотілось «псувати» журнал.

— Мня-а-а-ву! — зненацька пролунало над вухом.

Олежик здригнувся, розплющив одне око. Несподівано хтось стягнув ковдру з обличчя, щось м'яке торкнулось до його носа.

— О-о-о! — застогнав хлопчик. — Ну, ти й звірюка! Сам не гам і іншому не дам! — випростав руку з-під ковдри, замахав нею, ніби намагаючись когось скинути на підлогу.

— Мр-р-р! — сердито відповів невідомий читачеві «звірюка».

— Кігтику! От я зараз встану та як *надеру тобі хвоста!* — погрозливо припіднявся на ліжку Олежик. Сон розвіявся, мов не було.

Кіт на прізвисько Кігтик (а «будильником» був саме він!) задоволено промуркотів, скочив з ліжка на підлогу, пройшовся язиком по рудій шерсті, яка — на відміну від зачіски господаря — була і так бездоганна, потягнувся, піднявши хвоста трубою, та легко забрався на підвіконня, де вмовстився калачиком та підставив спинку м'якому ранішньому сонечку...

Це зараз істоту, яка ніжилась у теплому промінні, можна було назвати котом у повному розумінні того слова. Граційна пружна хода, лискуча шерсть та вуса, які гордо стирчали у сторони, видавали справжню породу свого власника, хоча батьків Кігтик не пам'ятав. Знайомство Дерихати і тоді ще безіменного кошеняти почалось цілком банально.

Два роки тому, також у травні, Олежик повертався зі школи, ледь тягнучи на спині важкий НАПІЛЧНИК. Несподівано почався дощ. Хлопчик сховався під дашок чужого під'їзду і налаштувався перечекати зливу. Але потужний потік води з неба не випував. Десь далеко почало гриміти. Малий Дерихата трохи побоювався грози (а хто її не боїться?!) — отож вирішив швиденько перебігти додому, пам'ятаючи, що коли блискавки підкрадуться ближче, бігати вже не можна. Наталія Петрівна, їхня вчителька, нагадувала про це не раз.

Олежик обережно виглянув на вулицю. Поверхнею свіжих калюж стрибали бульбашки дощу. Він знав, що вони щось означають: чи то злива скоро має закінчитися, чи то навпаки буде затяжною, але, хоч ти вбийся, не пам'ятав. «Треба буде прикмети повторити!» — вирішив він для себе, важко зітхнув, не наважуючись підставитись під струмені, але здалеку знову долинали погуки громовиці, і Дерихата вискочив із свого прихистку та швидко попрямував до рідної домівки. А йти залишалося недалеко!

За хвилину одяг змок наскрізь. Олежик чалапав по калюжах, не вибираючи дороги, і відчував себе мандрівником, який сміливо крокує крізь джунглі назустріч небезпекам. Він навіть озирнувся, видивляючись якогось людоджера-тигра, який підступно зачався у кущах.

— Мняву! — несподівано жалібно озвався «людоджер» десь там під ногами. З-під бузкового куща на нього дивились великі зелені очиська незнайомого мокрого створіння, яке зараз більше було подібне на облізлого, худого пацюка. Кошеня ніби відчуло на собі погляд, здригнулося всім тілом, підбігло до хлопчика та потерлося мокрою головою об його ногу.

— Мале-е-е-ньке! — вирвалось в Олежика. — Замерзло?! — присів він над рудим хирлячком.

— Мняву! — кивнуло згодливо кошеня, прохально блимнувши очиськами.

— Давай, лізь до мене за пазуху! — запросив Дерихата.

«Пацюк», ніби зрозумівши, що від нього вимагають, підскачів, видряпався хлопчику на коліно і шугонув під мокру футболку, притиснувшись до теплого Олегового тіла. Кілька разів ще здригнувся від холоду, пригрівся та затих.

— Вилазь, приїхали! — голосно мовив Олег вдома, дістав з-за пазухи мокре кошеня і пустив його на лінолеум у коридорі.

Незнайомець сторожко озирнувся, заспокоєно пройшовся рожевим язичком по мокрій шерсті і пішов обстежувати своє нове місце перебування. Дерихата скинув із себе мокрий одяг, залишивши його тут же, на підлозі у передпокої, взяв у ванні великий рушник і почав розтиратися, пам'ятаючи, що саме так робив тато, потрапивши восени без парасольки під зливу. Відчувши, як гаряче тепло розійшлося по шкірі, хлопчик схопив трохи меншого рушника (ним мама витирала волосся після душу), зловив кошеня, добре розтер і його, акуратно склав рушник назад до шафи і пішов на кухню шукати якоїсь провізії. Кошеня слухняно потрохикало за ним.

— Звати тебе хоч як? — спитав хлопчак, відпанахуючи товстий шмат ковбаси і кидаючи його новому знайомцю.

Той щось промуркотів у відповідь, спробував відкусити від шматка, широко роззявивши рота. Ковбаса не піддалась. Вона була «московською» — твердою, як на його зубенята. Кошеня знічено присіло, потім спробувало ще раз і, впевнившись, що із цього нічого не вийшло, жалібно підняло свої зелені очиська на нового господаря.

— Не виходить?! — правильно зрозумів котячий погляд Дерихата. — Зовсім ти ще малий! Я теж колись таким був! — згадав він розповіді батьків про своє беззубе дитинство. — Тільки молоко і пив! Мамине... — на мить задумався він. — О! У мене ж молоко є в холодильнику! Почекай-но, дістану! Давай сюди цю ковбасу! — простягнув руку Олежик. Але кошеня несподівано найжачилося, випустило гострі маленькі кігті та шурнуло лапою перед собою, захищаючи законну власність.

— Ти що робиш?! — різко забрав руку з глибокою подряпиною малий Дерихата. — Ну й кігті у тебе! — вичавив, злизуючи крапельку крові з пальця. — Бути тобі Кігтиком! — зробив він висновок. — А прізвище твоє — Ковбаско! Он як за свій шматок тримаєшся! — засміявся, забувши образу. — А прикольно! Кігтик Олегович Ковбаско! — зареготав Дерихата.

Він дістав пакет молока, забувши про недостойний вчинок нового друга, налив трохи у блюдце, поставив перед Ковбаском.

— Пий, звірюко! — припросив.

Дерихата тим часом тихенько підняв шмат кинутої ковбаси. Пам'ятаючи, що з підлоги їсти не можна, бо там купа різних мікробів, уважно оглянув кусень і, не помітивши цих нахабних дрібних створінь, через яких можуть з'явитися проблеми з травленням, спочатку хотів відкусити ковбаски, потім передумав, чомусь із жалем глянув на шматок і навіщося поклав його до холодильника. Затим нарешті нагрів собі картоплі з м'ясом, покришив великими шматками огірка та заходився обідати.

Через півгодини Олежик Дерихата лежав у своїй кімнаті на ліжку, ситий і вдоволений, розглядаючи якусь нову книжку, а в нього на животі зручно вмовстився Кігтик Ковбаско, який вже був повністю сухим і скидався на м'який, руденький клубочок шерсті. Кігтик безтурботно спав. Його життя нагадувало тепер котячий рай, у якому течуть молочні ріки, а кошенята сплять на власному господареві, а не на твердому мокрому асфальті.

За кілька хвилин той господар, відклавши книгу, теж засопів. У кімнаті запанувала тиша, яку порушувало унісонне дихання Ковбаска та Дерихати.

Іділія перервалася несподівано. У передпокої гримнули двері. Олежик різко схопився. Кігтик м'ячиком покотився на підлогу, ображено нявкнув.

— Я вдома! — голосно сказала мама, знімаючи в коридорі туфлі і всовуючи ноги у м'які кімнатні капці.

— Влипли!!! — несподівано відреагував на її прихід син. — Давай скоріше сюди лізь, а то буде нам марапуза з повідлом!

Він схопив на руки Ковбаска, шарпонував нижню шухляду шафи, запхав кошеня до купи шкарпеток, засунув шухляду, залишивши невеличку щілинку, аби Кігтик міг ковтнути свіжого повітря.

— Привіт! А ти чого такий червоний?! — зайшла до кімнати мама. — Спортом вирішив зайнятися? — насторожено поглянула на сина. — Не захворів?! — помацала лоба.

Ну, чому дорослі на всі дитячі проблеми мають тільки два питання: «Не захворів?» або «Погану оцінку отримав?» Невже у нас, дітей, інших придибенцій не може бути? І лікування у них передбачуване! У першому варіанті — жменя таблеток і гідкий малиновий чай із жабуринням з перетертих ягід (Дерихата аж пересіпнувся!), у другому — виховна година (у крайньому випадку!) або заборона комп'ютера! І це методи виховання?! Хіба комп'ютер впливає на уроки?! Невже вони думають, що ці дві речі взаємопов'язані?! Якщо дитина не хоче уроки робити, то їй *хоч кілька на голові теши* — знайде сотні причин не сідати за книжку!..

— А-у-у, сину! — вихопила Олега з виру думок мама. — Щось таки сталося! — погладила рудувате волосся. — Невже погану оцінку отримав? — підморгнула вона. Малий Дерихата важко зітхнув. «А хіба я не казав?!» — спитав сам у себе.

— Та ні, мамо! Оцінки вже майже всі за семестр виставили; не захворів! Задрімав трішки, от і не встиг ще *до тьми прийти!* — вичавив Олежик, одночасно намагаючись непомітно ногою прикрити шухляду, з якої висовувалася цікава мордочка Кігтика Ковбаска.

— Добренько! Зараз щось смачненьке приготую. Тато прийде — разом повечереємо! — крутнулася мама на одній нозі і, шурнувши одягом об одвірок, майже вибігла з кімнати.

— Фу-у-х! — змахнув піт з лоба Дерихата. — Ти мене *під монастир підведеш!* — зашипів він на кошеня. — Добре хоч мовчав, а то би ще нявкнув до повного щастя і... — не закінчив хлопчик.

— Мняв!!! — голосно промовив Кігтик, ніби зрозумівши, що від нього хоче господар. При цьому його рудувата мордочка набрала невинно-хитрого вигляду.

— Ти що витворяєш?! Мама почує — будеш жити на вулиці! — розпачливо попередив Олег Ковбаска.

Той аж лапою голову накрив, миттю замовк, закопався між шкарпетками, скрутився калачиком і затих.

— Що ти, сину, казав?! — заглянула до кімнати мама. — Якраз руки мила, не розчула добре! — усміхнулася вона.

— Та кажу, м'яса, мамо, зроби! Щось так захотілося! — майже вигукнув Олег.

— Тільки ж на обід було?!

— Зовсім мало! — відчуваючи, як червоніє, опустил очі малий Дерихата.

— Півкаструлі ще є! Думала, млинців насмажу... Але якщо ти так хочеш, то нагрію те, що є! — пообіцяла і, знову війнувши халатиком, вийшла з кімнати.

— Ну от! Тепер через тебе не млинці свіженькі, а м'ясо знову їсти! — докорив Олежик відкритий шухлядці.

Кігтик заचाївся, наляканий перспективою жити на вулиці, та носа звідти не висовував.

— А ще ж тато прийде! — *наче вдарило струмом* Дерихату. — Він точно ніякої звіринки у хаті не потерпить! — розпачливо прошепотів хлопчик. — Я йду на кухню, а ти сиди тихенько! Зрозумів?! — перепитав він Ковбаска.

Той підняв голову і ніби навіть кивнув.

Хлопчик, скорчивши гримасу найслухнянішого сина, попрямував на кухню, до мами, щоб підготувати ґрунт для проведення дипломатичних переговорів щодо отримання дозволу на проживання у квартирі свого волохатого приятеля.

До цього часу у нього вже було кілька вихованців. Першим у квартирі (Олег тоді ще у садочок ходив) з'явився хом'як із смішним іменем Огризок. Він чесно сидів у своїй клітці місяців зо три, потім випросив собі прогулянку, вайлуватю походив по кімнаті, шморгаючи носом, а потому, приспавши пильність, різко шаснув під ліжко і... Опісля його вже ніхто не бачив. Іноді до Дерихат доходили чутки про якихось дивних мишей, що їх люди зустрічали в несподіваних місцях, за описами дуже схожих саме на Огризка, але до Олега хом'як так і не повернувся. Малий Дерихата трохи посумував, швидко заспокоївся і... захотів рибок. Навіть не так! ЗАХОТІВ РИБОК!!!

Він весь час десь знаходив і гортав книжки про водоплаваючих, розмалював малюнками, що нагадували риб, все, що якимось чином було схоже на папір, і діставав своїми важкими зітханнями батьків, які, не витримавши, таки купили нарешті великий акваріум із різнокольоровими рибками і смарагдовою зеленню на дні.

Радості Олега не було меж! Годинами, втупившись у таємничий підводний світ, сидів він перед акваріумом, іноді навіть забуваючи поїсти. Пройшов тиждень, потім другий. Малий Дерихата із захватом годував рибок спеціальним кормом, причому намагався робити це якнайчастіше. «Швидше виростуть!» — думав він. Але строкаті рибинки рости не поспішали. Більше того, вода за кілька днів несподівано стала брудно-зеленою. Крізь неї вже не можна було щось розгледіти. Рибки плавали по поверхні, хапаючи повітря, в'яло плюскотіли хвостиками. Щось вийшло з-під контролю!

Тато суворо поглянув на сина, видав щось про його безвідповідальність і акваріум завезли до татового товариша, дядька Грицька, який вже займався рибками досить довгий час. Звідти скляний ящик більше не повернувся, а на перебування у квартирі сторонніх живих особин було накладено вето. Тож тепер Кігтику загрожувало безсумнівне виселення — і потрібно було подумати, як цьому запобігти.

Пролунав дзвінок у передпокої. Олег швидко відчинив двері. До квартири неквапом зайшов тато. Він був дуже схожим на свого сина (чи-то навпаки!) Рудувате, негусте волосся, кругленьке обличчя з веснянками на носі. Чимось батько нагадував героїв із старих казок, сильних і добрих. Але малий Дерихата знав, що зеленкуваті очі можуть бути сталевими. Саме цього і боявся!

— Привіт! — кинувся він обіймати тата. Чоловік вражено відступив — таких виявів радості він не пригадував давно.

— І вам доброго дня! — насторожено посміхнувся батько. — Двійку схопив чи що? — пильно поглянув в очі синові.

Олег мало не застогнав! Змовились вони між собою, ці дорослі? Але вголос повторив все сказане мамі і підстрибом побіг на кухню. Впевненість, що батьки дозволять залишити Ковбаска

собі, кудись випарувалась. Олежик насуплено сидів за столом та колунав виделкою шматок м'яса в тарілці.

— Ви їжте, а я в душ! Парко сьогодні! — замахала руками на розпашіле обличчя мама.

Вона скрипнула дверцятами шафи, витягнула рушника і клацнула заціпкою ванної.

— Ну, давай! Що там утнув?! — відклав виделку батько. — Поки ми в чоловічій компанії, то можемо поговорити! — підморгнув він.

— Все в порядку! — нахилив голову до тарілки Олег.

Розмова давалася йому важко.

— Хотів попросити... — ніяк не наважувався вичавити із себе хлопчик.

— Таке враження, що ти одружуватись зібрався! Благословіння просиш! — нетерпляче видав тато.

Малий Дерихата не втримався і засміявся, уявивши собі це. Атмосфера за столом стала вільнішою.

— Я хочу просити... нехай... Кігтик... живе... з нами... — ледь чутно пробурмотів Олежик.

— Я так зрозумів, що ти хочеш попросити, щоб оце руде створіння, яке вже хвилин із десять сидить на порозі нашої кухні, жило із нами?!

І тато очима повів за Олежикову спину.

Олежик повернувся. Там дійсно спокійненько вилизував шерсть Ковбаско, ніскільки не переймаючись своєю долею.

— Ти чого виліз?! — гиркнув хлопчик на пухнастика. — Ех ти, зіпсував мені всю промову! Тепер капець! — злякано підняв очі на батька.

— Підійди-но сюди, тварино роду котячих! — покликав Дерихата-старший.

І Кігтик знову вразив Олега розумінням ситуації. Він впевнено потрюхикав до столу, потерся головою об татову ногу, підняв на того свої зеленкуваті очиська. У них було стільки невимовного прохання, що татко чмихнув і тільки й промовив:

— Прибирати за ним будеш сам! Годувати не забувай! Мишей в хаті для цього троглодита спеціально не заводити! — посміхнувся кутиком вуст.

— Ура-а-а-а! — заволав малий Дерихата. — Ти найкращий тато у світі!!!

І кинувся батькові на шию.

— А мама?! — згадав Олежик. — Вона що скаже?! — подивився на батька.

— Щось таки скаже! — похитав головою Дерихата-старший. — Побачимо! Ми, руді, купую маємо триматись!

На час, коли мама вийшла з ванної, розчервоніла і свіжа, як травнева ружа, батько із сином саме доїдали вечерю. Кігтика Олеговича Ковбаска було повернуто до дитячої кімнати і цього разу зачинено. Він, зрозумівши серйозність обставин, тихенько очікував рішення.

— Не твій колір! — несподівано видав тато. Мама з Олегом здивовано повернулись до нього.

— Кажу тобі, — кивнув тато мамі з усмішкою, — линяєш ти, матінко! І колір якийсь — зовсім тобі не пасує!

Олег пильніше придивився до маминого обличчя і похолов від жаху. На її рум'яних щоках, на вологому лобі та підборідді звідкись з'явилося коротке руде волосся — і мама стала схожою на вовкулаку з фільму жахів.

— Не зрозуміла?! — кинула мама підозріло.

— Так і я не зрозумів! — ніби підтримав її тато. — Є така штука як депіляція, то при ній небажане волосся видаляють, а у тебе навпаки вийшло! Це зараз мода така?! — не вгамовувався він.

Малий Дерихата не знаходив собі місця. Він вже здогадався, звідки взялося те волосся, адже сам запхнув рушник до шафи після того, як витер ним Кігтика. Мама кинулась до дзеркала. Від несподіванки заверещала і замахала руками.

— Ти не хвилюйся! — порадив тато. — Я тобі буду свою бритву позичати!

— Це твої штучки?! — сердито глипнула на нього мама. — От я тобі влаштую зараз! — змахнула вона рушником.

— Мняв! — голосно втрутився у розмову Ковбаско.

Як він зміг відчинити двері з дитячої кімнати — залишиться таємницею, але герой дня власною персоною вийшов на поле бою, не розуміючи, що саме зараз на очі мамі потрапляти не варто.

— Ой! — зойкнула жінка. — А це ще хто?!

— А це, судячи з усього, причина твого нового іміджу! — голосно зареготав тато.

— Ма-а-лесенький який! — присіла біля кошеняти мама. — І рудий, як ви, Дерихати! У вашу породу вдався! — погладила по голівці Кігтика. — А ти у мене точно *отримаєш на горіхи!* — запевнила Олега. — Витирав кошеня рушником?

Хлопчик тільки мовчки опустив голову, нагадуючи собі, що треба обов'язково не забути забрати шмат ковбаси з холодильника. Судячи з усього, Кігтик Ковбаско став повноправним членом сім'ї Дерихат.

Чи уважно ви читали?

1. Олег у школі навчався:

- а) посередньо;
- б) на відмінно;
- в) погано.

2. Олег не любив фізкультуру, бо:

- а) йому ставили погані оцінки;
- б) змушували бігати і підтягуватися;
- в) не подобався учитель.

3. Малий Дерихата пам'ятав, що під час грози:

- а) треба бігти додому;
- б) потрібно ховатися під велике дерево;
- в) бігати вже не можна.

4. Вдома Олег пригостив котика:

- а) рибкою;
- б) ковбаскою;
- в) «Віскасом».

5. Кого не було серед «вихованців» Олега:

- а) хом'яка;
- б) мишок;
- в) рибок?

1. Про кого розповідається у творі? Яка пригода сталася з героєм? Знайдіть і прочитайте місце, у якому описано першу зустріч Олежика з кошенятком. Що зробив хлопчик? Як це його характеризує?

2. Перекажіть місце, яке вам найбільше запам'яталося в тексті. Що саме привернуло вашу увагу?

3. Якою була сім'я Олега? Що вам допомогло зробити такий висновок? Підтвердіть свою думку словами з твору.

4. Як мама здогадалася, що хлопчик витирав котика рушником? Що він зробив не так, як потрібно? Розкажіть. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що усе таємне стає явним? Подискутуйте.

5. Яким ви уявляєте Олега Дерихату? Знайдіть у творі портрет хлопчика. Прочитайте. Що хотів підкреслити автор, вживаючи слова зі зменшено-пестливими суфіксами: Олежик, хлопчак, личко, кругленьке черевце, рудувате волосся?

6. Дайте характеристику Олегу Дерихаті.
7. Чи хотіли б ви дружити з таким хлопчиком? Поясніть чому.
8. Чи є у вас вдома якась тваринка? А, може, є у вашого друга чи подруги? Розкажіть про неї.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Здогадайтеся зі змісту твору, що означають вислови (фразеологізми): *«сам не гам і іншому не дам»*, *«надерти хвоста»*, *«підвести під монастир»*, *«не висовувати носа»*. Дізнайтеся, чи є подібні вислови в польській мові. Як вони звучать?

ЧАСТИНА 2

Йшов час. Кіттик Олегович швидко зростав і не скаржився на апетит. Єдиним недоліком Ковбаска був його характер. Якщо вже випреться всіма чотирма лапами і не схоче щось робити, то хоч кіл у нього на голові теши — не переконаєш. А ще він любив несподівані вчинки!

Одного разу Олег вивів свого вихованця на вулицю гуляти. Кіттик був тоді ще кошеням, але впевнено обійшов подвір'я, зробив свої котятчі справи під кущем, загірбиши все охайно задніми лапами, та вмотивувався на сонці, підставивши спинку під теплі промені.

Аж тут з під'їзду несподівано вискочив Шайтан із 49-ї квартири. Це був масивний ротвейлер із слинявою пашекою. Його боялись сусіди і обходили стороною домашні пси. А улюбленою розвагою цього дебелистого бешкетника було пограти в лови з якимось товстим котом, загнавши того на дерево та громовим гавкотом злякавши до дрижаків.

Малий Дерихата застиг, уявляючи собі, як клятий Шайтан розриває на шматочки Кіттика, потім гарячково став оглядатися на всі боки, шукаючи якусь підтримку від дорослих. Як на зло, у дворі було порожньо. Господар Шайтана, судячи з усього, неквапом спускався сходишками зі свого поверху і вийти на вулицю ще не встиг. Олежик пошукав навколо хоч би яку палицю, але й тут його чекала невдача. Тоді хлопчик помаленьку став наблизитись до Ковбаска, надумавши хоч узяти його на руки, аби вберегти від нападу Шайтана. Але не встиг.

Ротвейлер помітив Кіттика, тихенько наблизився до кошеняти і навис над ним чорною скелею. Набравши повні груди повітря, Шайтан голосно гавкнув. Ковбаско здригнувся від несподіванки і різко розплющив очі. Побачивши перед собою величезного собаку, Кіттик скочив на лапки та застиг. Олежик намагався щось крикнути, аби відігнати Шайтана, але слова застрягли у горлі твердою грудкою. Ротвейлер широко відкрив пащу, висунув рожевого язика, ніби збираючись схопити Кіттика зубами і в одну мить схруммати кошеня. Несподівано рудий Ковбаско піднявся на задні лапи, вперся передніми у собаку морду і... лизнув Шайтана у ніс. Це, судячи з усього, було найменше з того, що очікував пес від кошеняти. Він сподівався насолодитись виглядом переляканої істоти, яка буде дертись зі страху на дерево, або відчуттям повної безпорадності рудого клубочка. Але такого точно не чекав!

Шайтан *всівся на п'яту точку*, закліпав очима, нахилив голову набік. Він нагадував вражнього струмом електрика, який все ще не може прийти до тями від отриманого розряду. Потім пес встав, пройшовся шорстким язиком по спинці Кіттика, тихенько щось підгавкнув кошеняти і побіг до свого господаря, який нарешті з'явився у дворі.

З того часу Ковбаско перебував під охороною Шайтана. Якщо до кошеняти наближався великий кіт чи незнайомий хлопчисько, ротвейлер грізно рикав на того, хто зазіхав на його улюбленця, підходив і влягався між Кіттиком і особою, яка, мабуть, мала наміри образити кошеня.

А ще у Дерихати була маленька сусідка Маринка. У свої чотири роки дівчинка тайфунно проходила по квартирі, заходячи у гості, і після неї залишались розбиті вазы, подушки на підлозі, з яких стирчало пір'я, та переляканий Кіттик, якому діставалось найбільше. З криком «Ки-и-и-ця!» Мара (як їй чомусь називала мама) хапала на руки Ковбаска і «ніжно» притискала до свого животика. Кіт деякий час просто терпів. Потім злегка подряпав малу, але це ніякого ефекту не дало. Вона так само стискувала в обіймах свого улюбленця, не розуміючи, що в такий спосіб можна й придушити.

Одного разу Олежик, зайшовши до вітальні, просто остовпів. Ковбаско чомусь терся об килим на підлозі, причому робив це так енергійно, що здавалося, ніби він хоче позбутися своєї рудої шерсті. Дерихата хотів взяти кошеня на руки і — несподівано відчув електричний розряд. Від тертя об килимок шерсть Кігтика наелектризувалась!

Варто було уявити здивування М'яри, яка за звичкою притиснула до себе м'який клубочок! Ковбаско кілька разів повторив свій електричний експеримент з Маринкою, і та тепер злякано обходила його боком. Так «вищий котячий розум» переміг людський!

Непомітно, невідомо коли встиг Кігтик Олександрович Ковбаско перетворився на солідного кота з хорошою репутацією. Він ходив у туалет тільки у відведене місце, їв охайно, не бризкаючи на підлогу, і витирав лапи, повертаючись додому після прогулянки.

Гуляти він вже ходив самостійно. Добре, що квартира Дерихат на першому поверсі і вікно у вітальні не було новомодно пластиковим! Судячи з усього, міркував Ковбаско, ці вікна винайшли люди, які зовсім не любили котів! От спробуй застрибнути до кімнати крізь таке вікно, прочинене у режимі «квартирка»! Це ж самовбивство якесь! У сусідньому домі сірий кіт на ім'я Мармиза провів експеримент, застряг у дірці, і якби не повернувся вчасно з роботи дядько Андрій, його господар, і не витяг би його з пастки, то все могло закінчитися доволі трагічно! А так тільки весь двір з годину «насолоджувався» дикими криками Мармизи, а всі навколишні коти, уявивши себе у подібній ситуації, припинили і зачалися, іноді з цікавістю та переляком поглядаючи у двір.

А тут — свобода! Спочив у квартиру, потім на підвіконня, легкий стрибок — і ти на волі! Зворотний шлях теж без жодних проблем! Але це тепер, а кілька місяців тому Кігтик навіть собі боявся визнати одну невеличку проблемку...

Якогось дня всі розійшлися — хто в школу, хто на роботу. Ковбаско звично прибіг на кухню, вийв весь сніданок з миски, вилизав посуд, задоволено муркнув і вирішив знаходженням шляхом вибратися на вулицю та трохи подихати свіжим повітрям.

Застрибуючи на підвіконня, кіт несподівано зрозумів, що робити це чомусь стало важче, ніж завжди! Стрибок до квартирки взагалі не приніс бажаного результату! Кігтик до неї просто не дотягнувся, беркицьнувся боляче на підлогу, перевернувся через голову і застиг на спині, розкинувши лапи в різні боки. Його здивуванню не було меж! Що сталося?! Він втратив легкість? Це старість підкралась непомітно? У два неповні котячі роки?!

Ковбаско, припадаючи на лапу, підійшов до великого дзеркала у вітальні. Звідти на нього поглянула незнайома вгодована руда пика з товстими щоками та маленькими очками. Кіт у дзеркалі нагадував великого, огрядного слимака, тіло якого тістом розтікалося на підлозі. Так от чому біленька короткошерста Маркіза із сусіднього під'їзду не звертає на нього ніякої уваги!

Покрутившись навколо себе і роздивившись своє тіло. Кігтик розчаровано всівся. На горизонті маячила перспектива прожити залишок літ, не виходячи з дому і перекочуючись з місця на місце пухнастою великою кулею. Він згадав, як, лежачи біля Олежика, бачив телесюжет про кота-велетня, який навіть перевернутись сам не міг. Серце затріпотіло від думки, що і з ним може бути таке! «Що там з тим товстуном далі сталося? Його посадили на дієту, робили якийсь спеціальний масаж, а потім (коли трохи схуд) змусили займатися на тренажері!» — згадав Ковбаско. Ну, масажу тут не допросишся! У кращому випадку за вухом почухають! А от обмежити себе в харчуванні таки доведеться!

З тієї хвилини життя Кігтика кардинально змінилось. Він сів на дієту! Правда, не надовго.

Побачивши кілька днів поспіль залишки їжі у котячій мисці, Дерихати дружно запхали Ковбаску у машину та привезли до ветеринара на огляд. Лікар у білому халаті уважно обмацав кота, заглянув у пащечку й інші місця, поплескав по філейній частині, обізвав бегемотом, думаючи, що представник сімейства котячих нічого не розуміє, і порадив більше ганяти Кігтика Олександровича навколо хати. На всякий випадок Кігтику засадили якийсь вітамінний укол, який мав би покращити апетит, чи допомогти у схудненні та надати шерсті неабиякого блиску. Дерихата-старший

недовіриливо гмикнув, не оцінивши кваліфікацію ветеринара, схопив улюбленця сім'ї на руки та відвіз додому, заскочивши на шляху до супермаркету та накупивши різної котячої смакоти.

Після цього випадку Ковбаско став розумнішим. Слід від уколу нагадував про себе кілька днів, тож тепер Кігтик акуратно збирав залишки їжі з миски, звалював їх до унітазу і зливав воду. Таким чином всі сліди голодування було знищено.

За тиждень Ковбаско наважився подивитись у дзеркало. Йому здалося, що пика трохи схудла, але особливих змін не сталося. Кота опанував розпач. Перше побачення з Маркізою відкладалось на невизначений час! Він важко вистрибнув на диван, вмовстився, накривши очі пухнастим хвостом, та задумався, що робити далі.

«Якщо ти хочеш схуднути — тобі до нас!» — несподівано зарепетувало в кімнаті. Великий телевізор у кутку показував групу привабливих дівчат, які розмахували ногами під музику і весело посміхались у камеру. Судячи з усього, Ковбаско натиснув своїм тілом кнопку пульта дистанційного керування.

«От я пеньок березовий! — подумав Ковбаско. — Як раніше не здогадався! Тут тільки спорт допоможе!» — і зрадів несподіваній думці.

Відтепер, як тільки квартира ставала порожньою. Кігтик починав свої вправи. Спочатку по кілька хвилини, потім нарощуючи час тренувань і навантаження, він повернув собі втрачену форму та досягнув небачених для себе результатів. Легко підтягувався двадцять разів на шторі, стрибав із шафи на ліжко і назад, відтискався від підлоги, задерши догори хвоста. Тепер йому не соромно було дивитись у дзеркало. Життя налагоджувалось!

Єдиною проблемою виявилось те, що при безпосередній близькості Маркіза, до якої він таки наважився підійти, виявилась підсліпуватою, сивою кішкою із сльозливими очима. Човен кохання Кігтика налетів на скелю розчарування, але скоро й те забулось.

ЧАСТИНА 3

— От ти мені скажи! Чому коти розмовляти не вміють?! — звернувся до Ковбаска Олег.

Малий Дерихата повернувся зі школи у дуже поганому настрої. Він навіть рюкзак до своєї кімнати не поніс, так і кинув його у передпокої.

— Мняву-у! — відповів Кігтик, заскочивши на ліжко, на якому влігся, підклавши руки під голову, Олежик, та тернувшись головою об теплий бік господаря.

— От і я про це! «Мняву!» — передражнив кота хлопчак. — Якби ти мене розумів, то зараз би, можливо, порадив, що я маю робити!

У голосі хлопчика вчувався розпач.

«Та я тебе розумію краще нікуди!» — хотілося крикнути Кігтикові. Він дійсно чомусь чудово сприймав все, що кажуть люди. Ба більше! Іноді навіть вмів передбачити їхні вчинки або прочитати думки, але його зрозуміти не міг ніхто з представників людської породи! І це так ображало!

— Мур-р-р! — промуркотів він, підсовуючись ближче до Олежика під бік, ніби питаючи, що у того сталося.

— Уяви! — не витримав хлопчик. — Іду собі зі школи, нікого не чіпаю, аж тут трійця Барбосків підвалює!..

...На цьому місці читачу необхідно пояснити, хто такі Барбоски. Чи дивились ви колись мультфільм про собачу сім'ю зі схожим прізвиськом? Якщо так, то ви легко уявите собі всіх трьох «братів», про яких розповідав Олежик. Вони зовсім не схожі на героїв того мультика!

Перший був найстаршим, років дванадцяти. Звали його Мирон. Прізвисько — Зеленко. Мав він обличчя млинцем, вічно насмішкуваті жовтуваті очі і світлий чубчик, який весело стирчав на маківці. Мирон був непосидючим, весь час щось вигадував, і вчителі всієї школи молили Бога, щоб урок у класі, де вчився цей розбишака, пройшов спокійно. У переважній більшості випадків їхні прохання залишались не почутими, і черговий педагог після витівки хлопчачка вилітав із класу з розпашілим обличчям і ховався в кабінеті директора, Василя Петровича. Раніше, кілька років тому, на другий день зазвичай до школи викликали маму витівника. Пані Зеленко

проходила коридорами школи, ніби корабель на бойових навчаннях, розсовуючи своєю неосязною кормою школярів та вчителів, — і сміливо вносила велике тіло до директора. За кілька хвилин розчервонілий Василь Петрович дуже швидко виходив зі свого кабінету, витираючи весь час хусточкою спітнілий лоб, та, злякано оглядаючись, прямував до учительської, міцно прикривав двері і клацав зсередини ключем. Матінку Мирона в школу викликати перестали, батька у нього не було («Він — льотчик і зараз виконує важливе державне завдання!» — розповідав всім Мирон) — тож після цього хлопчак став ще сміливішим і потерпілих від його жартів додалося.

Другий персонаж вищевказаної трійці виглядав як чистий тобі «ботан». Невисокого зросту, у круглих «а-ля Гаррі Поттер» окулярах, Дмитрик Петрук здавався чемним хлопчиком та маминим синочком. В принципі, так і було у межах школи! Він завжди вчив уроки, навіть був майже відмінником! Але варто було йому вийти за паркан шкільного двору, окуляри зникали, змінювалась навіть зачіска, і Петрук перетворювався (за його словами) на «флібустьєра навколишніх дворів», тягаючи за хвоста кудлатого песика Нафаню, який довірливо чекав біля воріт шматочків булочки від дітвори, або чіпляючи бляшанку до заднього бампера автомобіля. А ще можна було засунути у вихлопну трубу петарду і реготати із друзями, споглядаючи, як переляканий водій тікає від своєї «замінованої» машини. Дмитрик був молодшим за Мирона, але той, бувало, його слухався.

Третім Барбоском називали Тараса Гайворона. Крім того, він мав прізвисько Штиця. Отримав його за свій зріст та худе (навіть ДУЖЕ худе!) недолуге тіло, яке нагадувало щоглу. Волосся у нього на голові, відповідаючи прізвищу, було синьо-чорним, довгим і якимось масним на вигляд. На ногах, не зважаючи на вже майже літню пору, було натягнуто високі, жовті черевики, або «шкари», як їх називав сам власник. Взагалі-то Штиця був спокійним, навіть флегматичним, але в компанії Барбосків він іноді виявляв себе дуже несподівано. Він, наприклад, міг вискочити після дзвінка в коридор і заволати на весь голос «Дайош свободу дітям!» або «Анархія — мать порядка!» (де й слів таких нахапався?!), а потім ляснути когось рюкзаком по спині. Міг притягти на фізкультуру гральні карти із зображеннями жінок, які забули вдягнути на себе бодай сорочку і зірвати цим урок. А міг засісти на перерві у куток з якоюсь цікавою книжкою та «забути» прийти на математику! Вчився він у шостому класі, хоча казали, ніби сидить він там вже другий чи третій рік. Та питати у Штиці про це нікому не хотілося. Все могло закінчитися не надто приємно.

Не зрозуміло, як всі ці люди зібралися разом і що їх об'єднувало, але нерозлучна трійця тримала у страху молодші класи, а хтось розповідав на перерві, притишуючи голос, що Зеленко переміг у чесному двобої навіть одного хлопця з 8-А. Знову таки — інформація не мала підтвердження, але на Мирона поглядали із переляканою повагою і намагалися не ставати на дорозі. Цілком можливо, що всі ці брехні розпускали самі Барбоски, аби набити собі ціну!..

— Так от! — продовжив Дерихата. — Підходять до мене — утрюх, цей мурмило Зеленко через губу плює і заявляє: «Гроші жени!» А Штиця із Петруком тільки гиготять! — ображено закопирив губу Олег. — Я їм: «Немає, мама не дала сьогодні!» А їхній Гаррі Поттер недороблений мене за руки схопив, і Зеленко всі кишені почистив! Навіть носовичка навіщо забрав! — схлипнув Олежик.

«Батькам скажи!» — хотілося крикнути Ковбаску, але він знову тільки нявкнув.

— І батькам не скажеш! — ніби прочитав котячі думки Дерихата. — Тато до школи піде, а після цього там мені хоч не з'являйся, заклують! — майже вигукнув малий розпачливо.

«І що то за місце таке страшне — школа?! — подумав Кігтик, співчутливо поклавши лапу на руку Олежика. — Ворони там якісь ще вчаться? Хто кого клює?» — крутилося у мізках.

— А гірше від усього, що Соломія Опанасюк це все бачила! Навіть, здається, сміялась з дівчиськами з мене! — прошепотів малий Дерихата, почервонівши, ніби стиглий томат. — Тобі все можна сказати! Все одно ти, дурненький, і не розумієш, і не перекажеш нікому! — погладив Кігтика по голові. — Ну, годі вже тобі, Олеже, дуріти! Займись-но справою! — передражнюючи маму, менторським тоном наказав собі хлопчак.

Несподівано сам до себе засміявся і, судячи з вигляду, трохи заспокоївся.

Залишок дня пройшов спокійно. Олег ні словом не обмовився батькам про свою шкільну пригоду і на питання мами, чи залишилися у нього гроші з тих, які вона давала йому вранці, відповів, що сьогодні до їдальні привезли якісь особливо смачні булочки і він все витратив. «Булочко ти моя!» — посміхнулася мама, погладила Олега по чуприні і поклала біля дзеркала ще кілька гривень на завтрашній день. Малий Дерихата чомусь почервонів і поспішив сховатись у своїй кімнаті. Там він знову влігся на ліжко і втупився у якусь книжку.

— Е-е-х! — сказав він десь за годину, звертаючись до Кігтика, який вилежувався на підвіконні. — Книжка прикольна! Стара, правда, як світ! Напевне, ще доісторична! Називається «Баранкін, будь людиною!» У бібліотеці в школі сьогодні знайшов! — похвалився він. — Тут два хлопці перетворюються то на горобців, то на мурах. Шкода, спати лягати треба (мама вже кілька разів заглядала до кімнати!) — позіхнув Дерихата. — Але ж і хлопці ті нерозумні! Не знали, на кого перетворюватись треба! — розмовляв він сам із собою. — Я би, наприклад, хотів би із тобою місцями помінятись! Це ж яка житуха! Їж собі, спи, гуляй! Ніяких проблем! І головне, ще три тижні в школу не треба ходити, з Барбосками зустрічатись! — звертаючись до Кігтика, зітхнув Олег, завішуючи штори та вмощуючись під легку ковдру. Під подушку він навіть поклав книжку про невідомого Ковбаскові Баранкіна.

«Хто зна, у кого тих проблем більше! — подумав Кігтик. — У нас, котів, теж усяке буває!» — потягнувся він, застрибнув на улюблений стілець, скрутився клубочком та заплющив очі. У кімнаті стихло.

Чи уважно ви читали?

1. Малі Маринка перестала притискати Кігтика, бо:

- а) той царапнув дівчинку;
- б) котик злегка був наелектризований;
- в) її насварив Олег.

2. Скільки років було Мирону?

- а) сім;
- б) дванадцять;
- в) п'ятнадцять.

3. Олег сказав мамі, що витратив гроші на:

- а) морозиво;
- б) булочки;
- в) пиріжки.

1. Які епізоди твору вам здалися смішними? Що саме вас розсмішило? Які художні засоби допомогли автору викликати у вас усмішку?

2. Розкажіть про дружбу Кігтика Олеговича з ротвейлером Шайтаном. Чи доводилося вам спостерігати за подібною поведінкою тварин? Розкажіть про свої враження.

3. Яка проблема з'явилася в Кігтика? Підтвердіть це словами тексту. Яким чином він вирішив зарадити цій біді? Про які корисні звички розмірковує автор? Які з них варто перейняти читачеві?

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

1. Про кого так говорять: «Хоч кіл на голові теши»? Як такі слова характеризують Кігтика?

2. Поясніть вислів: «життя стало налагоджуватися». Пригадайте і перекажіть епізод, після чого Кігтик зробив висновок, що його життя змінилося на краще.

ЧАСТИНА 4

Наступного ранку Олежик, як завжди, із напівзаплющеними очима, потягнувся, скочив з ліжка і почалапав на кухню, де мама готувала сніданок, подзенькуючи посудом. Вмиватись сьогодні не було сил, тож ванну він проминув, зразу зайшов до місця, де годують Дерихат, і вмотився на стілець.

— О! Привіт! — повернулась до нього мама. — А ти чого тут всівся? — запитала вона. — Ану, брись звідси, а то зараз по хитрій рудій пиці отримаєш!

«Ого! — крізь залишки сну подумав Олег. — Це так рідного сина тут зустрічають?!» — крутилось у голові.

— Давай-давай! На ось тобі! Тут твоє місце! — насипала чомусь мама корму у Кігтикову миску і поставила на підлогу, припрошуючи Олега до сніданку. Малий Дерихата від несподіванки широко розплющив очі. Що у світі робиться? Сина котячим кормом годувати і з котячої посудини?! Нехай він, Олежик, і любить Ковбаска, але ж не настільки. Від образи на маму він навіть чхнув.

— Так! Ти мене не чуєш? А ну тікай з-за столу, ще бліх мені тут понатрушуєш! — розізлилась жінка і легенько ляснула сина по спині.

— Ой-ой! — хотів вигукнути хлопчик, але несподівано для себе голосно... нявкнув! Олег просто отетерів! Ковзнув поглядом на свої кінцівки — і зарепетував не своїм голосом! Вони були волохаті і руді!

Малий Дерихата вихором злетів зі стільця і кинувся до дзеркала у вітальні. І звідти закричав ще голосніше! На нього дивився, дуже знайомий рудий кіт! Кігтик! Олег озирнувся, все ще сподіваючись побачити за собою Ковбаска, але коридор був порожнім. Тільки з кухні щось бурмотіла мама про весну, котячу нестриманість і свої наміри купити Кігтику якісь таблетки, що його трохи заспокоять!

Олег влетів до своєї кімнати. Пробігся по ній поглядом і від здивування нижня щелепа у нього відвалилась мало не до підлоги. На стільці біля ЙОГО столу сидів ніхто інший, як ВІН, Олег Дерихата, власною персоною. Малий струснув головою, все ще сподіваючись, що то сон і він скоро прокинеться, але марево нікуди не зникало! А фігура почала рухатись, розправляти застиглі у незручній позі плечі і вставати! А яким же величезним видався малому Дерихаті цей знайомий і водночас якийсь чужий хлопчак, зростом із доброго дядька!

Несподівано той, хто сидів за столом, став навкарачки, навіщось витягуючи назад почергово то одну, то другу ногу. Потім двійник Дерихати застиг, широко розплющив очі, скочив, як опшпарений, і голосно заволав щось незрозуміле.

— Що сталося?! — скочила до кімнати мама, перелякана диким криком сина. — Впав?! Вдарився?! — кинулась вона до нього, одночасно мацаючи за лоба, чи немає гупі та оглядаючи кімнату в пошуках зловмисника, що так налякав її дитину.

— М-м-м! — пробурмотіла копія нащадка Дерихат, оглядаючи кімнату очима, розміром із чайні блюдця. О-о-о! — застогнала вона, тикаючи чомусь пальцем в Олега, який застиг на підлозі.

— Так і знала, що цей котисько своїм нерозумним криком дитину налякає! — вмить заспокоїлась мама, погладила сина-самозванця по голівці, сердито глипнула на Олега і вийшла із кімнати.

— Їсти йди, Олежику! Час у школу збиратись, і я на роботу втікаю! — гукнула вона.

— Ц-ц-е що таке?! — вказав на себе рукою (чи то б пак лапою!) Олег, як тільки мама зачинила за собою двері. — Це ти, мармизо котяча, таке вчворив? — виривався він на Кігтика, який ще не зовсім опанував свої емоції. Малий Дерихата вже майже зрозумів, ЩО сталося, але не зрозумів, ЯК!

— А я винен?! — здивовано відповів Ковбаско, насторожено оглядаючи своє нове тіло. — Це ти вчора хотів зі мною помінятись ввечері! Сам казав: «Легко живеться... В школу не треба ходити!..» — повернувся до Олега, ступив крок уперед.

— Обережно, ковбаса нещасна! Роздушиш ще! — зашипів Дерихата. — Бачиш, яке одоробло вросло! — підняв голову на Кігтика. — А ти що, говорити вмієш?! — несподівано дійшло до Олега.

— Тьху на тебе! Я ж тепер людина! А от як ти розмовляєш? Отут треба з'ясувати! — посміхнувся екс-Ковбаско в тілі малого Дерихати. — Піду-но я поїм! А то раніше весь час від столу ганяли, а тепер можу спокійно сісти, виделочку у лап..., тьху!.. у руку взяти! І ти, котику, ходи!

Там тобі вже, напевне, повне блюдо «Віскасу» насипали! — поглянув знущально на Олега.

— Я зараз підіду і все мамі розповім! — вирішив малий Дерихата. — А вона вже порадить, що далі робити! — рішуче попрямував на кухню, змахуючи хвостом. — От лихо! — несподівано впав з усіх лап. — Ти як зразу на чотирьох ходиш?! — напустився на Ковбаска.

— А що тут важкого? — і собі став на чотири той. — Отак от іди і все! — заявив він п'ятою точкою, прямуючи коридором на кухню та показуючи Олегу, як треба ходити представникам сімейства котятих. Дерихата пішов за ним, наслідуючи не дуже граційну ходу.

— О-о-о! — зрадів Кігтик, діставшись таким чином до кухні і побачивши свою миску. — Сьогодні «Віскас» з кальмарами! Смакота!!! — кинувся він до миски і... застиг під поглядом мами, яка вражено втупилась у свого сина.

— Т-т-т це що робиш? Що із тобою?! — затинаючись, спитала жінка. — Захворів?! — чомусь ніби з надією в голосі спитала вона.

«Мамо! Я тут! Я твій син!» — хотів крикнути Олег, але замість того тільки знову голосно нявкнув!

— І зовсім він не ваш син! — повернувся до матінки Ковбаско. — Тільки я, єдиний і неповторний, є сином, а цей кіт — самозванець! — вигукнув він.

Мама схопилась руками за голову, сіла на табуретку та захиталась з боку в бік, як метроном.

— Нічого! Скоро канікули! — тихо промовила сама до себе, заспокоюючись. — Поїдеш у село, до бабусі, трохи відпочинеш і все мине! — погладила Кігтика-сина по голові. — Ти поїж! — припросила турботливо. — І менше читай! Може, то від книжок таке?! — припустила жінка.

«Точно! Саме від книжок!» — хотів знову вигукнути Олег, згадавши про «Баранкіна...», але цього разу з його горла вирвалось тільки жалюгідне «м-р-р-р». Він із жахом зрозумів, що мама його не розуміє! І навіть якщо Ковбаско і розповість про те, що сталося, то в ніякому разі йому ніхто не повірить, а все спишуть на весняну втому та ще й потягнуть до лікаря. «Та нехай би і дали йому кілька укольчиків!» — злорадно подумав Олег, заздрісно споглядаючи, як Кігтик наминає омлет з зеленим горошком.

Він підійшов до котячої миски, понюхав. Несподівано запах здався йому смачним. Олег обережно зачепив лапою невеликий шматок, вкусив... За хвилину він незчужся, як миска спорожніла, а в шлунку приємно поважчало.

— Ну, і що робити будемо? — запитав Дерихата у Ковбаска.

Мама побігла на роботу, турботливо цмокнувши «сина» у маківку. До виходу у школу залишалося хвилин із двадцять, тож «перевертні» вирішили провести військову раду.

— Так ти ж хотів помінятися! — безтурботно махнув рукою Кігтик. — Ну, чого ти справді?! — опустив очі на господаря, який за звичкою влігся на ліжко.

Ковбаско сидів на стільці і несподівано виявив, що в тілі людини робити це було не так зручно, як у котячому.

— Два тижні до кінця школи погуляєш, потім я в село поїду, на мишах польових відірвусь, а до кінця канікул щось придумаємо! — запропонував він.

— Ти довбешкою своєю звик тільки двері відчиняти? — аж підскочив на чотири лапи Дерихата. — По-перше, ти як у школі вчитись будеш? А по-друге, які миші?! Ти хочеш, щоб мене, тобто тебе... — заплутався він, — ...у будинок для ненормальних навіки-вічні поселили?! — вирячився на Кігтика. — Хоча... Оцінки вже майже всі стоять, одна фізкультура сьогодні залишилась! — задумався Олешик. — Може, дійсно спробуємо! Тільки на один день! — попередив він kota.

— Так і я про те! — зрадів Ковбаско. — На один, на один! — легко погодився той. — Все одно ще треба зрозуміти, як назад перетворитись! Якщо захочеться!

Тут Олег реально замислився. Про можливість того, що зворотне перетворення може не відбутись з якихось причин, він навіть не подумав! Загадкова перетрубація зламала звичний ритм життя.

— А як ти школу знайдеш, бідо?! — ніби змирився зі своїм станом Дерихата.

Йому чим гірше? Зараз відпочине, полежить, почитає. Потім вийде трохи погуляє на свіжому повітрі. До того ж, сьогодні п'ятниця, день прибирання, якого Олег не любив найбільше! До приходу батьків він мав повитирати пил, поскладати речі у своїй кімнаті (що було непосильною працею!) та пройтися з порохотягом по килиму у вітальні. Тому останній день робочого тижня був якоюсь середньовічною каторгою, наругою над дитячою свободою, і Олежик з радістю скинув би свої обов'язки на когось іншого.

— Я?! До школи?! — ніби навіть образився Кігтик. — Ти знаєш, що у нас, котів, є компас, вбудований отут! — ляснув він себе по лобі. — Ми з будь-якого місця куди хочеш дорогу знайдемо! Як цей Жи-Пи-Си агрегатор! — заявив гордовито.

— Який агрегатор?! GPS-навігатор, може? Якщо у тебе і компас такий, як його назва, то будеш ти, друже, довго бродити! — усміхнувся у вуса (як незвично!) Дерихата. — Ну добре! Я тобі все детально розкажу! О! І фотки однокласників покажу, щоб не плутався! А якщо щось і переплутаєш, то скажеш, що Зеленко вчора по голові влупив — і все з неї вивітрилось!

Він дістав з полиці альбом. Тримати його лапами було дуже незручно, тому Кігтик вмовстився поруч та став допомагати, перегортаючи сторінки. За п'ять хвилин Ковбаско вже більш-менш розрізняв тих, з ким має у школі справу Олег, натягнув на себе штани і сорочку, легко кинув на плече рюкзак і, прилизавши перед дзеркалом неслухняне руде волосся, махнув рукою на прощання та вийшов з квартири.

Олег Дерихата залишився насолоджуватись життям і читати книжку про Баранкіна, сподіваючись знайти там відповідь, як здійснити зворотнє перетворення. *(За С. Грідіним)*

1. Які герої твору вам найбільше сподобалися? Чим саме? Кого з них можна назвати головним?
2. Які епізоди повісті вам хотілося б перечитати? Чому?
3. Дайте заголовок кожній частині твору. Спробуйте коротко переказати зміст кожної з них.
4. Хто такі Барбоски? Чи справді вони брати? Чому автор називає їх братами?
5. Знайдіть і прочитайте описи цих хлопчаків. Дослідіть, як у них виявляється ставлення автора до цих персонажів.
6. Які вчинки трійці Барбосків допомагають вам зрозуміти їх характер? Чи схвалюєте ви їх поведінку? Що б ви порадили хлопцям?
7. Хто із героїв твору, на вашу думку, подобається автору, а хто ні? Поясніть свої міркування. Підтвердіть їх словами з тексту.
8. Чи зізнався Олег мамі, куди поділися його гроші? Чому він сказав неправду? Як це його характеризує? Обговоріть із друзями, що сказали б у такій ситуації ви? Як би вчинили?
9. Що реального, а що фантастичного (казкового) є у творі?
10. Перечитайте останній абзац третьої частини твору. Як ви вважаєте, які проблеми бувають у тварин? Яка роль людини у вирішенні цих проблем?
11. Що хотів автор донести читачам, розповідаючи історію хлопчика Олега та його нового друга Кігтика Ковбаско? Яка основна думка твору?
12. Як далі розгорталася пригоди Олега та його друга Кігтика Ковбаски, ви зможете дізнатися, повністю прочитавши книгу С. Грідіна «Кігтик Ковбаско».

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Із запропонованих словосполучень оберіть ті, що пояснюють зміст висловів:

1. «Мамин синочок»:
 - а) люблячий син;

- б) працюючий хлопчик;
- в) не самостійна дитина.

2. «Серце затріпотіло» — так говорять, коли:

- а) захвилювався;
- б) заболіло серце;
- в) заспокоївся.

Фантазуємо, творимо

Перечитайте епізод, який вам найбільше сподобався. Розкажіть, яку ілюстрацію до нього ви намалювали б. У розповіді використовуйте слова і вирази, які вживає автор. За бажанням намалюйте ілюстрацію олівцями або фарбами.

ЗІРКА МЕНЗАТЮК (НАРОДИЛАСЬ 1954 РОКУ)

Зірка Захаріївна Мензатюк — сучасна українська письменниця, журналістка, авторка багатьох популярних творів для дітей, зокрема збірок «Казочки-куцохвостики», «Київські казки», «Таємниця козацької шаблі», «Макове князювання», книжок-нарисів для дітей «Наші церкви: історія, дива, легенди», оповідань про народні мистецтва «Катрусині скарби», есе «Український квітник» та ін. Вона лауреат міжнародного літературного конкурсу у США, її книжки відзначені літературними преміями імені Лесі Українки й Наталі Забіли.

Нині письменниця живе і працює у Києві. А народилася вона в селі з гарною козацькою назвою Мамаївці, що під Чернівцями на Буковині. Вас, мабуть, зацікавило таке незвичне, але красиве ім'я — Зірка. Як розповідає сама письменниця: «У Мамаївцях, де я народилася, це ім'я найзвичайнішнє. Там чимало Зірок,

Півоній, Калин, Фіалок. Мої земляки мають пісенну, поетичну вдачу».

Про свою творчість З. Мензатюк розповідає: «Писати я почала, коли вчилася в другому класі. Було це так. Учнім задали написати вдома переказ «Ліс восени». Я дуже любила ліс, хоча ріс він аж по той бік Прута, далеко від села. Почавши з переказу, я написала ще й про лисячу нору, яку бачила в лісі, про білочку, що збирала ліщинові горіхи, а далі й про те, яким ліс стане взимку, коли його засипле сніг. Замість кількох рядочків мій переказ розтягнувся на цілих п'ять сторінок. Але мені так сподобалося викладати на папері власну розповідь, що я на цьому не зупинилася і написала ще й віршовану «Казку про кицю Мурку і дівчину Ганну», а в наступні дні — чимало віршиків. Вони були смішні й невмілі, але здивували вчительку й однокласників. Відтоді вчителька Люба Петрівна стала вчити мене ще й поетичного мистецтва, пояснювала, що таке рими, ритм, оцінювала мої віршовані спроби. Вона була доброю, щирою людиною і хотіла допомогти. В кожного з нас у житті трапляються такі добрі люди, і то велике щастя, що вони є».

Пропонуємо вам, дорогі діти, поринути у чарівний світ творчості сучасної письменниці, світ, сповнений фантазій і реальності, роздумів над людськими цінностями.

ПЛАНЕТА ДИВАКІВ
(ФАНТАСТИЧНЕ ОПОВІДАННЯ)
(СКОРОЧЕНО)

Мене звати Михайло Попадюк. Правда, так звертається лише Минодора Пантелеївна, класна керівнича. Всі інші кличуть мене Михаськом. Я учень сьомого класу, і я не міг би розказати про себе нічого особливого, якби не Любисвіт. Любисвіт — ось хто незвичайний від початку до кінця! Він прибулець з іншої планети.

Не знаю, за що він подружив саме зі мною. Мабуть, так мало бути. Бо відколи Василь пішов в армію, мені дуже бракувало брата. І братом став для мене Любисвіт. Атож, я полюбив його, як рідного. Як смішного молодшого братика, дарма що він дивак і мій ровесник.

Я знайшов його на лузі коло Прута. Того дня Руслан, мій однокласник і сусіда, по секрету показував хлопцям бінокль, і в мене був поганий настрій. Додому я не пішов, бродив між сірими тополями і міркував про те, як несправедливо влаштований світ. Бо в когось бінокль, у когось шикарні лижі, а в мене нічого такого, ну нічогосінько! І тоді я наткнувся на Любисвіта.

Він сидів над річкою і дивився на воду — милувався, це в його дусі, але я цього ще не знав. Мабуть, він почув мої кроки, тому підвівся назустріч і всміхнувся:

— Добридень! Моє ім'я Любисвіт.

Він був без куртки і без шапки, мерехтлива блакитна тканина туто облягала його фігуру. Я подумав, що в кінці грудня так міг би вбратися хіба лиш інопланетянин, і він підтвердив мій здогад:

— Я прилетів з галактики Ем тридцять три. Це у вашому сузір'ї Трикутника, на відстані двох мільйонів світлових років. Точніше: цирконова зірка, гігант за класом світності, планета Крихта (вона справді малá).

Він розповів і знову всміхнувся.

Я сів поруч, і ми вже удвох дивилися, як у Пруті плине впереміш зі снігом темна вода. Вірніше, дивився Любисвіт, а я знай позиркував на нього. З виду він був звичайнісінький. Перевдягати його по-людськи, і сам забудеш, що то прибулець. Бо ні очей-блюдечок, ні антени на голові, і шкіра не сіра й не зелена, як то по телевізору розказують, а як і в мене — блідо-рожева. І русявий короткий чуб, і карі очі, й усмішка... Хоч усмішка якраз і не звичайна. Ні-ні, вона ніби нічим не вирізнялася, та коли Любисвіт усміхався, йому неможливо було не вірити. Такою приязню освітлювалося його худе, веснянкувате лице, такою ясністю, що я вірив йому безоглядно і йшов би за ним *хоч на край світу*. Певно, за усмішку я його й полюбив, але все те я збагнув пізніше. А тоді я сидів і позиркував: ага, чуб, очі, усмішка, а де ж летюча тарілка? Може, там їх, прибульців, багато, і вже таких, що з антенами, ото би я надивився. У пацанів щелепи поодвисають, коли їм усе розкажу... Однак тарілки я ніде не бачив — сховали, не інакше. І я, *ніби знехотя*, спитав:

— Твоя тарілка тут чи де в іншому місці?

— Тарілка... миска? З якої їдять?

— Та ні! Летюча тарілка! На якій ти прилетів.

— Я телепортувався без літального апарата.

— Себто перенісся? Отак-о, в одному костюмчику?

Любисвіт кивнув.

Гаразд, подумав я, про тарілку не каже, значить, не пора ще. Я що? Я можу й почекати. Зате згодом, коли ввійду в довір'я, — о, тоді я все-все дізнаюся, і на тарілку попрошусь, і, може, мене навіть покатають. На ту... як її? На Крихту. Ух!

Ми знов дивилися на воду. Ще одну річ мені конче було залагодити: поселити Любисвіта в себе. Бо коли про нього дізнаються інші, мені вже *нічого не світитиме*. Отож я запросив його поселитися у нас.

— Я буду радий у тебе пожити, — просто сказав Любисвіт.

Так і сказав! У хлопців точно *щелепи одвиснуть*!

Тепер у школярів планети Крихта практика. Вони розлетілися по різних планетах, по тих, хто яку вивчає. Любисвіт вибрав Планету Диваків.

— Та ну? Що, є така планета? Ха, ха, — мені було тепло на серці від несподіваної удачі. — То добре! Я також вибрав би її! А чому ти туди не втрапив?

Любисвіт щось муркнув¹, мені здалося, ніби він зняковів. Певно ж, незручно: космічний прибулець, хвалиться, що літає без тарілки, а вшелепався на лут коло нашого села.

Ми разом з Любисвітом попрямували додому. Дорогою Любисвіт розказував про свою планету. О, він умів розповідати! Я бачив ніби наяву зелені й фіалкові скелі, небо кольору бірюзи, цирконове сонце у млистому ореолі. Бачив містечка на невисоких плато, будинки, схожі на акваріуми, і летючі трамваї, й піднебесні висячі дороги — все таке неймовірне й гарне! Любисвіт розказував дивовижі, а сам — пацан пацаном, ну чисто мій друг Володко, а ніякий не чужак. Та скоро виявилось, що він умеє дещо більше.

Отже, я *слухав* про Крихту, *розвісивши вуха, мов локатори*, я готовий був слухати цілу вічність, але — на завтра мусив вивчити формули скороченого множення. Останній шанс, інакше двійка з алгебри, четвертна — мама цього не переживе.

— Любисвіте, — нарешті я зважився того перервати, бо таки мусив *спускатися з сьомого неба* до своїх земних гріхів. — Подивися мої журнали або телевизор, або покрути радіоприймач, хоч він і деренчить, бо я сам його змонтував і щось не вдалося. А я тим часом зроблю алгебру.

Я розгорнув підручник і вп'явився в чортові формули.

— А плюс бе, помножене на а мінус бе, — забубонів я, а Любисвіт узявся за приймач, — дорівнює а квадрат мінус бе квадрат...

Приймач раптом перестав деренчати. Ну, молоток²! Я тиждень морочився, а не знайшов причини.

— А мінус бе, помножене на бе мінус а... Тьху, не так. А квадрат мінус бе квадрат... — бідна моя голова сама ставала квадратною, а формули плуталися, як плівка в зіпсованому магнітофоні. Та я повторював їх, аж поки не помітив, що Любисвіт уважно дивився на мене.

— Але ж ти не хочеш учити ці формули, — здивовано сказав він.

От дає! Звісно, не хочу. Я ще не здурів. Це Минодора Пантелеївна вважає, що від її формул ми захинаємося щастям.

— Так ти їх ніколи не вивчиш.

Я розсердився.

— І нехай! Тре вони мені...

— Якщо не треба, навіщо вчиш?

Любисвіт, схоже, не розумів. І щиро хотів збагнути, що й до чого. Як ти йому, прибульцеві, поясниш?

— Ну... розумієш... Чхав би я на ці формули, але ж буде двійка... Краще раз вивчити, натягнути на слабеньку трісчку, у вас там, на Крихті, хіба інакше?

— Насамперед ми зосереджуємося на тому, що вчимо. Своїм небажанням ти блокуєш канали пам'яті. Так не буде діла.

По-оїхала тарадайка! Ще й він читатиме нотацію...

Але Любисвіт посміхнувся — в його очах стояла сама приязність, і я відчув: він справді співчуває.

— Тобі не треба двійки, значить, ти хочеш вивчити, — на «хочеш» він наголосив. — А тепер зосередься! Для тебе не існує нічого, крім формул! Мене нема! Ні приймача, ні кімнати — нічого, тільки формули!

...Коли я отямився, за вікном була пітьма. Світила настільна лампа, Любисвіт гортав «Натураліста». Але найдивніше те, що в моїй голові цілком ясно уклалися формули, геть усі! Я міг би написати їх на дошці з поясненнями, від початку до кінця, я повторив би їх хоч і спросоння!

¹ *Муркнути* — тихо сказати, пробурчати.

² *Молоток* — тут: молодець.

— Усе гаразд? — спитав Любисвіт.

— Ти що — гіпнотизер?

— Я ні при чому. Просто ти зосередився.

Здається, тоді я вперше збагнув, якого знайшов незвичайного друга.

То був незабутній вечір! Ми довели до кондиції мій приймач, він ловив тепер Київ, Бухарест, а тоді зашпребав ще й німецькою.

Потім ми спостерігали за зірками. Ніколи не подумав би, що то цікаве заняття. Ми дивилися, а ніч була темна, місяць ще не зійшов, і в небі сяяли такі розсипи! Любисвіт показував мені сузір'я і розповідав про них. Я слухав, а тоді попросив Любисвіта:

— Покажи свою планету.

— Що ти... її не видно. І нашого сонця не видно теж. Михаську, ти не уявляєш, з якої я далечини!.. Наша галактика ген у сузір'ї Трикутника, там має виднітися маленька плямочка, тільки ж без телескопа або хоч бінокля її не розгледити.

Бінокль! Я стрепенувся. Бінокль у Руслана... Тож я метнувся до сусіда, і ми з Любисвітом ще довго дивилися на його галактику — мамочко, то ж лише цятинка... Я знов і знов наводив на неї бінокль і сам собі не йняв віри, що дружу зі справжнім зоряним прибульцем!

* * *

На другий день я ходив по школі *гоголем*. Зі мною був Любисвіт! Хлопці п'ялили очі на його костюм, дівчата позад нас збивалися в гуртики і хихотіли (навіть Галя, зміючка, позирала цікаво, хоч я недавно порвав їй рюкзачок). Мене випитували: хто це з тобою? Я кидав знічев'я:

— Та прилетів браток з галактики МЗЗ.

І хлопці гиготіли, вважаючи, що це класний прикол.

Любисвіт тримався ідеально: з пацанами ручкався і називав своє ім'я, до дівчат, як і належить, не підходив, на уроках не дер руки, щоб показатися. Але коли раптом мовнича Антоніна Григорівна не знати з якого дива задала йому провідніювати числівник, він відповів так, що навіть у мене щелепа одвисла. Він, прибулець, знав нашу граматику!

На алгебрі, звісно, Минодора Пантелеївна викликала мене до дошки, і Володко, друзяка, співчутливо припинишк.

— Отже, Михайле Попадюку, напиши нам, будь ласка, чому дорівнює квадрат суми двох чисел.

Я написав. Минодора Пантелеївна поправила окуляри і добру хвилину роздивлялася формулу, ніби зроду такої не бачила.

— Правильно... Тепер напиши квадрат різниці.

Я писав. Шпарив, як з кулемета. Видавав формулу за формулою. Лускав приклади, мов горішки!

— Ну знаєш! — здивувалася Минодора Пантелеївна. — Це ні на що не схоже! За такі знання належить поставити «відмінно». Але ж попередні оцінки... — і наша класна дама раптом уперше мене похвалила: — Я не сумнівалася, Михайле Попадюку, що ти здібний, тільки ледар, але ти перевершив мої сподівання. Ти — *несусвітній ледар*, інакше був би відмінником!

— Йй-бо, не знаю, що ставити! — губилася в гадках Минодора Пантелеївна. — Хіба пораджуся з директором...

І тут — *про вовка помовка* — директор Дмитро Танасійович увійшов до класу. Мабуть, передчуття такі існують! Бо в ту мить я відчув, що зоряна година закінчилася.

— Признавайтесь, хто учора вкрав у фізкабінеті бінокль, поламав гальванічну машину й понамальовував чортиків на склі у шафах? — грізно почав директор.

Як на здоровий глузд, то я не мав чого боятися. Бінокля я не брав, а Руслан такий, що з *води вийде сухим*. Коли по-чесному, то я ще вчора здогадувався, звідки в Руслана бінокль. Але тепер це міг збагнути й Любисвіт. Міг зрозуміти, у який бінокль ми дивилися на його галактику. Що він про нас подумав? Мені зробилося незатишно.

— Значить, мовчите... Прикидаєтесь невинними! — директор усе більше гнівався. — Я точно знаю, що це ваша робота, і здогадуюся, чия конкретно. Гаразд. Подумайте, перш ніж зізнатися. Стійте! Продовжуйте урок, — з притиском сказав директор. — А ви постійте й подумайте...

Він зачинив за собою двері.

Не велика біда постояти. Гірше, що директор надто розлютився. Це й зі школи може виключити! Але не Руслана: Руслан вивернеться. А от Любисвіт... Цікаво, у себе на Крихті вони ніколи не крали біноклів? Краєм ока я зиркнув на Любисвіта. Він стояв, як усі, похнюпившись, і не видно було, що він здогадався. Але щось мені підказувало, що не здогадатися Любисвіт не міг і що на Крихті таки не крадуть. Може, він більше не захоче зі мною знатися? Телепортується — і край, на Крихту або на ту Планету Диваків...

Ми простовбичили алгебру, потім історію. А потім нас викликали до директора. Мене, Володка, Руслана і ще пару хлопців, якраз тих, які вчора на лузі випробовували бінокль. Це вже було зле. Невже хтось видав?

Спочатку в директора все йшло звичним ходом: такі-сякі, ледарі-бешкетники, на цей раз перебрали через край, це — крадіжка, злочин, колонія неповнолітніх, завтра батьків у школу, якщо негайно не зізнаєтесь... І раптом Руслан сказав:

— Ми ні при чому. Бінокль украв Микола Фулей.

Що він верзе? Микола, капловухий скиглій? Він барахло і баба, у вересні украв велосипед, правда, викрутився, мовляв, просто взяв проїхатися і не встиг повернути. Ще він цупив жуйки в буфеті, але бінокля не брав. Втім, про Миколу повірять, це Руслан правильно вчислив, і той за все поплатиться — за велосипед і жуйки, і за наш бінокль. Еге ж — за бінокль найбільше, його виключать і відправлять у колонію, а він же не винен. Я відчув, що поринаю в гидоту; липка гидота заливала мене з головою, але я не міг нічого зробити, мусив стояти і слухати, як вона мене заливає.

— Гаразд... — сказав директор. — Значить, Микола Фулей. Гаразд, розкажуй, як то сталося.

Руслан щось талаяпав, але я намагався не слухати. Врешті мені байдужісінько, я не крав, навіть не був при тому. Я просто знаю, хто це зробив, але дав слово мовчати.

Коли ми повернулися в клас, я найперше знайшов очима Любисвіта. Він грав з Сашком-відмінником у шахи. Він був тут, нікуди не телепортувався, але чомусь я не відчув від того радості, а може, навіть навпаки. З нашою появою клас притих, і всі очі питали: як там?

— Всьо кльово, — кинув Руслан.

Але було паршиво й гидко.

* * *

Що я ціную в людях — це коли не лізуть у душу непрохані. Не починають співчувати й випитувати: ах, ох, а розкажи ж мені... Любисвіт не ліз. Ми ходили дивитися на став, завернули на колгоспну ферму, потім поралися вдома. Про випадок з біноклем Любисвіт не питав.

Відучора мені засіла в голові одна ідея. Чи не зміг би Любисвіт, як мене на алгебру, настроїти маму на те, щоб купити мені нові лижі... Тож я так напругу й запитав:

— У тебе немає лиж? — не зрозумів Любисвіт.

Лижі були, але старі, Василеві. А мені б — новенькі, блискучі! «Карпати», як у Володка.

Любисвіт про щось задумався. Він часто задумувався, бо хіба жарт: прилетіти з іншої галактики, там же певно все інакше. Раптом запитав:

— Михаську, поясни мені, будь ласка, що для вас значать речі?

Я засміявся. Речі, ха-ха!

— Розумієш, їх гарно мати, — я пошкріб потилицю. До чортиків важко пояснити очевидне! Але Любисвіт чекав. — От уяви: якби я мав класні лижі, імпорту куртку, кросівки-адідаси, тоді я *кум королю*, розумієш?

Ні, він не розумів.

— Якби у мене адідаси, новий велосипед (найкраще гончий), ну, там скейт, бінокль, — тут мій язик спіткнувся, — ні, хай би добрий фотоапарат, тоді б хлопці мене заповажали!

— Ти став би кращим, маючи ці речі?

— Ге! Кращим, певно ж, не став би. Але для хлопців ніби й став би, розумієш?

Я сам бачив, що це годі зрозуміти. Але Любисвіт несподівано всміхнувся:

— Підміна цінностей, як і зазначено в Каталозі Населених Світів.

— Що-що?

— То я для себе... Ех, Михаську! У цьому вся біда. Ви намагаєтеся не ставати кращими, а лише такими видаватися. І чините для цього бозна-що. Навіть крадете..

Отже, він усе знав. Напевно, ще в школі. Я спробував обуритись:

— Ну, даєш! Конкретно я нічого не вчинив.

Здається, я почервонів по самі вуха.

— Зміщення цінностей... — пробурмотів Любисвіт. — А як же з Миколою?

Микола... Він барахло. Він завжди такий, як сьогодні: розквасився, рознюнявся — то не я, на мене набрехали.

— Він барахло, але не винен!

Ніби й мене це не пече...

Зійшов уже місяць, заплескався в повних відрах, мама визирнула й дорікнула, що корова досі не напоєна. Любисвіт узяв відра й поніс, — худенький похнюплений хлопчина, і раптом мені стало до болю його шкода. Дивак, хіба він винен, що все це взяв собі в голову? Може, у них на Крихті справжній соціалізм? А в нас він вийшов з нелюдським обличчям, у нас — «Верховино, рідна мати, не вкрадеш — не будеш мати у себе на поді», і ніхто цим надто не переймається.

— Ну добре, — мовив я. — Що ти хочеш, аби я зробив? Кажі, тільки Руслана я не видам.

Врешті, можна віднести бінокль. Тихенько покласти в шафу, ніби він там і лежав, ніби фізик, очкарик, його недобачив. Правда, Руслан упреться. Я уявив, як він процідить зневажливо: що, *дрейфши*? Але я наполягатиму. Завтра ж (бо нині вже пізно) переговорю з Русланом, і хай він кривиться, кепкує, тільки хай поверне бінокль. Чи, може, Любисвіт його телепортує: трах-бах, і бінокль у кабінеті? Ні? Немоżliво? То й нічого, я сам усе зроблю. Мені *наче камінь скотився з плечей*, і я поклав собі будь-що вчинити, як надумав. І знову Любисвіт розказував про Крихту. Я реготав і перепитував, мені було добре з Любисвітом, мабуть, ще краще, ніж учора. Я слухав про крихтянську школу, де у Любисвіта друзі — вони вчать астрометрію, космологію, небесну механіку, і кожен знає мову якоїсь із планет. Ого! Астрометрію! Таке учив би й я. Ще вони тренуються: зі скелі переносяться на скелю, а внизу плеще зелена вода, фіалкові контури скель відбиваються в ній, і окасті плескаті риби, зринаючи з глибини, ловлять сонце холодними сірими губами.

— То ви й лігасте?

— Переносимося... Врешті, це дещо схоже.

Вони натреновують своє тіло, щоб воно не боялося ні вітру, ні дощів — так, як у нас обличчя. Плавають і поринають глибше за сонячне світло, а коли трапляється поранитися, силою волі тамують кров і біль. Найголовніше ж — вони гартують дух, з цього все й починається.

— Ти також міг би все це робити.

Що? Що він говорить? І Любисвіт повторив:

— Ти такий же, як я.

Я онімів. Я також — прибулець? Мене що, в пологовому будинку підмінили?

Та Любисвіт сказав інше. Усі ми, люди, такі ж. Але себе не розвиваємо. Користуємося мозком на якийсь малий процент. Свій дух занедбали. Розманіжили тіло.

— Ти справді міг би. Адже з алгеброю вийшло? Уяви: ти зосередився, напружив силу духу — і враз ти в Києві. Або в Єгипті.

Клас! Я перенісся б у Бомбей. Там слони і ті, ну, що зі зміями. Я попросив би індійців: бітте-дрітте, клацніть мене на плівочку! На фоні слонів і удавів. А тоді показав би фото в школі. Ой, сміхота!

Любисвіт також посміювався. Аякже, так і було б. Але я знав, що так не могло бути.

— Не обманой: ти — інакший, — врешті сказав я Любисвітові. — Ось ти втрапив до нас і знаєш нашу мову. І граматику, й географію, і навіть наші сузір'я.

— Бо я їх вивчив.

— Гадаєш, я дурник? Ти сам говорив, що летів на Планету Диваків. От і вчив би дивацьку мову! Ану, признайся: ти вчив її? Ану скажи лиш, як буде дивацькою «космос»? Певно, гарна абракадабра, ха-ха-ха! І що вони роблять, ті диваки? Ходять догори ногами? Чи носять світло в решеті?

— Ти даремно думаєш, що на Планеті Диваків живуть ідіоти, — насупився Любисвіт. — Загалом там непогані люди, і їх можна щиро полюбити.

Він знову заговорив про можливість, про силу чистого людського серця; настільна лампа застигло світила й відбивалася у його очах, його голос огортав мене і ніс мов у казку, і щось таке в мені будив... Я сказав:

— Ти не хвилюйся. З біноклем я залагоджу, будь певний.

Я слухав про Крихту, а у вікно зазирали місяць і далеке сузір'я Трикутника; на душі щось тремтіло й переливалося; одного разу під подібний настрій я взяв та й написав вірша. Звісно, нічого доброго з того не вийшло. Вірш був про Галю, я передав його їй на уроці, а вона показала подружці, тій балаболці Катерині! Я зі злості натер Галю снігом, порвав лямку в її рюкзакові, а вірші писати зарікся. Але нащо це Любисвітові? Ми сиділи, світила лампа, і було хороше.

* * *

Я запізнився, і вийшло усе навпаки. Марія Фулейка, Миколина мама, прилетіла в школу, як підпалена, й розкричалася, мовляв, робить щось з її Микольцьом, бо він, ірод, поцупив бінокля та й сховав у курнику в курячому гнізді, а вона ж брала яйця і знайшла. Ой рятуйте Микольця, бо вона вже з ним наплакалася!.. Добре, в кого тато є, скине ремінь, та й повчить розуму, а вона, одинока жінка, не може дати раду.

— Ч-чорт, як повернулося! Ну що ти тепер чинитимеш! — сказав я Любисвітові.

Якби я був знав! Якби я міг додуматися, що він вдіє! Але тоді він промовчав.

Урок проходив за уроком, а над нами ніби висів меч, і на перервах ми казилися й репетували, як ніколи. Ніби криком глушили передчуття біди. Наприкінці останнього уроку до класу зайшов директор і покликав Фулея в учительську. Ми знали: намічалася педрада. Отож він покликав Миколу. Той заскиглив... і раптом Любисвіт встав і мовив:

— Микола Фулей ні в чому не винен. За бінокль відповідатиму я.

Залягла гробова тиша. Дмитро Танасійович роздумував.

— Припустимо, я не хлопчисько, аби вірити в усілякі вигадки, — мовив він.

Тоді Любисвіт чітким красивим жестом здійняв над головою правіцю¹:

— Присягаю Вітчизною: я причетний.

— Що ж... Пішли в учительську.

— Дмитре Танасійовичу! Дмитре Танасійовичу! — заволав я услід за ними.

— Ти сідай, Попадюку, тебе питали вчора.

Мов при сповільненій зйомці, переді мною пропливло худорляве лице Любисвіта. Двері відчинились і зачинились.

І стало тихо.

...Його ввели. Він блідий, губи стиснуті, але в очах нема страху.

— Твоє прізвище?

Він мовчить.

— Твоє прізвище, негіднику!

Він — ні слова.

— І довго ти будеш мовчати? Знай: у нас не відмовчишся.

¹ Правіця — права рука.

А що насправді діялося в учительській, я не міг уявити. Одне знав напевно: якщо Любисвіт розповість, звідки він, директор спініться, як Ніагарський водоспад. Його ж позаочі дражнять Марсіанином.

У класі нас лишилися четверо: я, Руслан, Володко і Сергій (він також дивився в бінокль коло Прута). За стіною, у спортзалі біля ялинки, первачки співали, як їм добре зустрічати Новий рік:

Бо живем щасли-во,
Всій землі на ди-во!

— Ти хоч розумієш, що наробив? Ти хоч знаєш, що це за хлопець? — мені щось перехоплювало в горлі, а Руслан супився і зиркав вовком. — Прибулець, справжній зоряний прибулець, ось він хто! Прилетів пацан за два мільйони світлових років! Ти уявляєш, що це таке? А тут його — в колонію?

Руслан пхикнув:

— Я його за язик не тягнув. Не треба було вплутуватися.

— Ти хоч подумай, що він з іншої галактики! У них інші закони! І раз він так зробив, значить, не міг інакше! І що він має тепер казати? Що прибулець? Марсіанин стане дибки!..

— Ну й добре, що він прибулець. Прилетів сюди — полетить звідси. Чкурне, як миленький, і кінці в воду. Телепортується! І всьо кльово...

Він сидів на парті, злий, як чорт. За стіною співали. Сніжинки в білих платтячках і зайці. На головах вуха з дроту.

І тоді мене прорвало. Я кричав, що Руслан свиня і барахло. Спихає вину на іншого. Грається у вожака: ось я, мовляв, герой! А коли біда — в куці перший. До дідька лисого мені той бінокль і Руслан разом із ним, якщо він такий. Якщо не виручить Любисвіта. Я кричав і кричав, а коли стямився, то побачив Галю. Біда її знає, коли вона увійшла. Вона стояла позад хлопців, і очі були, як тарілки: вона все чула.

— Я... забула кеди... — пролепетала Галя і тихенько зачинила за собою двері.

Руслан лайнувся:

— Псих! Ідіот ненормальний!

Я думав, він затопить мені в писок. А він узяв сумку й вийшов, торохнувши дверима.

Сергій і Володко трохи пом'ялися. Тоді також посунули геть. Я їх розумів: вони не мали що казати.

Я поплентався слідом. Але додому не пішов. Вийшов на берег і довго дивився на Прут, а тоді сів і... заплакав. Еге ж, я хлипав, як бабій, як драна стара калоша, хлопав носом і шепотів: «Боже, Боженку... зроби так, аби Любисвіт полетів і тим усе скінчилося, аби я прийшов і не застав його!..» І тоді я зрозумів, як полюбив його, і від того захлипав ще гірше. І знову плентався берегом, толочив і ломив лід, аж черевики геть намокли... А я все блудив, мов неприкаяний.

Вертався смерком, ховаючи очі.

Любисвіт сам годував корову. Він сипав їй січку, і наша плоха, ласкава корівчина терлася до нього мордою. Я взяв у Любисвіта кошик — він віддав, нічого не питаючи. І я... Я теж не знав, що питати.

* * *

— Скажи, кому належить цей місяць серед неба? — ми, як і вчора, несли відра напувати корову. Я стенив плечима. Місяць, що царствено плив угорі, нікому не належав.

— А ця бурулька? Подивися, вона повна кришталевого дзвону, а зоряне світло спливає по ній тремтливими хвилями.

— Дивак ти, — сказав я Любисвітові. — Чисю може бути бурулька? Завтра вона підтане і впаде. Їх намерзає і падає тисячі.

— Але поглянь лише! Жоден у світі завод не зробить її ось такою, скупаною в зоряному світлі й повною таїни. І в жодній крамниці не купиш бодай склянку тихого, чарівливого сяйва, що ось воно прийшло само собою і промовляє до серця, Михаську! Воно є, бо все найважливіше дається

просто, задарма. Найсправжніше, найпрекрасніше! Я знову стенов плечима. Ага, повітря, батьківщина, мама... Любисвіт говорив якусь велику істину. Але хотів би я бачити того пришибленого, котрий у школі замість адідасів похвалиться бурулькою! І я засміявся:

— Ех ти, дивак диваком! Напевно, ти завернув-таки на Планету Диваків та й набрався їхнього дивацтва!

І несподівано Любисвіт заговорив про ту планету. Бо досі, скільки я не випитував, він відбувався словом-другим.

...На тій планеті є вечори, коли іскриться зорі, іскриться сніг, а в небі стеляться незвідані осяйні дороги. Є на ній річки, що мають мову плюскотіння й шепоту, є дерева, що пахнуть тугою. Люди там щирі й мужні серцем, тільки часом вони наче щось плутають, і тоді неважливе, другорядне їм видається за головне. Зміщення цінностей!

— От коли б мав ти красу-троянду, а доглядав щирію й лободу — ким би ти був?

— Диваком, звичайно!

— Коли підбирав би дрібні мідяки й обминав золоті червінці?

— Та диваком же! Чи навіть дурнем...

— Такі вони. Можуть усе, але самі в те не вірять.

Я здвигнув плечима. Ну, це не дуже дивно.

— Чисте серце бруднить брехнею.

Подумаєш! Певно ж, там є щось кумедніше.

— Часом чинять прикросі тим, хто дорогий їм.

Це майже як Галя зробила з моїм віршем. Ну і... я з нею теж. Добре, що Любисвіт не знає. А то б сміявся!

— Між ними, — вів далі Любисвіт, — декотрі все розуміють. Їх вважають героями або ж диваками.

— Ха, ха! У диваків нормальні люди — диваки!

Це Любисвіт чудово придумав: розповісти сьогодні про кумедну дивацьку планету. Саме сьогодні!.. Я слухав, перепитував і сміявся, а в душі щось тихенько скімлю, мов кошеня під дверима.

— Любисвіте, — мовив я, коли ми постелилися й вимкнули світло.

— Раз ти вже влип у цю дурну історію, то, може, краще відлітай? Вони тебе — в колонію, а ти — бац! — і телепортуйся...

— Бачиш, Михаську, — голос Любисвіта став, мов тихий пролісок.

— Тепер я не можу цього зробити. Я просто не в силі піднятися, навіть якби захотів.

— Через бінокль?

— Через нього.

Любисвіт довгенько пояснював, поки я збагнув, у чому річ. Дарма, що сам він не вчинив нічого негідного: він мимовільно долучився до такого, і тепер, коли правду приховують, це ніби чорний камінь на його сумлінню. З таким сумлінням не літають між зірками.

— Виходить, якщо тебе запруть, ти не телепортуєшся з колонії?

— Ні.

— Не повернешся на Крихту?

— Ні, не повернуся. Космічні переміщення не завжди безпечні. В його очах стояло місячне світло.

— Ох Любисвіте! Було ж не признаватися...

— Мовчання також буває вчинком, і то не вельми достойним. Але годі про це. Пора спати!

Я втиснув лице в подушку; мені знову, як у лузі між тополями, стало гірко, гірко, гірко...

* * *

Ніколи я ще не заходив за ці коричневі двері з власної волі. Проте сьогодні я їх відчинив.

— Дмитре Танасійовичу... — мій голос зірвався, як у молодого півника. Та я рішуче ступнув до директорського стола.

У кабінеті сиділа ще й Минодора Пантелеївна. Мені здалося, що обоє були чимось схвильовані. Та яке моє діло? У мене своє...

— Дмитре Танасійовичу, я прийшов сказати, що це я вкрав бінокля. Любисвіт ні в чому не винен.

Дві пари очей уп'ялися в мене.

— Ну-ну, — мовив директор. — То розкажуй, а я послухаю.

— Я... вкрав, — мені почервоніли навіть вуха і тепер нестерпно пекли.

— Це я вже чув. І як же ти крав його?

— Я... те... Я зайшов у кабінет і вкрав. І понамальовував чортиків.

Щось тихенько застукало — мабуть, то моє серце.

Минодора Пантелеївна чогось відвернулася. А директор тримався на диво урочисто.

— Отже, вкрав ти, — в його очах перемайнуло щось лукаве. — А щойно заходив Руслан Гаврильчук. І він, виявляється, теж вкрав той самий бінокль. А перед ним заходив Володко Лісовий. І теж признався, що вкрав бінокль. Скажи ж, яке диво: усі крадуть бінокль, і все один і той же!

Он воно що: Минодора Пантелеївна давилася сміхом.

Моє серце знов несміло застукало, а тоді... тоді я почув тоненький, як у пташки, Галин голос:

— Дмитре Танасійовичу... Я прийшла сказати... Що бінокль украла я...

Любисвіта виправдали. Само собою, Микольця також. Нас дуже сильно виховували, але зі школи нікого не виключили.

Потім у нас був новорічний вечір. Ми співали про сніг і про зиму, нестерпно галасували, коли Дід Мороз роздавав подарунки, і я збагнув, що врешті камінь з мене звалився по-справжньому: так легко й прозоро стало на душі, що вона могла злетіти, мов метелик...

— Тепер на тобі нема чорної плями? — запитав я Любисвіта, коли ми поверталися зі шкільного вечора.

— Тепер нема.

Ми дивились один на одного. А потім Любисвіт сказав:

— Дай руку. І нічого не бійся.

Наші долоні зімкнулися — моя і тепла, міцна Любисвітова, і тоді... Я відчув, що землі під ногами немає, а зорі ближчають і ближчають... Ми летіли!.. Мчали до зірок... Ми пронеслися повз Марс... Проминули астероїди... І почали спускатися... Тоді враз рвонули вгору і стали на планеті за Юпітером.

— Це що, Уран?

— Ні, Ганімед, сніговий Юпітерів супутник.

Я глянув під ноги: мамо рідна, все устелене фіалками!

— Любисвіте! Диви! Фіалки!

Любисвіт примружився:

— А понюхай їх...

Я мерщій нахилився — аж то сніг! Пухнасті сніжинки, фіалкові під світлом далекого сонця... Ух ти!.. Я хапнув повну жменю «фіалок» і — на Любисвіта! Ми зареготали й почали борюкатися, обсіпати один одного сніговими ламкими фіалками... І були ми на Ганімеді — я, землянин, і Любисвіт з далекої Крихти, з галактики М33... Сміялися до знемоги... а тоді я поклав у кишеню ганімедовий камінь, і ми, побравшись за руки, — я і Любисвіт, мій зоряний брат, — полинули між зорями...

Ми опустилися на лузі біля Прута, і зірки мерехтіли в його неспокійній течії. Я стільки хотів сказати! І боявся наплисти дурниць, вони чомусь завжди зриваються в подібні хвилини.

— Поверни до нас знову, коли будеш вертатися з Планети Диваків!

— Я вже на ній... побував, — чогось зніяковів Любисвіт.

Від здивування у мене округлились очі, а в голові зринула тисяча запитань: коли він встиг? І що там, як там? Але на розпити вже не залишалось часу.

Він усміхнувся, і усмішка вийшла журлива.

— Ти чудовий хлопець, Михаську.

– І ти теж, Любисвіте! Ти теж, хоч трішечки й дивак...

Він засміявся. А тоді полетів. Я ж стояв і дивився у темні висоти, і космічний фіалковий сніг танув мені за коміром.

І ось що дивно: я сам... ніби трохи й не вірю. Ні, я знаю, що все те не снилося — і Любисвіт, і політ, і його присяга. Але щоб літати, самому, без Любисвіта... Ні, ні! Не віриться. Якби він пожив у нас довше! Тоді б я його умовив, і ми помчали б на Планету Диваків. От було б реготу! А заодно я б потренувався, чогось навчився... Тоді, може...

Але я знаю, що маю робити. Хай-но Василь мені повернеться з армії! Я умовлю його купити бінокль і буду в нього дивитися, дивитися, дивитися... на галактику МЗЗ. Любисвіт те відчує... Навіть якщо доведеться чекати дуже довго, все одно я так зроблю. Адже я тепер щовечора дивлюся на зірки. Чомусь полюбив їх... їхнє тихе, чарівне сяйво, схоже на очі Любисвіта.

(За З. Мензатюк)

Чи уважно ви читали?

1. У якому класі навчався Михась?
2. Де був його брат?
3. Що відремонтував Любисвіт?
4. Яка інша назва Планети Диваків?

1. Про які веселі, а можливо, сумні випадки зі свого шкільного життя ви згадали, коли прочитали фантастичне оповідання Зірки Мензатюк?
2. Чи сподобався вам твір? Чим саме? Що вас найбільше вразило, розсмішило, схвилювало?
3. Де і коли відбуваються події, описані в оповіданні? Що допомогло вам знайти відповідь?
4. Хто головні герої оповідання? Якими ви їх уявляєте?
5. Стисло перекажіть основні події твору.
6. Яке місце в оповіданні, на вашу думку, є кульмінацією (найбільш хвилюючим місцем)? Чому?
7. Як ви можете пояснити знахідку матері Миколи? Чому вона прийшла до школи? Як оцінюєте вчинок Руслана?
8. Любисвіт запитав Михася: «Поясни мені, будь ласка, що для вас значать речі?» Прочитайте відповідь хлопчика. А яку відповідь дали б ви?
9. Знайдіть і прочитайте місця у творі, що підтверджують думку, що Михайлик переживав за вдіяне. Хлопчик бінокля не крав. То чому ж він так хвилювався? Поясніть. Що б ви йому порадили в такій ситуації?
10. Як описує авторка першу зустріч Михайлика з Любисвітом? Прочитайте. Які деталі опису допомагають вам зрозуміти характер прибульця? Зверніть увагу на ім'я героя.
11. Дайте характеристику Михайлику. За потреби скористайтеся планом.

План

1. Вік і портрет хлопчика.
2. Ставлення Михася до навчання.
3. Його друзі у класі.
4. Поведінка і вчинки героя.
5. Розуміння Михайликом, що таке справжня дружба.
6. Ставлення автора до героя.
7. Ваше ставлення до Михася.

12. Михась так і не зрозумів, коли ж Любисвіт встиг побувати на Планеті Диваків. А чи зрозуміли це ви? Дайте відповідь Михасю на його питання: «І що там, як там?»

13. Кому із героїв ви співчували? Опишіть, які почуття переживали. Оберіть із запропонованих: обурення, гнів, страх, жалість, радість, ніжність, співчуття, байдужість, сміх тощо.

14. Чому авторка свій твір назвала фантастичним оповіданням? Що в ньому фантастичного, а що реального, як у житті?

Дискутуємо

1. Чи погоджуєтеся ви з думкою Любисвіта, що «...все найважливіше дається просто, за дарма. Найсправжніше, найпрекрасніше! Ага, повітря, Батьківщина, мама...»? Поясніть свої міркування.
2. Як ви вважаєте, що найцінніше в житті маєте ви? Розкажіть. Яке ваше ставлення до цих цінностей?
3. Зірка Захаріївна говорила: «Я пишу про вічні цінності українського народу». Як ви вважаєте, про які цінності українського народу йдеться в оповіданні «Планета Диваків»? Що хотіла авторка, щоб ми зрозуміли? Яке із прислів'їв виражає основну думку твору?

Совість без зубів, а гризе.

Шила у мішку не заховаєш.

Правда в огні не горить і в воді не тоне.

Не той друг, що медом маже, а той, що правду скаже.

Збагачуємо та розвиваємо мовлення

Поясніть, що означають вислови (фразеологізми): *слухав, розвісивши вуха; вийти сухим із води; зиркати вовком; гнути кирпу; дерти носа*. Пригадайте, які фразеологізми рідною мовою ви знаєте? Як вони звучать українською мовою? Поясніть їх значення.

Фантазуємо, творимо

Уявіть, що ви полетіли з Любисвітом на його планету Крихта. Які навчальні предмети могли бути у його школі? Пофантазуйте й напишіть розклад таких уроків.

ФАНТАСТИКА

Пригадайте, на які групи поділяються казки. Яка особливість чарівних, або фантастичних казок?

У чарівних казках героями є фантастичні істоти, яких немає в реальному житті. Дійові особи таких казок наділені надзвичайною силою, їм на допомогу приходять тварини-помічники, стають у нагоді різні чудодійні предмети: килим-літак, чоботи-скороходи, чарівний перстень тощо.

Окрім казок, у художній літературі є фантастичні оповідання, повісті, романи.

Пригадайте, які фантастичні твори ви читали. Які фантастичні фільми дивилися? На основі яких художніх творів вони створені?

Спробуйте пояснити, що таке фантастика.

Фантастика — це жанр літератури, у творах якого описуються нереальні, чарівні події та явища, що не існують у дійсності.

Дослідники в галузі літератури застосовують такі наукові поняття як «фантастична література», «наукова фантастика», «фентезі», «наукове фентезі».

ПОВТОРЕННЯ І УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Які, на вашу думку, твори, вміщені в підручнику «Літературне читання», залишаться улюбленими для багатьох поколінь читачів? Назвіть їх. Пригадайте героїв, події творів, які вам найбільше сподобалися і запам'яталися.

2. Назвіть жанри творів, які ви вивчали на уроках літературного читання. Наведіть приклади. Чим відрізняється оповідання від казки? Повість від оповідання? Яка особливість ліричних творів?

3. Які вірші справили на вас найбільше враження? Чому? Хто їх автор? Назвіть імена і прізвища поетів, які вам сподобалися.

4. Прочитайте напам'ять свій улюблений вірш, який ви вивчили в цьому навчальному році.

5. Пригадайте, кому з героїв належать такі слова. Назвіть твір і автора. Перевірте себе за підручником.

а) *Добре! Коли так, то будьте ви мені сини, а я вам батько. Слухайтеся мене, то я з вас людей пороблю, навчу, як жити, з правдою не розминаючись.*

б) *Звіре Гостромисле! У звірячій царстві запанував нелад, несправедливий суд і неспокій. Ніхто там не певний за своє життя і своє добро. Іди на землю і будь царем звірів...*

в) *А хай їй, тій музиці! У мене тільки очі болять від цих остогидлих нот! От пощастило Насті! Звичайно, квіти — не музика, там собі гуляєш по саду, поливаєш, нюхаєш — та й годі.*

г) *Ту-ту! Поїзд пішов! Двері зачиняються! Наступна станція — «Двійка за поведінку».*

6. Пригадайте, які твори мають таку кінцівку:

а) *Кажуть, що Силун ще й тепер не стих під землею, пробує вирватися, але вже не викидає гори, бо постарів і сили такої не має. То вже не вирватись йому на поверхню ніколи!*

б) *Слухали люди, тяжко зітхали й допитувалися, що сталося з Марусею. Але кобзар цього не знав і в думі не розказував.*

в) *А ерудит Боря Бородавко плакав у шкільному туалеті, раз у раз зливаючи воду, щоб ніхто не чув, як він плаче.*

г) *Любисвіт те відчує... Навіть якщо доведеться чекати дуже довго, все одно я так зроблю. Адже я тепер щовечора дивлюся на зірки. Чомусь полюбив їх... їхнє тихе, чарівливе сяйво, схоже на очі Любисвіта.*

7. Установіть відповідність

1. Іван Франко	а) «Планета Диваків»
2. Борис Грінченко	б) «Фарбований Лис»
3. Всеволод Нестайко	в) «Три бажання»
4. Зірка Мензатюк	г) «Імпічмент»
	д) «Маруся Богуславка»

8. Установіть відповідність

1. «Планета Диваків»	а) казка
2. «Названий батько»	б) повість
3. «Здивовані квіти»	в) фантастичне оповідання
4. «Чиж та Голуб»	г) байка
	д) вірш

9. Прочитайте слова великого педагога Василя Сухомлинського. Як ви їх розумієте?

«Читання — це віконце, крізь яке діти бачать і пізнають світ і самих себе» (В. Сухомлинський).

10. Підготуйте розповідь на одну з тем: «Чим для мене є читання?», «Моя улюблена українська книжка», «Мій улюблений український письменник».

СЛОВНИК ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ ТЕРМІНІВ

Автор (пол. — *autor*) — людина, яка створила твір.

Акрівірш — вірш, у якому перші літери кожного рядка, прочитані згори вниз, утворюють слово або словосполучення.

Алегорія (пол. — *alegoria*) — іносказання. Це коли предмет або явище не називається прямо, а зображується в образі іншого предмета (звіра, птаха, рослини тощо). Наприклад, вовк уособлює жадібність, лисиця — хитрість і підлабунництво, заєць — боягузтво, осел — упертість тощо.

Безкінечник — жартівливий твір, у якого немає кінця, тому що описана дія постійно повертається до свого початку.

Вірш (пол. — *wiersz*) — невеликий закінчений за змістом і формою поетичний твір, написаний віршованою мовою.

Гіпербола — перебільшення якихось рис людини, предметів або явищ, їх кількості, розмірів, сили тощо: *махне мечем, — то ворог, як підкошена трава, стелиться*.

Драматичний твір — твір, призначений для постановки на сцені.

Епітет (пол. — *epitet*) — художнє означення, що виділяє в зображуваному предметі якусь характерну рису чи ознаку: *веселий вітер, золоті руки, синє море*.

Ідея — основна думка твору, яку автор намагається донести читачеві, те, заради чого написаний твір.

Загадка (пол. — *zagadka*, від слова «гадати» — думати, здогадуватися) — короткий опис людей, тварин, рослин, предметів або явищ, який треба розпізнати й відгадати.

Казка (пол. — *bajka, baśń*, від слів «казати», «говорити») — розповідний твір про вигадані, часто фантастичні події.

Легенда (пол. — *legenda*, лат. *legenda* — те, що слід прочитати) — народний твір про походження назви села чи міста, місцевості, гори, річки, про птахів, тварин, про рослини, які колись нібито були живими істотами, а також про давні історичні події й життя героїв.

Ліричний твір — твір, написаний, як правило, віршованою мовою, у якому висловлено душевні переживання, думки, почуття ліричного героя.

Ліричний герой — герой ліричного твору.

Літературна казка — це авторський прозовий чи віршований твір, заснований на фольклорних джерелах або цілком оригінальний, що змальовує пригоди вигаданих або традиційних казкових героїв.

Метафора — слово або словосполучення, яке розкриває особливості одного явища або предмета через перенесення на нього схожих ознак і властивостей іншого явища чи предмета за подібністю або контрастом. Наприклад: *ніжка грибка, срібні крапельки роси, сонечко спати пішло*.

Мистецтво (пол. — *sztuka*) — творче відображення дійсності за допомогою художніх образів.

Митець — людина, яка професійно займається мистецтвом.

Міф (пол. — *mit*) — давній за походженням твір, що передає уявлення наших предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот чи людську долю.

Мова автора — розповідь у літературному творі, яка ведеться від імені оповідача.

Мова персонажів (або **героїв**, або **дійових осіб**) — репліки дійових осіб твору.

Народна казка — твір усної народної творчості, який не має конкретного автора, про вигадані події та героїв.

Небилиця — невеликий смішний фольклорний твір (вірш або оповідання), у якому говорить-ся про те, чого не може бути в дійсності, вигадка, дурниця.

Оповідання (пол. — *opowiadanie*) — невеликий прозовий твір, у якому розповідається про одну або кілька подій у житті людини (іноді декількох людей) протягом короткого проміжку часу.

Пейзаж (пол. — *pejzaż*) — у літературному творі картини природи, тобто описи різних місцевостей на землі, картини моря і неба, а також види міст і сіл.

Переказ (пол. — *streszczenie*) — усне народне оповідання про визначні історичні події та їх героїв, очевидцями яких оповідачі не були, а чули про них від інших.

Персоніфікація — перенесення ознак і властивостей людини на неживі предмети і явища, олюднення їх: *співають крапельки дощу*.

П'єса (пол. — *sztuka*) — драматичний твір, написаний для вистави на сцені.

Повість (пол. — *opowieść*) — великий розповідний прозовий твір, у якому змальовується життя одного чи кількох героїв протягом тривалого проміжку часу.

Порівняння (пол. — *porównanie*) — зображення одного предмета або явища за допомогою зіставлення його з іншим, чимось до нього подібним: *Струмок серед гаю, як стрілочка*. (П. Тичина).

Портрét (пол. — *portret*) — словесне зображення в художньому творі зовнішнього вигляду, пози, рухів, виразу обличчя літературного героя, його одягу, взуття тощо.

Приказка — короткий образний вислів, який влучно характеризує певне життєве явище, але на відміну від прислів'я без повчального змісту.

Прислів'я (пол. — *przysłowia*) — короткий, часто віршований образний народний вислів, який має повчальний зміст.

Рíма — співзвучність закінчень слів у віршових рядках.

Ритм (пол. — *rytm*) — однакове чергування наголошених і ненаголошених складів.

Скоромóвка (пол. — *uprawka do szybkiego mówienia*) — жартівливий вислів, спеціально складений із важких для вимови слів.

Тема — те, про що розповідається у творі.

Фольклóр (пол. — *folklor*) — це твори, які створювались народом, усно передавались від покоління до покоління, зазнавали певних змін: народні казки, легенди, перекази, міфи, пісні, приказки, прислів'я, загадки та інше.

Худóжні засоби, або **тропи** — слова або вислови, що вживаються в переносному, образному значенні. До тропів належать: алегорія, гіпербола, епітет, метафора, персоніфікація, порівняння тощо.

Худóжній образ — картина людського життя чи навколишнього світу, створена творчою уявою митця.

ВІДПОВІДІ НА ЗАГАДКИ

1. Рукавиця. 2. Очі. 3. Пилка. 4. Рукавиця. 5. Взуття. 6. Тінь. 7. Сон. 8. Сльози. 9. Вітер. 10. Веселка. 11. Ніч. 12. Пори року. 13. Сніг. 14. Сонце і місяць. 15. Зорі та місяць. 16. День. 17. Цибуля. 18. Голова капусти. 19. Кропива. 20. Дерево. 21. Цибуля. 22. Топóля. 23. Дуб, жолуді. 24. Соняшник. 25. Кіт. 26. Олень. 27. Риба. 28. Свиня. 29. Корова. 30. Заєць. 31. Гусак, качка. 32. Комар.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЛЬ КНИЖКИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ	5
ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ТА ІНШІ ВИДИ МИСТЕЦТВА.	
ОБРАЗНЕ СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ	6
НАРОДНА МУДРІСТЬ. СВІТ ФАНТАЗІЇ	9
МАЛІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ	10
Скоромовки, небилиці, безкінечники	10
Загадки	12
Прислів'я і приказки	16
ВЕЛИКІ ФОЛЬКЛОРНІ ЖАНРИ	19
Міфи	19
Про створення світу та людей	20
Перун та Велес	21
Сварог, Дажбог та Стрибог	22
Дана і Лада	24
Народні легенди	25
Як виникли Карпати	25
Легенда про матерів	28
Дівоча гора	30
Чому в морі вода солона	30
Народні перекази	31
Святий Андрій на Київських горах	32
Народні казки	33
Названий батько	34
Язиката Хвеська	39
Про липку і зажерливу бабу	43
Про вірного товариша	44
Про бідного парубка і царівну	48

ВІДЛУННЯ НАРОДНОЇ ТВОРЧОСТІ В ЛІТЕРАТУРІ	53
ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ	53
Іван Франко	53
Фарбований Лис	54
Оксана Іваненко	59
Три бажання	60
Борис Грінченко	67
Три бажання	68
Марія Чумарна	70
Як звірі державу будували (за М. Чумарною «Лисиця-мандрівниця»)	71
ЛІТЕРАТУРНІ ЛЕГЕНДИ, ПЕРЕКАЗИ, П'ЄСИ	53
Антін Лотоцький	74
Михайло-семиліток	74
Роман Завадович	79
Маруся Богуславка	79
Олександр Олесь	81
Початки Києва	82
Красне Сонце	82
Ярослав Мудрий	83
Микита Кожум'яка (<i>Скорочено</i>)	85
ПОЕЗІЯ — ЦЕ ЗАВЖДИ НЕПОВТОРНІСТЬ...	95
Тарас Шевченко	95
«Світає»	96
«Садок вишневий коло хати...»	97
«За сонцем хмаронька пливе...»	99
Леонід Глібов	99
«Химерний, маленький...»	100
Хто вона?	101
Хто сестра і брат?	101

Чиж та Голуб.....	101
Журба	102
Василь Симоненко	103
Лебеді материнства.....	104
Павло Тичина	105
Гаї шумлять.....	106
Не бував ти у наших краях!	108
«Блакить мою душу обвіяла...».....	108
Дмитро Павличко	109
Осінь	109
Де найкраще місце на землі	110
Звернення	110
Анатолій Костецький	111
Справжні подруги	111
Життя на зірках	112
Ліна Костенко	113
Усе моє, все зветься Україна	114
Здивовані квіти	114
Красива осінь вишиває клени.....	115
Шипшина важко віддає плоди	115
 ОПОВІДАННЯ, ПОВІСТІ	 116
Всеволод Нестайко	116
Імпічмент	117
Юлія Лисенко	121
Кешка	121
Сергій Гридін	126
Кігтик Ковбаско (<i>Скорочено</i>)	127
Зірка Мензатюк	141
Планета Диваків (<i>Скорочено</i>).....	142

ПОВТОРЕННЯ І УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО	153
Словник літературознавчих термінів	154
Відповіді на загадки	155

Навчальне видання

Кохно Тетяна Назіфівна
Хорошковська Тетяна Петрівна

Літературне читання

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти
з навчанням польською мовою

Верстка - С.В. Задворного
Обкладинка - Л.П. Лук'яненко

Підписано до друку 15.11.2019 р. Формат 70х100 1/16
Гарнітура Georgia Друк. офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. 10,0 арк.
Наклад 100 пр.

Віддруковано у ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».
03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12
тел. +38044 332-84-73.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 6115, від 29.03.2018 р.